

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Hallama Erzsébet 1937–1991

HALLAMA ERZSÉBET: A dolgozat 673

PÁKOLITZ ISTVÁN: Búcsúzó 675

*

BODOR ÁDÁM: Kései köszönet a dobrini fényképésznek
(elbeszélés) 677

SOMLYÓ GYÖRGY versei 684

DARVASI LÁSZLÓ: Kutuzov unokája (elbeszélés) 686

MEZEI ÁRPÁD: „A meggyilkolt költő” 693

*

ESTERHÁZY PÉTER: Hahn-Hahn grófnő pillantása (regény, III.)
701

ZALÁN TIBOR versei 707

feLUGOSSY LÁSZLÓ: A ronggyújtó (ellenporond) 709

LUCA ANNA versei 720

BENEY ZSUZSA: Szerelem és örület között – Ophelia 721

ARATÓ KÁROLY verse 733

MIODRAG PAVLOVIĆ: Macbeth (esszé) 734

KÁNTOR LAJOS: Hangok és képek (Új romániai szemle) 736

N. HORVÁTH BÉLA: Két költőről (Illyés Gyula és József Attila
kapcsolatának történetéhez) 739

LOSONCZ ALPÁR: Jugoszláviai szemle 747

FÁY MIKLÓS: Megölték Turiddut 752

*

THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 5. (Nádas Péter: Az égi és
a földi szerelemről) 755

HOÓS ÁGNES: Az ironia iróniája (Márton László: Carmen) 759

1991

SZEPTEMBER

LATOR LÁSZLÓ – VARGA LAJOS MÁRTON: Révület és izzó
értelem (*Beney Zsuzsa: Tűzföldi táj*) 762

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS – VLM: A párbeszéd lehetősége
(*Radnóti Sándor: Recrudescunt vulnera*) 765

KÉPEK

feLUGOSSY LÁSZLÓ tusrajzai: 683, 692, 700, 706, 719

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Csorba Győző: A város oldalában (*interjú*)

megjelenés: 1991. szeptember

Kukorelly Endre: Azt mondja aki él (*versek*)

megjelenés: 1991. szeptember

Hegyi Lóránd: Élmény és fikció (*tanulmányok*)

megjelenés: 1991. ősz

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza (*tanulmány Füst Milánról*)

megjelenés: 1991. ősz

Roland Barthes: Szerelmes beszédttöredékek (*esszé*)

megjelenés: 1991. tél

Milorad Pavić: Szélatlasz (*elbeszélések*)

megjelenés: 1991. tél

Károlyi Amy: Mindenért mindent (*versek*)

megjelenés: 1992. Költészet Napja

JELENKOR

XXXIV. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

Főszerkesztő-helyettes
CSUHAI ISTVÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673)

Baranya megye önkormányzata és a Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 264,- Ft, külföldre: 464,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomta a Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MÁNDY IVÁN ÉLETMŰDÍJA. Június 25-én a Magyar Írószövetség klubjában Göncz Árpád nyújtotta át Mándy Ivánnak a Getz Corporation magyar írói életműdíját. A szívélyes ünnepségen részt vett a díj két alapítója, Robert Pritzker és Henry W. Erismann is. Az életműdíjhoz szeretettel gratulálunk munkatársunknak.

*
PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtár sorozatának legújabb darabja Kocsis László *Aranyampolna* című verseskötete. Az 1891-ben született és 1973-ban Pécsen elhunyt papköltő verseiből Tüskés Tibor válogatott; a gyűjtemény előszavát ugyancsak ő írta.

*
SZOBORAVATÁS. Vigh Tamás József Attila emlékére készített szobrát június 19-én Göncz Árpád avatta fel Pécsen, a Szakszervezetek Kulturális Központja és Könyvtára előtti téren. Az ünnepségen Solyom Katalin, a Pécsi Nemzeti Színház színművésze működött közre.

*
FÓRUM A VIDÉKEN SZERKESZTETT FOLYÓIRATOKRÓL. A Pécs-baranyai Értelmiségi Klub június 20-án nyilvános ke-rekasztalbeszélgetést rendezett a vidéken szerkesztett kulturális folyóiratok helyze-téről. A találkozon Márkus Béla a debreceni Alföld, Füzi László a kecskeméti Forrás, Szoboszlai Zolt a hódmezővásárhelyi Juss, Villányi László a győri Műhely, Kiss László-né a kaposvári Somogy képviselőjében vett részt. A beszélgetést Csuha István ve-zette.

*
KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában szeptember 6-tól egy hónapon át svéd művészek munkáit láthatják az érdeklődők. – A Pécsi Kisgalériában augusztus 30-án nyílik és szeptember 29-ig látogatható P. Kovács Júlia pécsi festőművész tárlata. – A székesfehérvári István Király Múzeumban augusztusban Szalai Tibor építész fotóit és installációit mutatták be. – Budapesten, a Dorottya utcai kiállítóteremben június 28-tól három héten át Tillai Ernő Pécsen élő fotóművész fotófestményeit láthatták az érdeklődők.

A NYÍLT TÁRSADALOM ÉS BARÁTAI címmel július első felében kéthetes előadássorozatot szervezett a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának társadalomtudományi tanszéke. A szemináriumon Kolozsvárról érkezett magyar és román fiatalokat is vendégül láttak. A nyári egyetemen többek között Schöppflin György, Stephan Musto és Dalos György tartott előadást.

*
KULTURÁLIS, MŰVÉSZETI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK, EGYESÜLTEK, VÁLLALKOZÁSOK JOGI KÉZIKÖNYVE címmel kiadványt jelentetett meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. A cserélhető lapos rendszerű kézikönyv mindig naprakész jogszabálysöveget tartalmaz. Ára 1800 Ft; könyvesbolti forgalomba nem kerül, megrendelhető a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó címen: 1374 Budapest, Pf. 578. A Kiadó a jogszabályváltozások ütemétől függően küldi a hatályosító lapokat a megrendelőknek.

*
BABITS MIHÁLY halálának 50. évfordulója alkalmából augusztus 2-án Szekszárdon, a költő szülőházának udvarában Csányi László író mondott emlékbeszédet. A Babits-szobornál a Magyar Írószövetség nevében Csuha István, a Dél-dunántúli Írócsoport titkára helyezett el koszorút. Erre az alkalomra jelentette meg a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum a „Dallá ringott bennem kétség és láz” című könyvet, melyet Török Sophie és Babits Mihály szekszárdi leveleiből állítottak össze. A kötetet augusztus 5-én mutatták be a szekszárdi Művészetek Házában.

*
HIBAIGAZÍTÁS. Július-augusztusi összevont számunkban az olvasók hiába keresték Poszler György és Varga Lajos Márton Szilágyi István *Agancsbozót* című regényéről szóló beszélgetésének befejező passzusait. A szám utolsó előtti oldala a nyomtatás során a nyomda hibájából lemaradt. Olvasóinktól és a szerzőktől ezúton kérünk elnézést.

A dolgozat

Ültem a padban, előttem üres papírlap, kezemben toll, de nem moccantam, légy szállt a papírra, összedörzsölte a lábait, zizegett, rám nézett, elröpült, én még mindig nem moccantam, csak iszonyú melegem volt. Éreztem, hogy elborít az izzadság, nem szabad mozdulnom, mert csöpögni kezd a homlokom, a cseppek koppanni fognak a papíron, s majd mindenki idenéz. Körös-körül sercegetek a tollak. A tanító, szürke árnyalak, csak nagy vörös üstöke csillámlott, kezét morzsolgatva dünnyögte: jól gondoljátok meg, gyerekek, jól gondoljátok meg.

Lesni kezdtem a többieket. Mellettem az állami bizottság elnökhelyettese sebesen rótt a lapra: az én munkám felelősségteljes és fontos munka, mely által a dolgozók egyaránt... Becsuktam a szemem, mert nem szeretem ezt a szót: egyaránt, olyan, mint az, hogy örlemény; fűrészpörizű. Jobbra néztem, ahol a zöldséges küzdött a betűkkel: az én munkám fontos a dolgozók ellátása szempontjából és a vitamínfogyasztás színvonalának emelése következtében is, én megtaláltam a számításomat benne... Becsuktam a szemem, mert nem szeretem azt a kifejezést, hogy megtaláltam a számításomat, ennek nincs magyarázata, csak egyszerűen nem szeretem. Előre néztem, ott ültek a híresek, nevesek, okosok, elégedettek mind, és a padra hajolva szorgalmasan dolgoztak. Még jobban izzadni kezdtem, az ablakon begördült a nap, de nem fénylett, csak melegített: ahogy megállt a terem közepén, ontotta a meleget, akár egy túlfűtött kályha. Aztán begurult még egy nap és még egy. Már három nap ült a teremben, elviselhetetlenül meleg volt, nem bírtam tovább, az első verejtékcsepp hatalmas koppanással lezuhant az előttem fekvő üres papírra. A szorgalmasak hátrafordultak, de csak egy pillanatra, aztán visszahajoltak a dolgozatuk fölé. A tanító áttetsző, szürke alakja közelebb jött, odasúgta: ne sírj, hanem igyekezz. Azt hitte, a könnyeim koppantak a papíron. Fennhangon pedig elismételte: igyekezzünk, kérem, nincs sok idő.

Nincs sok, ezt tudtam. Párolgó verítékpáncélomban, amely úgy tapadt rám, mint a mélytengeri búvárok gumiruhája, csak ültem mégis tovább, és kínomban rágtam a tollam végét. Sietni kellene. Szavakat kezdtem gyűjtögetni: céltudatosság, igazság, idő. De a szavak nem álltak össze mondatokká. Akkor becsuktam a szemem megint, hogy elűzzem a szavakat, amelyek körülálltak, mint a festett utcalányok, és üveges tekintettel néztek rám. Végre eltűntek a szavak, én ott találtam magam a kicsi téren, csípős szürke őszi reggel volt, a köd megült a kockaköveken. A sebészorvos, térdig ködben, lehajolt a kisfiúhoz, megcsókolta és

odaadta neki az iskolatáskát. A kisfiú a táskát vonszolva elindult a kapu felé, ott visszafordult, intett, s elnyelte az iskola. A sebészorvos álldogált még egy keveset, kalapja alól apró fehér felhők szálltak. Az öreg szent kopott kőszobrán galamb ült, a galamb nézte a férfit, aki lassan megfordult és elnyelte az utca. Ez így volt, pontosan így. De mi közöm hozzá? A galamb nézte a már üres utcát, a kőszent a galambot, én a szentet, kőszeme megrebben-e. Közben egy másik, emezt átszelő térben láttam a férfit, amint az utcasarkon befordul, bemegy a kapun, a portás, míg jóreggelt mond, fölemelkedik a székről, fent a folyosó végén megnyílik egy ajtó, a felöltő odakerül a fogasra, eltakar néhány fenyőtűmintát a zöld tapétán, kávészag terjeng, bejön az a hosszú sovány orvos, akinek olyan bozontos, szomorú szeme van, mint a pulinak, referál, mi volt az éjszaka, a férfin már fönt van a fehér köpeny, végigmegy a folyosón, a fűtőtestek langyosak, fertőtlenítő illat és a híg kakaó szaga, tolókoszin beesett arcú öreg fekszik, klaffog egy sietős fapapucs, fémcsörömpölés, vízcsobogás, kinyílik a műtő ajtaja, a tú behatol a húsba, a szövetek finom recsegése itt visszhangzik a fülemben.

Megmozdulnék, de nem merek, egy vörös üstökű ellenőr jár a padok között, jó lenne láthatatlanná válni. Dolgozatot kellene írnom, igazoló jelentést. Mi közöm ahhoz a régi kockaköves térhez, ahhoz az emberhez? Semmi. Egy régi pillanat, amiben benne voltak más, még régebbi pillanatok, és a következők is, múlt és jelen és jövő. Ha az idő héját lebontogatom, én magam maradok, aki egyszer régen, talán annak a pillanatnak a legmélyén ott álltam egy műtőasztal előtt, beszívtam a vér édeskés szagát, fölemeltem egy szikét, fülemben megsokszorozódva dübörgött a szövetek recsegése, egy szempár tapadt rám, halálos rémülettel mondtam valamit, a szempár elváltozott, a fuldoklók hite sugárzott rám. Mindez igaz, bár mindig elgyengülök a felém tartó tú láttán, ha a hegyén az az apró szökőkút serken. Mégis igaz, mert voltam már dohánygyári munkásnő is, pedig nem akartam az lenni, – ott álltam a gép mellett, orromban hűvös, telt, komoly illat, puhán hullott le az örölt dohány, s mint a hó a kerítésre, úgy ült rá a peremekre, meg kellett nyálnom a szájam szélét, mielőtt a fogantyúkhöz nyúltam volna. Voltam már kőműves is, és titokban elmentem a házak előtt, amelyeket én építettem, elbámulva a sorson, ami nekem adatott, és az egyik világos ablak mögött – az én ablakom mögött! – láttam egy összeboruló párt. És voltam bányász is, éreztem magamon a föld roppant tömegét és elbámultam a merészségen, hogy nyikorgó köteleken leereszkedtem ide és most járatokat vájok magam előtt. És mérnök is voltam, gyárat építettem, amely mint egy óriási élőlény vackolódott el a tájban, és fülsiketítő szívdobogása betöltötte a környéket, aztán szedtem a sátorfámat és elmentem más vidékre, szelíd függönyök mögött gépeket rajzoltam, majd beálltam mögéjük, figyeltem a fémforgács kígyózását, egy konyhában nagy fedőket emelgettem, majd kilestem a terembe és együtt nyeltem azokkal, akik a főztömet ették, és persze fölfedeztem Amerikát, a Saturnus gyűrűit és a relativitáselméletet, megtaláltam az északnyugati átjárót és a Kék Madarat, lefestettem Saskiát, megírtam leveletem Anyeginnak, kuruc vitézeimmel átkeltem egy mocsáron, Kufsteinben patkányokkal társalogtam és nyirkos erdők mélyén partizántüzek mellett melegedtem. De voltam nyolcvanéves aggastyán is, lelkemben elcsitultak a viharok, és amikor nyolcvanegyedik évembe léptem, elkezdtem végre japánul tanulni, amire egész életemben vágyakoztam.

Nincs sok idő, mondta a vörös üstökű tanító a padok között járva, de én tud-

tam, hogy az a kevés is elég lehet valamire. Lehetek még minden, utcaseprő, aki egy percre lehunytt szemmel élvezti a napot, magányos hajós az óceánon, tudós, aki csodát lát a mikroszkópban, s persze tanú is, az utolsók egyike, aki látja még a világot homokvárként összeomlani. Holnap talán rájövök, hogy a cukrászmesterség a legszebb, mert egy marcipántortában benne lehet a világegyetem. Holnapután esőcsepp lehetek, amelyet egy szempillantás alatt fölszippant egy szomjas fűszál, de azt gondolja mégis, hogy ő az Eső, ami mérföldes területet ment meg a szárazságtól.

Zizegtek a teleírt papírlapok, a tanító sorra beszédte őket. Most éreztem meg, hogy hűvös van a teremben, mindhárom nap eltűnt, de még nem sötétedett. A nyitott ablakon ázott falevelek sodródtak be, és olyanok lettek, mint a széthullt, megvénült erdei gombák, amelyek rothadásnak indultak a nedves avarban. Tele lett velük a terem, a padok, már minden nedves volt és rothadó, nemcsak én magam. A tanító árnyalakja hozzám lépett, rám nézett – most látom, hogy ég-kék, szomorú szeme van –, fölemelte üres és érintetlen papirosomat, s lassan, reménytelenül eleresztette. A papír szálldosni kezdett, előbb tanácstalanul kerengett az avarral borított padok fölött, aztán föllebbent, s mint a kiterjesztett szárnyú sirály, kiszállt az ablakon.

PÁKOLITZ ISTVÁN

Búcsúzó

„És minden bánat lassan béke lesz
És mindenik győtrődés győzelem
S a kínok kínja, mely vérig sebez,
Segít túllátni a szűk életen.

Testvéreim: a boldogság örök
S e tájon mind elmúló, ami jó
S az élet, a szép, nagy processzió,

Mely indul örvény és sírok fölött,
Az égi táj felé tart csendesen
S egy stációja van: a végtelen.”

(Juhász Gyula)

Búcsúzom, kedves Erzsébet, a Magyar Írószövetség, a Magyar Köztársaság Művészeti Alapja Irodalmi Szakosztálya, a Jelenkor Kiadó és Szerkesztőség, íróbarátaid, munkatársaid nevében. Társak, barátok, ismerősök, olvasók aggodalma,

szeretete kísérte nagy lelkierővel vívott küzdelmedet. Nem a természet rendje szerint való, hogy a báty, az idősebb testvér mond végső istenhozzádot a kisebb testvérnek. Az egyenlőtlen harcban, a súlyos testi-lelki szenvedésben példamutatóan helytálltál, mértéket adtál: amíg rendelt időnk van, vállalni-teljesíteni kell a ránk szabott föladatot, kamatoztatni a szellemi talentumokat.

Könyveidben, közírói munkásságodban rendre fölmutattad nagyon sok bajú, kevés örömű világunkat és azt az örökérvényű bizonyosságot is, hogy az ember, ki egyedül hordozza szívében-elméjében a legkeserűbb tudást, az elmúlás gondolatát: hasznos tevékenysége, munkája, szorgalma révén egyedüli letéteményese a jövőnek, múlásában-pusztulásában is folytatása a létezésnek, elszánt akarat is, csüggeteg, tétova reménykedés is, hogy valamiképpen elviselhető legyen a világ.

Munkásságodban a valóság- és lélekismeret, beleérzés a felnőtt- és gyerekvilágba, drámai erő, a jóízű humor, a játékos kópéság mind a kritika, mind az olavasók részéről elismert; botladozó, nem éppen boldog, ezért rokonszenves emberek igyekeznek tájékozódni könyveidben, sodró hullámokon hanyattatva, a biztonságot sejtető kikötő iránt. Gyerekhőseid, felnőttalakjaid, tudósportréid mindegyike – esetlegességei, iszonyú csalódásai és csalattatásai ellenére is – azt hirdeti, hogy a szeretetszomjú ember számára nincs más földi kapaszkodó, csak a madáchi arasznyi lét értelmes, hasznosan-szép kitöltése. Alakjaid megteremtésében az emberi jóságra, tisztaságra apelláló érzékenység a mérvadó; köznapi hőseid ettől a vezérlő gondolattól telítetten válnak élővé, hitelessé, bár csak nagyritkán vergődnek el életútjuk napos oldalára, miként *A bábu* küszködő szereplői is. A kamaszlélek kitűnő ismerőjeként, kicsit Magad is mindiglen gimnazista, jól tudtál azonosulni az *Odaát Arizonában*, a *Békés környék*, a *Hisziaszi* csitrijeivel, kamaszaival.

Szépírói, közírói elhivatottságod, írói gyakorlatod kánonja az Ady sugallta belső parancs volt: „Maradjak meg magamhoz érdemesnek.” Igazoltad, hogy a provinciában is lehet provincializmus nélküli, egyetemes érvényű értéket alkotni.

Könyveid, írásművészeted, tiszta, meleg emberi egyéniséged, hősies, bátor tartásod immár örökségünk. Megőrizzük szép örökségünket. „Megtört kis testben nagy lélek lakott / Tűzétől fénylőbbek a csillagok.”

Isten veled, kedves Erzsébet.*

* Elhangzott 1991. június 12-én, Hallama Erzsébet búcsúztatásakor.

Kései köszönet a dobrini fényképésznek

Életre szóló barátságom Mustafa Mukkermannal, akinek a nevét ma már ki sem szabad ejteni Sinistra körzetben, a téli járválynak, jórészt pedig az asszonyi szeszélynek köszönhető. Azokban az években, amikor a nevelt fiam nyomait keresve Dobrinban éltem, az egész erdőkerületben egyetlen fényképész működött. Ez az egy is kizárólag a hegyivadászoknak dolgozott. És még csak nem is terepszínű katonákat fényképezett, hanem a természetvédelmi terület burkus medvéit a kormányzati nyilvántartások számára. Valentin Tomoioaga fényképész – egyébként maga is ezredes – sokat járta az erdőt, az erdei betegségekre valószínűleg protekciósan oltásokat is kapott, mégis a tunguz nátha a végén őt is leterítette. A falutól nem távol, az erdő szélén lett rosszul a bágyadt őszi legelőkre tekintő fekete fenyők alatt, és onnan már nem is került a gyengélkedőbe. A beteget, azon a helyen, ahol lázasan kinyúlt, karókkal körbecövekelték, lécekkel körbeszőgezve elkerítették, nehogy másokat is megfertőzni valamerre elinduljon. Telente az erdőn járvány pusztított, és az csak természetes, hogy beteg embert, legyen az akár ezredes, nem engednek vissza a faluba. A hevenyészett kerítés résein enni kukoricacsöveket dugdostak be neki, inni ott volt neki a harmat.

Hamarosan elérkezett a nap, amikor Valentin Tomoioaga fényképészt helyettesíteni kellett. De nem a medvéknél – tartottak belőlük az erdőn vagy százhatvan-százhetvenet – hanem az ukrán határon, ahova azon a napon egy külföldi kamionost vártak. Az illetőnek nem állhatott valami jól a szénája a határ inneső felén, ha fényképésszel készültek elébe. A hússzállító Mustafa Mukkerman lett volna az, akit ezüstösfényű kamionjával elrobogni gyakran láttunk az észak-déli országúton.

Az, hogy pont nekem kellett beugranom a beteg fényképész helyébe, bár amúgy használható, tapasztalt ember voltam, inkább az asszonyi szeszély műve volt. Rejtély, hogy esett rám a választása.

Sinistra körzetben, a telenként ismétlődő tunguz náthát leszámítva, említésre méltó ritkán történt, egészen addig, amíg maga a hegyivadász parancsnok Puiu Borcan ezredes is el nem költözött az élők sorából, és helyébe új erdőbiztos érkezett. Nő volt az illető, Coca Mavrodin a neve, és szintén ezredes. Előre sejtetni lehetett, körülötte egy és más majd változni fog. Egyik első dolga volt, hogy engem, aki elismert szakértőként az erdei gyümölcsbegyűjtőben dolgoztam, a diszpécsersegből elcsapott. És a változás szelei lobogtatták szerte a faluban azokat a kis papírszalagokat, idézőket, amelyeken engem név szerint újra az erdőbiztosi hivatalba rendelték. Ott zizegtek a szénával barna zsírpapírra írott kis fecnik a villanypóznákon, kerítéseken és egy csomó kapun, rajtuk a felszólítás: „Siesen, Bodor, Coca kisasszony várja.” Mármint az ezredes, künn a laktanyában.

Izolda Mavrodin – a Coca beceneve volt – a megboldogult Puiu Borcan ezredes karosszékében ült, előtte az íróasztalon két vadonatúj fényképezőgép, egy Konica és egy Canon. Az nem baj, mondta, ha nem értek a dologhoz, automata gépek ezek, maguktól fényképeznek, éppen csak egy megbízható ember kell, aki tartja őket.

Mustafa Mukkermant kellett lefényképeznem, amint kamionjával a határállomásra érkezik. Az ukrán határ a közelben, a Pop Ivan vízvásztóján vonult. Évtizedek óta nem történt arrafele semmi.

Coca Mavrodin ezredes már a hágóra öltözött, csuklyás szürke hegyivadász köpenyben gunnyasztott a régi parancsnoki székben, fülében sárga vattát viselt, körülötte bogárszag terjengett. Úgy hírlett, a miazmás deltavidékről, az óriás harcsák, gödények vészterhes világából került ide a rideg északra. „Szívesen dolgozom civilekkel” – mondta. „Egyébként lesz velünk még két illető.”

Vöröskeresztes kétélű katonai járműbe ültünk, patakmedreken, süppedős lápokon, vizenyős réteken át utaztunk, amíg el nem értük a Pop Ivan meredek falát, ahonnan a serpentinek indultak. A vezetőülésem maga Coca Mavrodin ült, mellette nyakamban a gépekkel jómagam, a hátsó üléseken két szürke télikabátos, sálas, öltönyös, kalapos, teljesen egyforma férfi, két egyforma dobberman kutyaival.

A két férfi az úgynevezett szürke gúnárokhoz tartozott. Eredetileg egyszerű helybeli falusiak voltak, akiket Coca Mavrodin válogatott ki mindjárt érkezésekor maga mellé, ki tudná megmondani, mire. Ezek, bár kiképzésükre nem is lett volna idő, maguktól kitalálták, mi a dolguk. Már az első pillanatoktól kezdve szigorúan meredtek maguk elé, és mindenki másra.

Bizalmas beszélgetésükből útközben kiderült, Mustafa Mukkerman a Besz-kidek felől érkezik, kamionja tele fagyasztott birkával. A rakománnyal a Balkán legdélibb csücskei felé igyekszik, hetente egyszer fordul: mindig csütörtöki napokon, a déli órákban lép be az országba. Egyébként a legkevesbé sem hétköznapi ember, szabályos óriás, súlya meghaladja a hatszáz kilót. A két szürke gúnár azon tanakodott, ha megérkezik és majd sor kerül a testi motozásra, hogyan osztoznak meg majd hatalmas tagjain. Azért keltek útra velem együtt, hogy találjanak nála valamit.

Amint a kétélűvel a határ felé vezető serpentineken kanyarogtunk, párszor elővillantak a Pop Ivan menyétszínű szirtjei, a főgerincről a mélybe nyúló fakó vörös sziklabordák, de a szorosba érve kezdett elromlani az idő. A Pop Ivan magaslataira aznap érkezett meg nagy dérral-durral a tél.

A határállomás ott fönn a vízvásztón mindössze egy kis őrszobából állt, előtte kék-sárga vassorompó zárta el az utat. Az átkelőhely a hegységen átvezető régi földút legmagasabb pontjára települt, ahol a kétoldali lejtők majdnem szorossá szűkültek. Komisz, huzatos hely volt, fuvolázó szirtekkel, vén szakállzuzmótól lobogó szürke fenyőkkal. Túl a völgy vágásán, a távoli áttetsző égbolton már észak nyugtalanító színei villóztak.

De mondom, mire elértük a tetőt, kezdett elromlani az idő. Az ormok közé szürke foszlányok ereszkedtek, előbb tüskés eső kopogott a kétélű bádoggján, a plexiüvegen, aztán hirtelen minden elcsendesült: tollú nagy pelyhekben hullani kezdett a hó. A szorosra a tél homálya ereszkedett, amelynek mélyén a határvörök sapkáiról a vörös csillagok izzottak.

Váratlanul az ég is megdördült, és bár a függönyökben érkező sűrű hóesést a villámok fénye át- meg áthasította, egy határőr biztonságból piros fénnel égő viharlámpást akasztott a sorompóra, nehogy Mustafa Mukkerman, ha éppen a fergeteg kellős közepén érkezik, váratlanul nekihajtson. Tudták, nem késik, hiszen évek óta mindig csütörtök délfelé lépett be kamionjával: pontos embernek ismerték. Úgy hírlett, apai, azaz Mukkerman-ágon félig-meddig német.

A dobbermanok a kétéltű alá heveredtek, míg Coca Mavrodin lassan előre sétált a sorompóig. Egész hóesés alatt a kék-sárga vasrúdra könyökölve várakozott, nehogy véletlenségből is elmulassza azt a pillanatot, amikor a túloldali szerpentineken közeledve Mustafa Mukkerman fényszórói a havazás kárpitján átderengenek. Csak az arca elől időnként ellobbanó pára jelezte, posztóba csavarodva egy élőlény gunnyaszt szemben az ellenséges, tüskés széllel. Szép lassan rá is ugyanannyi hó rakódott, mint közelében a homokos ládákra, a sorompó bakjára. Prémsapkája fölött kicsi örvény kavargott, a végén szinte észrevétlenül a vállára szállt egy madár.

Mustafa Mukkerman érkezését legelsőként a kutyák neszelték meg. A hóval rakott szélrohamok még foszlányokat sem ragadtak el a rakomány alatt fújtató motor távoli zúgásából, amikor a dobbermanok ásítózni kezdtek; mindenki tudja, ez náluk a figyelem jele. A kamion teli birkával, rohanó ködöktől eltakarva már a közeli kaptatón járt. A két kutya füle is kihegyesedett, farkuk csonkja megrebbent, előbújtak a fáradtolajtól csöpögő kétéltű alól. Coca Mavrodin ismerte kutyáit, olvasott a nyakukon végighullámozó szőrből, nyomban kiegyenesedett. Vállán megrepedezett a rárakódott hó, puha tömbökben omlott le róla.

Vállán megbillent, fölborult a madár is. Mereven, jeges szárnyakkal lehullott a hóba. Úgy látszik, az előbb már csak meghalni szállt oda. Az ám, a tunguz náthába a madár, aki északról hozza, maga is belehal.

Mustafa Mukkerman érkezésekor csend lett, a szél elült, a hópelyhek megálltak a levegőben. Csak a sűrű szürkeség maradt, amit most villámok helyett a kamion fényszórói pásztáztak; a katonák megemelték előtte a sorompót, hogy áthaladhasson. Az ezüstösre festett kocsi fala tele volt pingálva mindenféle badarsággal, ami csak egy ilyen országhatárok között hontalanul kószáló sofőrnek juthat eszébe: kék pálmákkal, zöld majmokkal, bíbor égbolttal és egyetlen egy mélyen lecsüngő női mell.

A kétéltű belsejéből előbújt a két szürke gúnár, a kamion rendszámtáblájáról lerugdosták a havat, hogy megbizonyosodjanak, valóban ő érkezett-e meg, akit vártak. Körbejárták a meleg, magában még mindig kimerülten szuszogó járművet, néha ujjal érintették a hússzállító ezüstös falát, s a színes pingálmányok látán szemükben máris rosszallás motozott.

Közben Mustafa Mukkerman is letekerte maga mellett az ablakot, elképesztően hatalmas, zsákszerűen kerek és csupasz karját kinyújtotta, kezét ökölbe szorította, s az üdvözlét jeléül könyökből és csuklóból is néhányszor megmozgatta. A szürke gúnárok összenéztek: jól látnak-e. Előjelnek nem volt ez jó, mindenestre.

Coca Mavrodin oldalba lökött, rajta, mostantól kezdek nyomogatni a gombokat. Figyelmeztetett, nem számít, mennyiszer, ha kifogy a film, a gép magától újratölt.

Mustafa Mukkerman vörös overallt viselt, alatta hatalmas gömbölyű húsok, hájas bőrlebernyegek remegtek. Remegett körülötte a levegő is, a hó szemláb-

tomást olvadásnak indult alatta. Amikor észrevette, hogy az őrszobáról kilép két soványka ványadt vámtiszt – régi ismerősei lehettek –, integetett nekik, és kulcsait zörgetve maga is elindult kinyitni nekik a hátsó ajtókat, hogy zseblámpáik fényét majd megsétáltassák a zúsmarás húsok között. Már éppen letépni készült a zárról a plombákat, amikor Coca Mavrodin ezredes közbeszólt, és az egészet leállította: ilyesmivel most ne töltsék fölöslegesen az időt.

A szürke gúnárok odasiettek, megálltak Mustafa Mukkerman két oldalán, fölkérték, ott azon a helyen vetközzék le. Az elvtársnő kérése ez, de ő hölgy létere vonakodik kimondani. Netán még félreértené.

„Az első ilyen fogásom – jegyezte meg mellettem halkan Coca Mavrodin ezredes –, eddig a langyos délen állomásoztam. Pelikánfarmon dolgoztam.”

„A jóisten megsegíti.”

A havazás valóban elállóban volt, s a szürke gúnárok is azzal vigasztalták Mustafa Mukkermant, benn az órházban – ahová egyébként nem férne be – amúgy sem lenne melegebb. Akkor meg vetközzék le mielőbb.

„Az csak természetes – mondta –, a legnagyobb örömmel.”

„Hol tanulta meg ilyen jól a nyelvünket?” – szólt közbe Coca Mavrodin.

„Hogy hol? Ó, hát csak így átutazóban. Bejön az a levegővel az ablakon.”

„Sajnálatos, hogy ilyesmikre került sor.”

„Engem a dolog kellemesen érint” – mosolygott a sofőr. – „Amúgy is meg szerettem volna mutatni maguknak a pucámat.”

Coca Mavrodin előbb oldalt pislantott, aztán hirtelen rám nézett, hogy leolvassa az arcomról, jól hallott-e. Zsebéből kihegyezett ceruzát vett elő, mintha a tenyerére, vagy a levegőre akarná írni, amit hallott. A két szürke gúnár is nyújtogatta nyakát az elszálló szavak után. Mustafa Mukkerman pedig mintha csak erre várt volna, melle, hasa fölött végighúzta a cipzárát, hogy előbújhasson az öltözkéből. Különleges, az ő testére szabott kezeslábast viselt: alighogy a megnyitott ruhát megrázta magán, az nyomban lehullott róla. Amint kívánták, már is ott állt teljesen csupaszon, remegő hájakkal az ezüstös hópolyhek között.

„Ne higgye, hogy szívvel-lélekkel teszem” – jegyezte meg nekem Coca Mavrodin. – „A mesterségem nem ez, a meztelen embert pedig különösen utálok. De kaptam a lengyel elvtársaktól egy fülest. Hogy ez a hája közé dugva készül hazánk területén átcsempészni valamit. Hogy mit, azt sajnos nem mondták meg.”

Mint valami lankadt szárnyak, Mustafa Mukkerman válláról, lapockájáról, derekáról remegő húsok, lebernyegek csüngtek. Már ha azokat bárki vállnak, deréknek merné nevezni. A két dobbermant noszogatni kellett, hogy a sofőrt végigszaglásszák, a szürke gúnárok az örvüknél fogva egyenként vonszolták őket a közelébe, mert azok valósággal megkutyálták magukat. A dobbermanokat Mustafa Mukkerman egyáltalán nem érdekelte.

„Legjobb lesz, ha önként előadja” – szólalt meg Coca Mavrodin ezredes. – „Azzal túl is estünk a dolgokon.”

„Én nem sietek.”

„Pedig nem hinném, hogy arra vágyik, hogy embereim matassanak magán.”

„Mért ne. Amikor a tökömet vakarják nekem, én azt nagyon élvezem.”

Coca Mavrodin ceruzáját remegtette ujjai között, a két szürke gúnár pedig nekilátott a testi motozásnak. Csak úgy kutakodtak a hús fodrai, redői között, ujjukat reménykedően, lassan és érzéssel húzták végig a hurkák árkaiban. Mustafa

Mukkerman feneke két pofáját is félrelebbentették, nagy komoran betekintettek, megringatták a herezacskóját, benne az álmos galuskákat. Dolguk végeztével alig mertek egymásra pillantani: a török sofőr legmeghittebb réseiben, titkos bőrrerszényeiben sem találtak semmit.

Az meg csak állt szétvetett lábbal, terpeszben, még kissé várakozóan, mint aki sajnálja, hogy az egész ilyen hamar véget ért. Leeresztett zsíros szemhója alól lesett körbe, szórakozottan emelgette talpát a friss olvadékban. Én közben fényképeztem. „Maga is úgy találja, hogy vigyorog?” – súgta oda nekem Coca Mavrodin. – „Dehát mi az ördögöt.”

„Egyrészt – felelte helyettem Mustafa Mukkerman, aki a kérdést meghallotta –, szeretek jól kinézni fényképeken. Azonkívül én ezt az egészszet megálmodtam. Azért most nincs is nálam az, amit keresnek.”

Coca Mavrodin a szürke gúnárokra meredt, futólag talán rám is, aztán a ceruzát, amivel pedig biztos készült valamire, egy roppantással kettébe törte, a darabokat hagyta a hóba hullani. Ezzel, mint aki a maga részéről befejezte, a várakozó kétéltű felé indult, nyomában szigorú tekintettel a szürke gúnárok. Már én is indulófélben voltam, nyakamban a két fényképezőgéppel.

Ekkor találkozott a tekintetem a Mustafa Mukkermanével. Az övé jósággal, szeretettel, bársony emberi meleggel volt tele. Karját is felém nyújtotta, hatalmas mutatoujját hívogatóan begörbítette. A kesztyűtartóból egy csomag Kentet, egy kicsi celofánzacskó Haribo gyümölcszselét vett elő, végül még egy Kinder tojást is, tálcányi tenyerén felém nyújtotta. Azon a zimankós délelőttön a hegy-szorosban, a tél érkezése ünnepén egy anyaszült meztelen török engem, az elcsapott diszpécsert megajándékozott.

„Figyelj” – szólított meg halkan. „Egyszer biztos az egészszet megunod. Csak szólj, szívesen magammal viszlek a Balkánra. Szalonikibe, Rodostóba, vagy a Dardanellákra. Beduglak hátulra a húsok közé, kicsit hidegben utazol majd, de senki sem talál meg.”

„Kérlek, hallgass.”

„Szerezz magadnak idejében egy jó vastag és meleg subát. Én minden csütörtökön itt haladok el, lenn az észak-déli országúton, olyankor leintheatsz. Csak lehetőleg ne essen az eső azon a csütörtöki napon: ázottan nem ülhetsz be a jeges húsok közé. Na menj, agyő.”

„Nem hallottam semmit. Fogalmam sincs, miről beszélsz” – mondtam. – „De azt meg kell adni, tényleg jól ismered a nyelvet.”

„Ugyan. Csak betanult szövegeket mondok.”

A kétéltű már begyújtott motorral, remegő bádoggal várakozott. Amint beültem, Coca Mavrodin indított is, s a friss hóban meg-megcsusszanva, lassan gurultunk a serpentineken a Sinistra völgye felé. Máris a Haribo zselét szopogattam, s a jármű hátulsó leskelődő ablakán néztem kifelé: Mustafa Mukkerman még mindig meztelenül állt a hóban, bámult utánunk, amíg az első kanyar el nem takarta. Ezerszer legyen áldott a neve.

„Képzelem, meghívta magát a Balkánra” – vetette nekem oda Coca Mavrodin. – „A görög tengerpartra, az Olimpiára.”

„Megpendítette.”

„Azért emiatt most ne izgassa magát.”

Amint a serpentinekről leértünk az aljba, a kétéltű letért az útról, és a patak-

meder kanyarjait is átszelve, bukdácsolva haladt át az ázott réteken. A két dobberman fölágaskodva bámult ki az ablakon, a szürke gúnárok gombszeme tompán csillogott. Coca Mavrodin homloka megizzadt, a falu felé közeledve megkért, igazítsam meg fején a sapkát.

„Legközelebb majd meglepem” – mondta. „De nagyon meglepem. Kieresztem a kerekekből a levegőt például, vagy valami ilyesmi. Esetleg kifordítom a gumibelsőket. Menjen el tőlünk örökre a kedve.”

„Még hogy megálmodta...” – próbálkozott az egyik szürke gúnár.

„A lengyel elvtársak, azt hiszem, szánt szándékkal átverték minket” – jegyezte meg a másik.

Hamarosan elviharzott az országúton maga Mustafa Mukkerman is, pálmákkal, majmokkal és azzal az egyetlen csüngő női mellel telepingált kamionjával. Persze, látta a kétéltűt bukdácsolni a havasesőtől üveges réten, hosszasan túlkölt, integetett. Mögötte szikrázva örvénylett a fölkavart hó, hozta magával a telet, miközben ő már a napfényes Balkán felé tartott.

A gyümölcsbegyűjtő központ, ahol akkoriban laktam, a dobrini állomás és az alagút között magányosan állt egy kutyaabengével, fúzzal benőtt holtág mentén; valamikor vizimalom lehetett. Coca Mavrodin a bekötőútig vitt a kétéltűn, és amikor kiszálltam, zubbonyomnál fogva egy kicsit még visszatartott.

„Dehogya is hasítom ki neki a gumibelsőket” – mondta. „Én tudtam a legjobban, nincs nála semmi. Nehogy elhiggyen rólam ilyesmiket.”

„Gondoltam is, hogy csak viccelni tetszik.”

„Ha most maga is belegondol egy kicsit, mi történt, biztos rájön, meg volt az egész beszélve a lengyel elvtársakkal. Csak gyakorlatot tartottunk.”

„Szó, ami szó, sejtettem.”

„Dehogya is sejtette. Ezt a fontos dolgot tőlem tudta meg most, hogy elárultam.”

A tél azokban az órákban ereszkedett be a Pop Ivan lejtőin a Sinistra völgyébe. Csorgott a gyümölcsbegyűjtő eresze, közben már jégcsapok növegték rajta. Ősz legvége lévén, korán sötétedett, a benti homályban már csak úgy találmra merítettem kedvenc csuprommal az egyik hordó alján elcsorgó gyümölcsléből, elkevertem kevés vízzel és denaturált szeszszel. Az egyik tárolókamra sarkában kukoltam a vackomon a sötétben; nálam esténként a szesz belülről, az ereimben világított.

Eszembe jutott Coca Mavrodin, vállán a döglött madárral: a sinistrai erdőkre a téllal egyszerre megérkezett a tunguz nátha. Később megéheztem és kenyérhéjat áztattam denaturált szeszbe, azt szopogattam, közben örömmel hallottam, odakünn a szél orgonálni kezd a jégcsapokon. Elalvás előtt szokásom szerint az ablakba térdeltem és kivizeltem az udvarra. Ha esett, ha nem, mindig ezt tettem.

De most nem éppen jókor, mert hamarosan zseblámpa kéréje ugrált végig a nyirkos falakon, a korhadt padlón, a hordókon, mígnem megállapodott rajtam, aki a sarokban a szalmazsákomon pihentem. Az egyik szürke gúnár volt az, lucskosan, csúnyán ázottan.

„Arra kérem, többet ilyet ne tegyen” – mondta halkán, finoman. – „Máskor, ha pisilni kell, szívesen átkísérjük a sötét udvaron. Mától valamelyikünket mindig a közelben találja.”

Igen, kitalálhattam volna, ettől a naptól kezdve Coca Mavrodin bizalmasá-

nak számítok. Ezentúl rám is vigyáznak majd a szürke gúnárok. Egyikük máris itt áll előttem hugytól csatakosan a küszöbön.

Hajnaltájt, amikor már illedelmesen az udvar végében lévő árnyékszék felé baktattam, megszólítottam:

„Álmos lehetsz. Ha feljössz, kerítek egy papírsákot, amin elheveredhetsz. Pihend ki magad.”

„Nem – felelte –, egyfolytában nyitva kell tartanom a szemem. Coca kisaszony ezt kívánja.”

„Jó, akkor hát tartsd nyitva.”

Hajnalodott, abból tudtam, a hegyoldalakon végighullámozott a kutyaugatás. Ha néha rövid időre kimaradt, meghallottam az erdő széléről Valentin Tomoio-aga fényképész vonítását. A fényképészt, akit egy napon át helyettesítettem. És akinek jórészt Mustafa Mukkerman barátságát is köszönhetem.

Nem Petrarcák utóda

*Nincs Laurám, Lillám, Déliám, Helénám –
ó e kegyetlenek, e kegyesek.
Élményeim e nemben vegyesek.
Menny és Pokol a költők jussa – s méltán –,*

*az enyém csak közemberi eset.
Szörnyebbet se, csodásabbat se mért rám
a sors, mint amit ez alanti szférán
az em(ném)berek nyernek/vesztenek.*

*Nem kaptam tőlük Poklot és Eget –
hogyan lenne kimeríthetetlen témám
a veszített üdv s a mennyei remény tán...*

*Későn, már csak azon merenghetek,
hogyan nem én siratom őt – sírva énrám
néz Odatúlra majd az én Helénám.*

Petrarca sírjánál

*kószálok arra erre
még valamit keresve
Eugánai dombok
„zöld lombok” közt bolyongok*

*Padova Arqua Este
nézem hogy hull az este
(a rímet nem keresve)
„e kínvert zöld szigetre”*

*fújom ez elveszett dalt
még valamire várok
(mintha csak volna rá ok)*

*ami még életben tart
itt hol Petrarca meghalt
s hol Shelley élni vágyott*

Mégis petrarkizálva

*Most már hiába minden. Halhatatlan
Leszel. E sorsra jutsz, bárhova fuss.
Monumentum. Aere perennius.
Akarod vagy sem. Akarjam. Ne akarjam.*

*Nem rajtad múlik és éppúgy se rajtam.
Névtelenül is nevedé e juss.
Rég volt április május július?
És június? Itt marad e szavakban.*

*Feledni lehet – el-feledni semmit.
Lettünk ami lettünk. És nem lehattunk
Más mint ami voltunk. Elválva? Együtt?*

*Az idő nem ront semmin nem is enyhít.
Van ami volt. Lesz a van. Száz alakban.
Mít tehetsz? Élve így vagy halhatatlan.*

Kutuzov unokája

Elvesztettem a naptáramat, azt gondoltam, az utolsó tárgyat, ami még elválasztott egy mesterségesebb időtől. Kicsi, amolyan igazolványnaptár volt, bekarikáztam rajta az elmúlt napokat, néha elnézegettem a hosszú hajú lányt a hátoldalán, meztelen volt, a fanszörzete bozontos és fekete, a haja napaszőke, és edényeket reklámozott, teflon edényeket, ha jól láttam, és, persze, térdig érő bőrcsizma csillogott a lábán. Elvesztettem a naptáramat, de biztosan jól van ez így. Mostanában túl sok mindennel foglalkozom, és hát igazán bántott az is, hogy nélkülem lett ősz az udvarban, mert már ősz van, és nem tudom, mióta, nem tudom, melyik volt az a nap, amelyikkel végérvényesen közelebb kerülünk a lehulló gesztenyelevelek tapintatos neszezéséhez.

Elvesztettem a naptáramat. Elbóbiskoltam, igen, így történhetett, míg egy testmeleg délutáni szellőkés, ami gyakran betéved odakintről az udvarba, hogy körbehussanjon a pinceablakok hideg sávja mentén, kikaphatta a kezem közül, odasodorta az elhullott levelek közé, aztán az autókijárón át az egész kupacot kiterelte az utcára, ötven észrevétlenül könnyű méter, egészen a körútig, a behorpadt oldalú sarki kukákig, hogy majd nehéz és fénytelen bőrcipőjünkkel a sárba tapossák a köztisztaságiak, akik hétfőnként járnak, ha nem esik, persze, és hangosak, durvák és olyan szépek, mintha akáckéregből faragták volna az arcukat. Most már övök a naptár, a lány, és a napok, amiket bekarikáztam, mert túléltem őket. Mert senki sem tudja, hogy halálos beteg vagyok, talán még Keller se, akit persze Hírhozó Kellernek nevezünk a házban, mert az angyalok rendjéből származik, és oroszul is beszél.

Ebéd után, az ebéd ideje után pontosabban, mert hiszen soha nem eszem ilyenkor, csak reggel és este, Keller úr lebecgett hozzám a másodikról, láttam, hogy nyílik az ajtaja, és csikorgott is, mert évek óta csikorog, az öregember pedig, ahogy szokta, megkapaszkodott a virágmintás vaskorlátban és leüvöltött.

Figyelj, indulok, fiú.

És elindult, és egy óra, vagy talán egy félóra múlva le is ért, lihegve állt előttem, és harákkolt meg köpködött is, én meg nem néztem rá, az arcába. Lehajtottam a fejem, és csupasz bokájára, foszlott házimamuszára bámultam, amin valószínűleg nagy gumókként türemkedtek ki a hadifogságban nevelt bütykök. Azt hiszem, ha ránézek, megvakultam volna. Hajlott háta mögül lángolt a déli Nap, és ez, valahogy, Kellerrel együtt több volt, mint szükséges. Több volt, mint elviselhető.

A világon minden délután kettő és három között történik.

Hírhozó Keller lassan abbahagyta a lihegést, és kinyújtotta a kezét. Egy rádiót s fülhallgatójának összegubancolódott zsinórját tartotta a markában, hiszen ismertem már.

Sokol rádió, üvöltötte Hírhozó Keller, az asszonyé volt.

Most már fel kellett néznem, két tenyeremmel árnyékot formáltam, úgy néztem az öregember földszínű arcába.

Az asszony két hete halt meg, ha jól emlékszem, persze, mert ezt a napot is bekarikáztam a naptárban, amely elveszett. Hírhozó Keller egy egész napon át üvöltött, a házbeliék végül orvost akartak hívni, különösen Fényes Bertalan, ő erősködött, nem azért üvöltött végül ő is, hogy valakinek a gyászát vagy a fájdalmát meg kívánná zavarni, dehogy, ám mégis mi van, ha Hírhozó Kellernek megáll a szíve ettől a keserves üvöltéstől, ezt kell figyelembe venni. És indult is volna a körúti ügyeletre Perneckzy doktorhoz, aki még soha sem jött ki éjszaka, mert olyankor inni, kefélni vagy aludni kell, mondogatta, és a doktor valóban ivott, a Teca nővért dugta, vagy aludt és arról álmodott, hogy többet senki nem lesz beteg a Földön, nincs több felelősség, kórokozó, és végre nappal is úgy élhet, mint éjszaka. Talán ezt álmodta Perneckzy doktor, miközben Fényes Bertalan eltökélten gombolgatta a kardigánját és üvöltözött, és menni akart hozzá, de akkor már én is a gangon álltam, anya mögött, és egyszerre csak azt mondtam Fényes Bertalannak, hogy Hírhozó Keller szíve nem állhat meg, mert ő egy angyal, és az angyalok így siratnak, és ha zavarja az üvöltés, akkor áljda a szerencséjét, mert ez egy olyan angyal, amelyik reggelente abbahagyja, mert van olyan is, amelyik egy évig üvölt, sőt, némelyik üvöltve születik, üvöltve él, és ha letelelik az ideje, üvöltve is száll vissza az égbe.

És reggel hat órakor abbamaradt az üvöltés, és jónéhányan, ebben szinte biztos vagyok, az első meg a második emeletről úgy megijedtek a hirtelen csöndtől, hogy fohászkodni kezdtek, vetették magukra a kicsi keresztek, hogy inkább folytatódjon, üvöltsön csak a Hírhozó Keller, mert akkor legalább ez van, nem pedig valami kiszámíthatatlan és baljós más. De akkor már az öregember Fényes Bertalan konyhaablakán zörgetett, és amikor a történész kidugta kócos fejét a résnyire nyitott, láncos ajtón, lépes mézet kért, frisset, mormogta alig hallhatóan, olyan frisset, ami még emlékszik a fényre, harákkolt is, és köpködött, ráadásul orosz szavakat kevert a magyarba.

Fényes Bertalan így tudta meg, amit aztán elmondott az egész háznak, hogy az asszony hajnalban egyszerre csak kiesett az ágyból. „Kizuhant, mint a zsák.” Élt-e még ekkor, vagy a zuhanásba halt bele, nem tudni. Koppant a feje a padlón, őszes, szeszínű haja, a kicsi konty meg szétbomlott, amitől hirtelen nagyon fiatal lett, egy öt éves kislány halott arcába bámult a hajnali dunyhák melegéből fölkönyöklő Keller, csak nézett rá, nézte, és üvölteni kezdett.

A halottszállítók pedig hasonlítottak a köztisztaságiakra, de olyan gyorsan dugták a fekete furgonba az öregasszonyt, mint talán még egyetlen halottat se, mert egészen megrémültek az üvöltéstől.

És toporgott előttem Hírhozó Keller, hogy nekem adja a rádiót, amit asszonya használt tíz éven keresztül. Vagy húsz, nem tudom. Rá kellett néznem, s furcsa mód, azt éreztem, hogy halát is kellene mutatnom, pedig dehogy, Hírhozó Keller nem várt halát. Többet akart, ez most már nyilvánvaló. Amióta eltűnt a naptár, furcsa megjegyzéseket tett. Néhány napja például azt kiabálta fentről, a vaskorlátba kapaszkodva, tudom-e, hogy angyalból lettek a postások, a rendőrök meg a rockénekesek. Ültem, néztem rá, de nem bólogattam és nem is intettem tagadólag, mert úgy tűnt, mintha próbára akarna tenni, én meg gyermekkoromtól fogva irtóztam minden megfélemlési gyakorlattól, miközben azon

morfondíroztam, hogy vajon tud-e a betegségemről, nem sejt-e mégis, amiről sokáig én se tudtam, csak a testem, így éltem, milyen különös, napra nap üldögeltem az udvarban, nézegettem a naptárt, bekarikáztam az elvesztegetett napokat, mintha fontos lenne, mi van előttünk s mi utánunk, elfigyeltem a Ház történeteit, miközben úgy áradt szét bennem a halál édes mérge, mint itatós fehérén a tinta, feketén, ezer kicsi, de okos csáppal, mégis jól éreztem magam, azt hiszem. De most valami más készült, jobban kellett figyelnem.

Elvettem a rádiót, nézegettem, megforgattam.

Hírhozó Keller lehajolt hozzám és üvöltve mutogatott.

Itt kell bekapcsolni, ez a másik recés fehér csavar a csatornaállító, van Kossuth, meg Petőfi, Bartók az nincs, ezen nincs, de különben a Tirana és Köln is bejön. Újvidék. Próbáljam csak ki.

Kipróbáltam. Csavargattam a csatornaállítót, és egyszerre észrevettem egy hosszú, seszínű hajszálat, amely a fémdoboz és a fekete bőrtok közé akadt. Óvatosan kiemeltem és lehunyt szemekkel fölnyújtottam az öregembernek. A Kossuth jó volt, Bukarest is, de a Petőfi csak szöszmötölt.

Éreztem, hogy Hírhozó Keller bámulja a hajszálat, aztán megvonta a vállát.

A Petőfi az ilyen, szöszmötöl.

Minden délután kettő és három között történik.

A Kossuthon bemondták a három órás híreket, azt nem mondták, hogy ősz van. Az öregember megsimogatta kopasz fejem, és egészen közel hajolt. Az elrongyolt nyakú vászoningen át láttam vörös és csupasz mellkasát. Olyan volt a szaga, mint a gyerekeké, akik megizzadnak a tűző napon, aztán, mire este le kell feküdni, már elmúltak, mint a fény, amit egész nap foglyul akartak ejteni, de kicsi csapdáikba csak férgek és beteg madarak tévedtek.

Simogatta Hírhozó Keller a fejem. Sercegett a borosta.

Terveim vannak veled, mondta.

Végre, gondoltam, *na végre.*

Bólintottam, és mondtam, hogy *igen, sejtem már egy ideje.*

Azért hoztam a rádiót, hogy mégiscsak tudd az időt. Hátha szükséged lesz rá. Meg aztán szórakoztató is, és ugyan ki neheztelne rád egy utolsó kis pazarlásért.

Bólogattam, hogy hát azért valóban ne nehezteljen rám senki.

Igen, és jól megjegyeztem, hogy utolsó pazarlást mondott, és mosolyogtam, és éreztem, hogy egyre többet tudok meg.

Megjött Magdika apja. Hajnalos most, de nem olyan embernek néz ki, aki szeretné a hajnalt. Köp, mielőtt elmegy, aztán rágyújt egy cigarettára és a gyufát zsebre teszi. Megállt a lépcsőféljáróban, nézett bennünket.

Magdika apja rendőr.

Na mi van, kokettálunk?

Most megyek, üvöltötte Hírhozó Keller, el is indult, s a négy órás hírekre fel is ért, ugyanazt mondták, mint háromkor, hát igen, mi történhetne új egy tűnékeny óra alatt a világban. Hírhozó Keller mindenesetre tíz méterrel magasabban kapaszkodott a vaskorlátba, és onnan integetett. Zengett az udvar.

A terv, fiú, ne feledd!

Huszonnyolc éves vagyok, kopasz és szűz, mert a Magdika, aki rendre megnyír, csak csókolózni hajlandó velem. Magdikának mindig olyan a szája, mintha pudingba harapott volna. Tizenhat éves, de már soha nem lesz idősebb. Azt hi-

szem, évek óta ennyi idő. Mi pedig a földszinten élünk anyával, ő dolgozik, én nem. Soha nem dolgoztam, s anya tudja, hogy nem lustaságból vagyok ilyen, mert, ha úgy tetszik, nekem elveim vannak, sokszor elmagyaráztam már neki, hogy munkával csak rontunk a helyzeten, mert folyton valami olyanba szólunk bele, ami nem a mi ügyünk. Mert hát, van itt egy ügy, de hogy miattunk találták volna ki, az kétséges. Valami nagyon elromlott, már a kezdet-kezdetén, az emberek meg rémülten kezdtek dolgozni, de nem azért, hogy megjavítsák, igazából ez eszükbe sem jutott. Azt hiszem, kétségbeesésükben dolgoznak, márpedig a kétségbeesett embernél nincs hajlandóbb a korrupcióra. Nem mondom, hogy minden, ami azóta történt, kisszerű csalások sorozata, de azért gyanakszom. Az pedig végképp nem érdekel, igazam van-e. Csajanak, ha ezt kell, nekem nincsenek morális fenntartásaim. Nagy úr a remény, sok a tartománya, sokfelé is jár, de én már régen találkoztam vele. Talán föl se ismerném. Pedig minden reggel kiülök ide a nádszékre, Magdikáék macskahugyos lépcsőfelfjárója elé, mert ez a legjobb pozíció, mert innen szinte minden ajtót és ablakot látni, és figyelek. Ez mondjuk túlzás. Nézelődöm. Télen is itt ülök, legfeljebb jól bebugyolálom magam. Ha esik, ha fúj, akkor is itt ülök. Van fémvázasesernyőm, mert Magdika apja nekem adta az övét, amikor újat vett, és van nejlonköpenyem is, mindenem megvan. Tudom, nem lehetek következetes, és talán képtelenül nagy árat fizetek mindezért, igen, lehet, hogy a gondolataim miatt lettem halálos beteg, mégse bánok semmit, mert ez alatt a huszonnyolc év alatt, anyát és Magdikát is beleértve, az életnek egyetlen jelensége sem mutatott olyan megértést, türelmet és érzékenységet irántam, mint az, amit elmúlásnak, halálnak, pusztulásnak neveznek, mit tudom én.

És akkor jön Hírhozó Keller, ad egy rádiót, és fölforgat mindent. Talán hiábavaló elhatározni bármit is. Pedig mások is próbálkoztak már velem. Fényes Bertalan például, aki olyan ember, mintha az Édenkertet is megjárta volna, de az idő élve felejtette volna, s azóta is csak görgetné, görgetné maga előtt korokon és történelmeken át, egészen a mi Házunkig, hogy éljen itt, de ki tudja, milyen céllal és feladattal.

Tudom-e, kérdezte egyszer, hogy a házat egy szerb nagykereskedő építtette még Ferenc József és a Wekerle Sándor miniszterelnök uralkodása idején?

Nem tudom, mondtam.

Tudom-e, kérdezte Fényes Bertalan, miféle népek vonultak évszázadokon át, s miféle ősfolyók hömpölyögtek és lápok gőzölögtek és bugyogtak itt, éppen e nyomorult tanácsi bérház helyén, amit leszar az IKV?

Nem tudom, mondtam.

Tudom-e, kérdezte újra, hogy sok emeletnyi rétegek mozdultak föl innen, alólunk az izzó és képlékeny mélyből, s hulltak vissza, hogy újra fölmozdulhassanak?

Nem tudom, mondtam.

Nem tudod, mondta, de mégis kopaszra nyíratod a fejed, mint egy hülyegyerek, és csak ülsz, bámulsz az udvart, a gesztenyefákat, a kint felejtett babakocsit, részeges Mézszárosék szétszórt rongyait, mintha nem lehetne ennél több. Felelősség, kiabálta Fényes Bertalan, az időnek végtére is tartozunk.

Azt hiszem, mondtam, én már megfizettem mindenért.

Akkor Fényes Bertalan dühösen toppantott, talán káromkodott is egyet, és elment, felrohant az emeletre, és sokáig nem állt szóba velem, amit különben sajnáltam, mert roppant mulatságosan tudott mesélni.

Mulatságos volt ez a rádió is, mondták az ötórás híreket, megint ugyanazt, én meg vigyorgtam, hogy két órája semmi se történik a világban. Ezek tudnak valamit, vagy ennyire nyomorultak.

Kicsi árnyék, enyhe csirkeszag.

Anyá, mondtam, és fölnéztem.

Mert megjött anyá, állt előttem, ahogy mindenki, ejtett vállakkal, előrenyúló nyakkal bámulta a rádiót. Hátrasimított hajából egy tincs az arca elé csavarodott. Ma a kék ruhájában ment el. A turkálós kék ruha. Csupa fehércsőrű kismadár, pedig ősz van.

Megint elromlott egy szalag, mondtá anyá.

Mert anyá a kültelepi Barneválnál dolgozik, a sorompóház mellett, és kopasztott csirkéket akasztgat nyolc órán keresztül egy vaskampóra, amik elviszik a döglött madarakat a gumifüggöny mögé. Évek óta ezt csinálja, csak egyszer helyezték át két hétre a libásokhoz. Anyának enyhe csirkeszaga van. Azt hiszem, illik hozzá ez a csirkeszag, és már ő se bánja, megszokta. Megszoktuk.

Arra gondoltam, mi lesz majd vele.

Vacsorázol?, kérdezte.

Nem, mondtam, kint maradok.

A múltkor se bírtad ki, mondtá anyá. Közelebb lépett. Megrebbentek mellein a fehércsőrű kismadarak, ahogy nagy lélegzetet vett. Arra gondoltam hirtelen, talán tudja, amit én még csak sejtek.

De most a Hírhöző Keller adott egy rádiót, mondtam.

És velem mi lesz?, kérdezte hirtelen.

Nem tudom, mondtam, pedig inkább már azt nem tudtam, velem mi lesz, mert anyá tán mégis elképzelheti az ő életét az enyém nélkül, ám nekem már le kellett mondanom a képzelet minden segíteni kész alkalmáról.

Kint maradok veled, mondtá.

Dehogy, mondtam, és lehunytam a szemem. Mindig ezt mondja. Ettől tesz erőtlenné. Furcsa, de olykor azt éreztem, hogy újra és újra meg akar szülni, mintha életének egyetlen bizonyossága lenne az a fájdalom, amitől pedig, mesél, elvesztette az eszméletét.

Mi történt?, kérdezte az orvos a szülés után, mire anyá csak azt suttogta: hát mert olyan szép volt.

Azt hiszem, igazából anyától volt szép, igen, szép volt, hogy elájult, amikor megszülettem, és azért se neheztelek, hogy majdnem belepusztultam, mert akkor még nem volt inkubátor. Vagyis nem járt mindenkinek.

Aztán megkértem anyát, hogy menjen be, és ne is jöjjön ki, amíg nem hívom, ne menjen munkába se, maradjon otthon, és ő bement, és nem is jött ki, mert elhitte, hogy majd hívni fogom. A délutáni csúcs ideje volt, Mészárosék sikoltoztak és csapdosták a poharakat, a Venkei ikrek, mint mindig, most is indiánosdit játszottak, a gazdag Révészék fagylaltozni mentek a gyerekekkel, aztán megjöttek, rágták a tölcsért, akár az ostyát, és vihogtak az összepettyezett ingecskéken, mígnem Magdika is meglátogatott, mert hallotta, hogy rádióm van, én pedig megmutattam neki, meghallgattuk Újvidéket és Bukarestet, aztán a nyolc órás híreket, és szívből neveltünk, mert előre mondtam a mondatokat, sőt, még a bemondók hangszínét és hangsúlyozását is utánóztam, mire Magdika azt mondtá, az az én nagy bajom, hogy nem riporter vagy színész vagy valami ilyesmi let-

tem. Aztán zenét hallgattunk, simogattuk egymást, és vártuk a sötétet, hogy csókolózhassunk. Magdika beleült az ölembe, és amikor az utcán föloltották a villanyokat, csókolóztunk. Zenélt a rádió, bár igaz, egy kicsit lehalkítottam. Hallani akartam, hogyan lélegzik közben. Magdika szájának pedig pudingszaga volt, csokoládé puding, azt hiszem, és, persze, megint gyorsan eléveztem. Amíg Magdika törölgetett, nagy kísértést éreztem, hogy elmondjam neki a betegségemet. És biztosan meg is tettem volna, ha nincs az a más, amit magamban csak többnek neveztem, mert megéreztem, sőt tudtam, hogy ez már nemcsak Magdikánál, Anyánál, de a betegségemnél is több.

Késő este se kapcsoltam ki a rádiót, hátha lesz valami jel. De csak zenéltek, beszélgettek és mondták a híreket. Mégiscsak féltem volna az éjszakától? Magdika már rég bement, és a magány színe biztosan sűrű fekete. Szerettem a fényt, a sötétségtől pedig mindig az jutott az eszembe, hogy Isten szorgalmasabb, de tehetségtelegebb, mint az Ördög. Hiszen mindannyian az ég alatt élünk. És nincs fekete ég.

Éjszaka elaludtam, ölemben a zenélő rádióval, pokróccal a vállamon. Reszkettem és álmodtam. Egy börtönről álmodtam, ahol életfogytiglaniak raboskodtak, csupa gonosz, elvetemült és sajnálatra méltó fickó. Aztán egyszer csak elterjedt, hogy az egyik cellában van egy titkos ösvény, ami pontosan a mennyszágba vezet. Erről az ösvényről pedig a foglárók is hosszan és szenvedélyesen vitatkoztak, de a cellát mégse találták, holott átkutatták az egész börtönt, gumi botokkal és vaspálcákkal verték a falakat, és üvöltöttek, és üvöltöttek a rabok is, mindenki üvöltött.

Na mi van, kérdezte Magdika apja, és fölébresztett. Hajnal volt már, mint a festményeken. Olyan fényes és könnyű a virradat, akár a nyál. Már nagyon halkán zenélt a rádió. Olyan volt Magdika apja, mint egy szobor. Csak fekete aktatáskája lengett, csak a szíve dobogott.

Kiabáltál, mondta Magdika apja, és rágyújtott.

Azt hiszem, üvöltöttem, mondtam.

Egyszer, mondta Magdika apja, és zsebre rakta a gyufaszálat, *megfogtunk egy embert, aki csak egyetlen szót tudott. Megvizsgáltuk alaposan, tényleg csak egyetlen szót tudott. Azt ismételtette, és kacagott hozzá.*

De elengedték, mondtam.

El, mert az ilyen biztosan ártatlan, mondta Magdika apja, és megvonta a vállát. És elment, aztán lassanként mindannyian elmentek dolgozni, eltelt a reggel, mint mindig.

Várt anya, éreztem, nagyon vár.

Csakhogy ami idő hátra volt még, egyetlen történetnek kellett adni. Ősz volt, valami zengett távolról, halkán, keservesen. Talán a végleg néma rádió helyett. És bepisáltam. Alámfolyt a meleg hugy, én meg ültem a tócsában, és nem mozdultam, nem nyitottam ki a szemem. Néha elmondtam a híreket, amiket kívülről megtanultam. Ez volt a reggel, ez a délelőtt, a déli harangszó, tányércsörömpölések, ajtócsapkodások, kiáltások, autódudák, és az ég.

Akkor üvöltöttek odafentről. Minden fény ragyogott, ami ragyoghatott.

Padgatóvilszja, málcsik?

Bólintottam.

És egy óra, vagy talán egy félóra múlva ott állt előttem Hírhozó Keller abban az ünneplő öltönyében, amit az asszony temetésére vett.

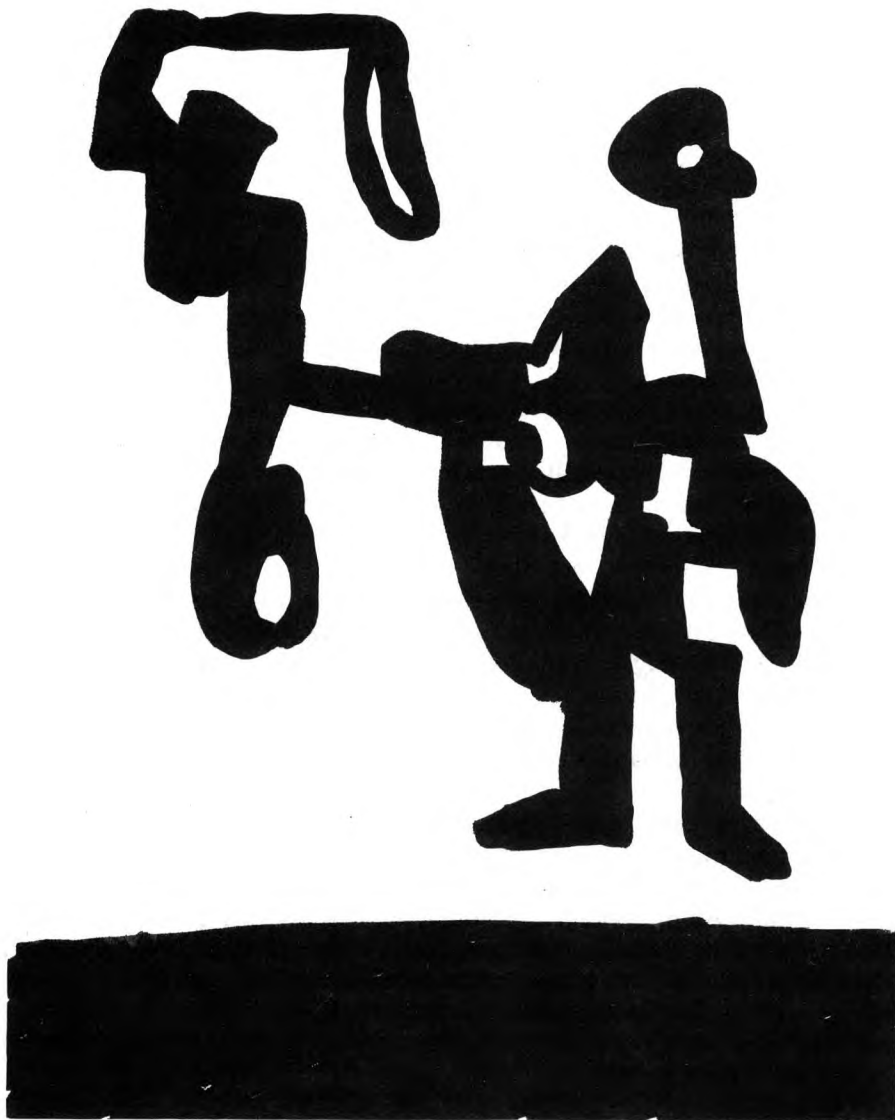
Kezdhettük?, kérdezte halkán, és megfogta a kezem.

Fölálltam. Nem volt még három óra. Addigra már anya is kint állt az ajtóban. Nem is tudom, miért, de szerettem volna, ha még egyszer elmosolyodik. De anya nem mosolygott.

És akkor elkezdtek.

Hírhozó Keller és én.

Üvöltöttünk.

„A MEGGYILKOLT KÖLTŐ”

Le Poete Assassiné a címe Apollinaire egy novellisztikus történetének, amelyben egy, a művészetet gyűlölő tudós valóban meggyilkol egy költőt. A bizarr gondolatot Apollinaire következetesen mint megtörtént eseményt adja elő. A halott barátai a történetben a kortársak számára jól felismerhetők: a benini madár nyilvánvalóan Picasso, és a halott költő nyilván Apollinaire maga. Annak ellenére, hogy ily módon egyszeri és kivételes eseményről van szó, a történet mégis nagymértékben általános érvényű, szimbolikus.

A szubjektum kikapcsolásával elérhető objektivitásra törekvő, a logika és a matematika törvényei szerint gondolkodó tudós általában tisztában van az egzakt tudományok jelentőségével az emberiség számára. Következő lépésben azt is gondolhatja, hogy az emberiség problémái más utakon nem is oldhatók meg. Ez a felfogás vitatható, de eleve nem utasítható el. Azonban az ilyen eszmét képviselő tudós számára a vallásnak, művészetnek, filozófiának csak csekély jelentősége maradhat. A művészetről például azt hihe-ti, hogy az kellemes szórakozást nyújt a szabadidő eltöltéséhez; így olyasvalami, „mint a borivás és az álmok”, ahogyan Arisztotelész megfogalmazza, aki szerint ez a felfogás a művészet egyik lehetséges elmélete.

Korunkban kialakult egy olyan tudóstípus is, aki nincs megelégedve a művészet ilyen alacsonyrendű művelésével. Magas művészetet követel, és azt állítja, hogy a művész ezt a nívót úgy érheti el, hogy a tudományhoz közeledik. Amint Kant szerint egy tudomány annál igazabb, mennél több benne a matematika, tudásunk szerint a műalkotás annál tökéletesebb, mennél több benne a tudomány. A *Leonardo* művészeti folyóirat, amióta tudósból művésszé átváltozott alapítója meghalt és csillagász fia irányítja, ezt a szemléletet képviseli. Emellett természetesen lehetséges olyan tudóstípus is, amelyik a művészetet a borivás és az álmok negatív oldalával azonosítja. Ezek valamennyien a valóság meghamisításával operálnak, elkábítanak, és így elvonják az egyedet a valós problémák, feladatok megoldása elől. Így végül Apollinaire költőgyilkos tudósához jutunk.

Ezek a szemléletek igen régiek. A tudomány szerepének megnövekedése a gótikus építészetben már igen manifeszt. A festészetben a reneszánsz idején kialakult geometriai tan, a perspektíva kapott különös jelentőséget. Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy ez a folyamat nem tisztán intellektuális, elkerülhetetlenül együtt jár a szubjektivitás gátlásával és az abból kialakuló közömbösséggel. Egy alkalommal a festő Veszelszky Bélának megmutattam a perspektíva-szakember Piero della Francesca egy képének reprodukcióját. A képen a háttérben Krisztust korbácsolják, az előtérben néhány gentleman egymással társalog, a háttérben folyó esemény teljes negligálásával. Veszelszky elborzadt. Vannak ilyen emberek, állapította meg végül, és Piero ezt akarta megmutatni. Nem vitatkoztam, de úgy vélem, hogy Piero szerint a művész ideális álláspontja a közömbösség. Amit Vasarinál róla olvastam, egyezik ezzel az értelmezéssel.

A művészet betiltására való törekvés is ősrégi. Már Platón kitiltotta a költőket ideális városából; a filozófusok egy része inkább tudóstípus, és ezek a különböző kérdésekben a tudomány álláspontját fogadják el. A tudós és filozófus mellett a cselekvés embere, a politikus is lehet beszűkült egyéniség, aki a művészetet vagy feleslegesnek, vagy legfeljebb hasznos propagandaeszköznek ítéli. A felsorolt felfogások közül egyik sem teljesen alaptalan, valamennyi mélyreható vizsgálatot követel. Az is kétségtelen, hogy a művé-

szetben van és lényeges a propagandaelem. Fra Angelico, Grünewald keresztény propagandát folytatnak. Ugyanezt teszi a 19. század végén kialakult, iparilag űzött szentképgyártás, de a szentkép azonosítása az említett mesterekkel teljesen önkényes marad. A tulajdonképpeni feladat a két „stílus” közötti különbség meghatározása.

A filozófusok, egyházi emberek, tudósok, politikusok mellett vannak esztéták, műtörténészek is, akik a művészetet a tudománynak rendelik alá, vagy éppen kétségbevonják, hogy a művészetnek van valami megfogható, lényegi sajátossága, ami fokozott jelentőséget adhatna neki. A műtörténész Panofsky szerint a gótikus építészet formarendszere a skolasztikusok részben formalizált logikai szerkezetét követi. Azonban az egyszerű józan ész alapján azt kell kérdeznünk, hozzátartozott-e a bonyolult skolasztikus irodalom ismerete egy 12. századi építész képzéséhez. Panofsky Villard d'Honnecourt egy tervvázlatára hivatkozik. Ez a mester azonban igen nemzetközi szellemben folytatta mesterségét, ha jól emlékszem, a pécsi székesegyház építésében is volt szerepe. Az akkori viszonyok között sokat utazó mesternek szakmáján kívüli dolgokra ideje sem lehetett. Ugyanezen józan ész azt is feltételezi, hogy a skolasztikus, művének írása közben, naponta eljárt a katedrálisba, ami akkoriban csaknem mindenütt volt, és így Panofskyval szemben arra kell következtetnünk, hogy ő követte a katedrálisok formális logikáját. Érettebb megfontolás alapján a valószínű az, hogy az axiómák voltak közösek a két mesterségben.

A tudóstípusú esztéta szemléletében a művészet a horizont alá süllyed – és így kénytelen a művészetet, a műalkotást üresnek deklarálni. T. Brinkley szerint esztétika nincs, műalkotás az, amit egy hivatásos művész szignál. Dickie méginkább a tudós szemlélete felé közeledik: szerinte egy arra hivatott intézmény, akadémia, múzeum döntésére van szükség. Így hát a műalkotást az akadémiákban, múzeumokban működő tudósok alkotják, nélkülük a mű üres. Az iszlám ezekben a kérdésekben is a nyugati nézettel ellentétes felfogást képvisel. Mohammed szerint a festők mind a pokolra fognak kerülni, mert teremtenek, amihez egyedül Allahnak van joga.

Végül megjegyzem, hogy van költő is, aki a művészetet az álommal azonosítja. Stefan George szerint a művész szárnyas gyermek, aki elbájoló álmokat zeng. Igaz, hogy ez szerinte csak kedvező időben érvényes, „im stillern Gang der Zeit”, nehéz időkben ennek az ellenkezője igaz. Ilyenkor a költő nyers fémként kondul, és próféta, pontosabban félreismert próféta.

*

A megkerülhetetlen kérdés tehát ez: van-e a művészetnek sajátos, megfogható lényege, aminek alapján meghatározott szerepet tölt be az emberiség életében. Ha a válasz igenlő, akkor kérdés, milyen fontosságú ez a szerep.

Felfogásom szerint a kérdést az Orfeusz-mítosz eldöntötte. A művészet feladata az, hogy a világban az egymással küzdő, ellentétes erőket, jelenségeket, lényeket kibékítse, és így a világban valamilyen összhangot teremtsen. A mítosznak ezt a tanítását azóta mások számtalanszor megismételték. André Breton szerint a szürrealizmus arra törekszik, hogy megszüntesse a szép és a csúnya, igaz és hamis, a jó és rossz közötti abszurd megkülönböztetéseket, és így végre lakhatóvá tegye a világot. (Zárójelben megjegyzem, hogy Bretonnak erre a megállapítására már 1947-ben hivatkoztam a csehszlovák Skupina Ra művészcsoporthoz az akkori Európai Iskola helyiségében rendezett kiállítását katalógusában.)

Azonban a kérdés ezzel távolról sincs lezárva. Hegel az *Esztétikai előadásokban*, melyet a halála után gyűjtöttek össze, világosan leszögezi: vannak, akik szerint a művészet lehet közvetítő az értelem és a szenzoros asszociációk, egyedi hajlam és kötelesség között, kibékítheti a világban uralkodó antagonizmusokat. Világos, hogy Hegel itt a mű-

vésznek arra az elméletére utal, amelyet az Orfeusz-mítosz fogalmazott meg elsőként. De elutasítja a szemléletet, mert szerinte a művészet öncélú, amint azt a későbbi l'art pour l'art iskola állította. A művészet tehát ne szolgáljon magasrendű feladatokat sem. Az öncélúság Hegel számára is azt jelenti, hogy a művészet szépséget teremt. – A szépség Baudelaire szerint is úgy trónol az azúrban, mint egy meg nem értett szfinx. – Valósággá azonban a szépséget a művész csak látszatok felhasználásával teheti, ezek nélkül a szépség nem lesz eleven. A látszat pedig csalás, amit a legmagasabb cél érdekében sem szabad alkalmazni.

Így tehát a csalás problémájához jutunk. Minthogy azt később Freud részletesebben kifejtette, Hegel téziseivel szemben csak annyit jegyzek meg, hogy amennyiben a művészet nem szolgálhatja az embert, úgy az embernek kell a művészetet szolgálnia, amivel istenséggé léptetjük elő, ahogyan az Baudelaire versében történik.

A művészet nem lehet magasrendű, mert hamis, halljuk évezredek óta. Freud a tézist igen mélyrehatóan alapozza meg. Mielőtt megállapításainak ismertetésére és kritikájára rátérnék, megállapítom, hogy Freud és követői grandiózus eredményeket értek el a pszichopatológia területén. A neurózisok, pszichózisok aránytalanul nagyobb szerepet játszanak az emberiség életében, amint azt korábban az emberek hajlandók voltak elismerni, és így ez a munka felbecsülhetetlenül értékes. Azt a megállapítást is lényegesnek tartom, hogy a normális és a patológikus között az átmenet folytonos. Kritikai megjegyzésem az, hogy az átmenet folytonossága nem mossa el a normálisnak mint egy kontinuum szélső értékének teljes különállását. Chesterton szerint az átmenet az orangután és a londoni rendőr között olyan folytonos, hogy a londoni rendőr az egyetlen igazi orangután, aki valaha is létezett.

A normalitás nem pontszerű, kiterjedés nélküli absztrakció, hanem egy végtelen kiterjedésű tartomány. Walt Whitman szerint a kozmosz. Freud szerint a nappali álmodozás nyilvánvalóan patológikus jelenség, és aki nappali álmodozásba merül, az feladja céljai, vágyai reális megvalósítására irányuló törekvését, passzivitásba merül, és így beteg, aki talán megfelelő kezeléssel még gyógyítható. Felfogásom szerint ilyen ember van, és az ilyen jelenség valóban patológikus. Emellett viszont a nappali álmodozás univerzális emberi jelenség, amely nem zárja ki azt, hogy az álmodozó személy ne törekedjék aktívan és makacsul vágyai kielégítésére. Ellenkezőleg: az álmodozás lehet kitűnő eszköz az elhúzódozó törekvésekben a lendület ébrentartására. Egy kormánypárti országgyűlési képviselőről feltehető, hogy józan érdekember. Mit szólunk ahhoz, hogy ugyanez az ember az imádott leánynak megvallja: érted feldűlnám képzelmem édes tartományát? (Vörösmarty). Rimbaud megmondja: fal felé fordul és felidézi hallucinált istennőit. Ezután elment fegyverkereskedőnek Abesszíniába.

Tézisem megvilágosodik, ha a nappali álmodozást átkereszteljük a reménységre, amint azt Csokonai teszi.

*Földiekkel játszó, égi tünemény
Istenségnek látszó, csalfa, vak remény,
Kit teremt magának a boldogtalan...*

Ez nyilván Freud elmélete, minden változtatás nélkül. Jómódú francia polgárcsalád 15 éves leánygyermekétől hallotta egy ismerősöm nemrégiben: én még szűz vagyok, de remélem, nem sokáig. A szóhasználatból kiderül, hogy Csokonai elmos egy árnyalatot: a remény még nem jelenti, hogy az egyed hallucinálja a sikert, mindössze feltételezi, hogy meg fog történni. Pontosabban talán: csaknem vagy egészen bizonyosra veszi. De a remény így fokozatosan beleolvadhat a nappali álmodozásba, ami nem változtatja meg természetét, amelyről tudjuk, hogy éltet. Így tehát a nappali álmodozás freudi értelmezése mellett van nappali álmodozás józan célratörés mellett, létezik túlzott re-

mény álmodozás nélkül, és létezik józan reménység, amelynek megvalósítása főként a személytől magától függ.

Egy további árnyalatot Zrínyi képvisel. Egy remény nem valósul meg automatikusan, szerencse kell hozzá: sors bona, nihil aliud. A szerencse is bonyolult emberi fogalom, sokak szemében a döntő tényező a világban. Fortuna szekerén okossan ül. Mindez a normalitásba tartozik, ami így egyre gazdagabb lesz. Tovább mélyül a kérdés, ha az álom mivoltát kutatjuk.

Freud szerint (*Traumdeutung*) az álom vágyteljesülés, lényegében a nappali álmodzással azonos. De nem állítja, hogy az ember, aki éjjel vágyait teljesíltnek álmodja, másnap nem igyekszik a vágyak reális megvalósítását elérni. Az álom tehát eltér Freud nappali álmodozás-képletétől. Emellett az álom sok minden egyéb is. Freud szerint például a királyi út az öntudatlan megismeréséhez, és így az álomnak az is a feladata, hogy az embert megismertesse önmagával. Freud azt is megállapítja, hogy az álom szimbolikus nyelvet használ, szerinte azért, hogy mondanivalóját elrejtse az álmodó tudatos, kritikus énje felől, amelyik elutasítja ezeket a rendszerint társadalmilag tiltott vágyteljesüléseket.

Ezzel a Herakleitosz-fragmentumhoz jutottunk, amely szerint nappal egy közös világban élünk, éjszaka mindenki a maga külön világa felé fordul. Ennek az éjszakai énlünknek a nyelve szimbolikus. Ez is évezredes megállapítás. A Talmud egyik traktátusában van egy fejezet az álomról, amely közli egy rabbinus megállapítását: a nem értelmezett álom olyan, mint egy el nem olvasott levél. Ugyanott szerepel a következő történet: A község egyik tagja többször álmodja, hogy apja kincset hagyott rá Kappadókiában, és végül a rabbinushoz fordul a dologgal. A rabbi megkérdi: Járt apád Kappadókiában? Nem, soha. Akkor menj haza, és nézd meg a huszadik tetőgerendát (kappa dokos). A kincs a történet szerint ott volt. A fejezet közli azt a nézetet is, hogy az álom az értelmezés szerint valósul meg. Minthogy az analitikus a páciens álmait, asszociációit értelmezése alapján gyógyítja, a megállapítás igen elfogadhatónak tűnik. Megemlítem az angol mérnök, Dunne könyvét, amely szerint az álmok prognosztikusak, jóslatjellegűek.

Ebben az évezredes vitában tulajdonképpen csak egyetlen megállapítással kívánok részt venni. Kétségtelen, hogy az ember fejlődése folyamán az álom jelentősége egyre növekszik. A magasabb rendű emlősök egyik fontos problémája az alvás biztosítása. Majomfajegyedei nappal egymással igen ellenségesen viselkednek, éjszaka mégis együtt alszanak, a nagyobb biztonság érdekében. Az ember ezt a problémát a barlanglakással oldotta meg. A hosszú, biztosított alvás természetesen az álom szerepét is tágtja. Ezen felül az álom a barlangi ürességre, ingermentességre adott válaszként is értelmezhető lesz. Mint a Mérnöki Továbbképző Intézetben tartott, sokszorosításban megjelent előadásaimban kifejtettem, a részletes pszichológiai vizsgálatok szerint az ingermentes környezet az emberben erős hatást kelt; kifejezett hallucinációk is felléphetnek. Előadásaimban arra következtettem, hogy ily módon a barlangi üresség a művészetek keletkezésében is eminens szerepet játszik. Az adatok szerint az ilyen környezetet az viseli jól, akinek egyébként is intenzív belső élete van, külső hatás nélkül is „képzelődik”. A művészet a világ unalmára adott válasz, eszköze a fantázia. Az ember világhelyzetéből és természetéből folyik, és ugyanolyan természeti jelenség, mint a lepke szárnyának ornamentikája és színessége.

Freud szerint a művész az, aki lemond vágyainak megvalósításáról, álomvilágba merül, és csak álmainak valamilyen kifejezésével foglalkozik. Paradox módon így minden vágya megvalósul, még a nők kegyét is elnyeri. A tény ezzel szemben az, hogy a művészet mesterség, amelynek produktuma a piacon elhelyezhető. A 17. századi Hollandiában a szakma kitanulása költséges volt, aminek következtében sokszor a festő fiából lett festő. A nők sem a paradoxon kedvéért választják a művészt, hanem azért, mert színes belső élete a kapcsolatot elevenné, érdekessé, jelentőssé teszi.

Nem látok különöset abban, hogy a pszichopatológia korszakalkotó mestere a nor-

málisról és a normalitásról szűk képet alkot magának. Csak igen logikus fejfel merülhet le valaki eredményesen a pszichotikusok világába. Freud még a 18. század szigorú racionalizmusát képviselte, amely szerint az emberben csak az ész és az alapösztönök valóságosak. Freud így Sade márki követője, aki írt egy perverziótant. Ebben a szemléletben a normális komplex pszichikus rendszere szublimációkból áll, amik az alapösztönök gátlásából, legyengítéséből állanak, és irreálisak. A neurózisba tartoznak.

Nem kifogásolom az állítást, miszerint a pszichikus működések a szomatikus-fiziológiai folyamatokból származnak, és energiájukat is ezekből merítik. Azonban nem gondolom, hogy ez a fejlődés a lét csökkenését jelenti. A szublimációelmélet tarthatatlansága kiderül, ha az extrém megfogalmazásából indulunk ki, amely szerint az értelem az, ami életteljes cselekvéseinket „beteggé sápasztja” (Shakespeare, *Hamlet*). Goethe ugyanezt Mefistopheles szájába adja:

*Grau ist, mein Lieber, alle Theorie
und grün ist des Lebens goldner Baum*

A magyar fordításból csak a második sorra emlékszem: „zöld az élet arany fája.” Az ilyen radikális szublimációelmélet mögött nézetem szerint az állati lét iránti nosztalgia van.

Az állat nézőpontjából nézve az emberi értelem valóban cselekvésellenes és értelmetlen. Az ember az ehető magot elveti, ami az állat felfogása szerint teljesen értelmetlen, abnormis cselekedet. A „vetés” kifejezés mintha utalna erre a szemléletre, hiszen elszórást jelent. Ugyanilyen értelmetlen az elfogott kölyökállatot nem megenni, hanem felnevelni. Ezekből a megállapításokból felismerhetjük, hogy az emberi létfenntartási stratégia az állattal szemben indirekt, a közvetlen előnyről való lemondáson alapszik, ami az idő jelentőségének felismerése alapján válik lehetségessé. Az állat „logikusan”, egyenesen a cél felé törekszik, azonban ez az út nem a legrövidebb, ha tudjuk, hogy ennek a történésnek nem csak térbeli, hanem időbeli kiterjedése is van. Ekkor a közvetlen előnyről lemondani tudás, az áldozat nem az emberiség legelterjedtebb vészese neurózisa, amint azt a „materialista” Edgar Morin (*Le paradigme perdu: la nature humaine*) állítja, hanem az emberi stratégia, amivel az ember a Földön uralkodó helyzetbe jutott.

Remény, álm, szublimáció, áldozat tehát nem neurotikus tünetek, hanem az emberi lét gazdag és táguló jelenségvilágának részei. Amint az egyébként erősen materialista szociológus, Weber megállapítja, az ember a saját maga által teremtett szimbólumok között felfüggesztve létezik. Azonban ezek a szimbólumok nem gyenge szublimációk, nem neurózisok, hanem az állathoz képest aránytalanul hatékonyabb emberi stratégia komponensei.

Ismétlem, mindennek lehetnek végletes és akkor neurotikus formái. Mindenről lemondani, mindent feláldozni és megszakítani a kapcsolatot az emberiséggel valamilyen túlvilági jutalom reményében, már patológus. Azonban itt is vannak árnyalatok, amelyeket figyelembe kell vennünk.

Nem szabad azt sem hinnünk, hogy a művészet önmagában képes a világban minden konfliktus elsímítására, minden antagonizmus megszüntetésére. Az Orfeusz-mítosznak csak része a történet, miszerint Orfeusz minden állatot összebékít. A mítosz szerint Orfeusz a nők kegyét is csak átmenetileg éri el: Eurydikét kígyó öli meg. Ugyanez a szerepe a kígyónak a Genézis szerint a Paradicsomban, azzal az eltéréssel, hogy csak az ember etikai létét semmisítheti meg a bűnbeesés útján. A testi lét a Genézis szerint Istentől származik, és így a kígyó hatalma arra nem terjed ki. A művészet kibékítő működésének egyik korlátja a halál, tágabban megfogalmazva az idő. A mítosz szerint Orfeusz tulajdonképpeni problémája itt kezdődik. Le is tud szállni az alvilágba, vissza is szerzi a leányt, de végül elsieti a dolgot. Stratégiája nem eléggé emberi.

A normális emberi pszichikum tehát valóságos, nem áll csökkent értékű, neurotikus szublimációkból, a lét magas nivóján helyezkedik el. Benne a művészet kibékítő működése hatásos. A kérdés most itt az, mi ennek a működésnek a hatásmechanizmusa.

Az Orfeusz-mítosz elég világosan megállapítja, hogy a harmónia. A harmónia pedig nem valamilyen ideálisan befejezett, lezárt, nyugvó alakzat, hanem különböző és részben ellentétes tényezőkből kialakuló viszonylatrendszer, összhang, amit létre kell hozni és fenn kell tartani. Vermeer képén egy nő mérlegen gyönyöröket mér, a falon kép van, amely az Utolsó Ítéletet ábrázolja. Másik képén teljesen felöltözött, érett fiatal leány áll csembalója mellett, a falon képen meztelen Ámor, kezében nyilával. Ezeket a képeket valamilyen erő – talán a Zrínyi-féle jó szerencse – hozta össze, együttesükből árad a harmónia.

Ez a rendkívül labilis, törékeny képlet igen hatékony. Hatásmechanizmusát a tudomány ismeri: ez a rezonancia. A rezonancia igen szabályos szerkezetű tartományban, mint amilyen egy kristály, képes új, igen megfogható, reális jelenségeket, pszeudopartikelumokat létrehozni. Egy emberi közösség tagjai felfogásom szerint ugyancsak szabályos szerkezetű közegnek tekinthetők. A műalkotásban testté vált, caro factum harmónia benne rezonancia alapján hatást vált ki.

A hatás mindenekelőtt az, hogy a közösség tagjait, a népet a művészet műveltebbé teszi, magasabb nivóra emeli. Ez az, amit a mítosz állít. A görög vázaképen láthatjuk Orfeuszt, amint félvad thrákoknak játszik. A thrákok elbűvölten hallgatják.

A művészet tehát nem lemondás a céltudatos cselekvésről, hanem a kormányzás hatékony, alapfontosságú eszköze. Kung Ce határozottan állítja, hogy a rendezett társadalomban, amely a jó kormányzás alapján meggazdagodott, a feladat a műveltség kialakítása, és erre a technikailag megfelelő, harmonikus és megformált zene az eszköz. Róla magáról a legenda azt mondja, hogy megfelejtkezett evésről és ivásról, amikor először magas nivójú zenét hallott, akár a thrákok, akik Orfeuszt hallották. A költő azték király versben fogalmazza meg, hogy a művész a nép műveltségét magasabb színvonalra emeli. A művészek között megemlíti azt, aki a quetzal madár tollaiból alkot mozaikot.

A zene eszerint a harmóniának csak első kialakítási formája. A többi művészet feltehetően támaszkodik reá és követi szabályait. Bennük a harmónia kitágul. A vers anyaga a beszédnyelv, és így a szerkezeti összhangokon túl konkrét gondolatok, események területén is keresheti az ellentéteket és törekedhet azok elsimítására. Ezek mellett lehet teljesen zenei, és így megőrizheti hatalmát az érzelmek fölött is. Egy példára hivatkozom: A francia királyi ház egy tagja, akinek fia a trónt örökölte, a francia klasszikus Charles d'Orléans egy rondójára, amelynek első sora és egyben refrénje úgy hangzik: „*Qui? quoy? comment? a qui? pourquoi?*” (Ki? Mit? Hogyan? Kinek? Miért?), az arisztotelészi kategóriákat idézi. Arisztotelész kategóriáit Kant szerint „empirikusan szedte fel”, és ő a helyükre egy végleges, spekulatív megalapozású rendszert állít. Azonban ezek is az előzők sorsára jutottak, és a filozófusok ma már nem foglalkoznak a végleges kategóriatáblázat keresésével. A könnyed gúnyos hang, lantkísérettel tehát igen mélyrehatóan indokolt. A következő sorokban megállapítja, hogy amikor a múlta, jelenre és jövőre visszaemlékszik, azt nem nyugodt szívvel teszi. Visszaemlékezni a jövőre – lehetséges ez? – megsemmisíti az időt, ami Wittgenstein szerint az egyik a filozófia három fő problémája közül. A probléma egyik összetevője a halál kérdése, amiről az Orfeusz-mítoszban is van szó.

A vers, a művészet tehát a példa szerint inkább túltelített, mint üres. Ennek megfelelően lehet ugyan igen általános érvényű, mint az idő problémája, de ugyanakkor mindig egy konkrét egyedi konkrét idejéről, haláláról van szó. A tökéletes harmóniát az keresi, aki igen súlyos probléma előtt áll. Egy kritikusom a Gondolatnál megjelent kötetemben szereplő Klee-tanulmánnyal kapcsolatban azt kérdezte, mi köze Klee bőrbajának Klee művészetéhez. Klee szklerodermában halt meg. Vizsgálataim szerint a súlyos bőrbaj mű-

gött megvetettség-élmény van. Klee apja fiát következetesen tehetségtelennek tartotta. Zenetanár volt, fehér szakállával Klee egyik képén igen impozáns megjelenésű ember. Ezután Klee egy német zenetanárnőt vett el, aki sokáig a pénzkereső volt a családban, és így a háztartási munka joggal Kleere hárult. Azonban a nő azt követelte, hogy egész napon át háztartást vezessen, és csak a konyhában volt szabad festenie. Klee csak sok siker után mert egyik külföldi kiállításáról írni a tanárnőnek, aki Klee egyik biográfusa szerint „vaspálcával kormányozta” a kéréssel, hogy délután is festhessen.

Az antagonizmus így Klee és a legközelebbi családtagjai között állott fenn, ezt igyekezett Klee művészetével kibékíteni. Egyik képének címe: *Táncolj, szörnyeteg, édes zenémre*. Feltételezem, hogy ezt Orfeusz is mondotta egyik hallgatójának. A szörnyeteg Klee esetében az apa vagy a feleség. A táncoltatás sikere tehát élet-halál kérdés volt Klee számára. Ezen felül a szkleroderma, a benne kifejeződő probléma messzemenően meghatározza Klee egész művészetének sajátosságait is. Édes zenéről beszél, ami nyilván hang-íz szinesztézia. A képekben gyakori a szín-íz szinesztézia is. (Egyik ismert képének címe: *Színekben gazdag ételek*). Vizsgálataim szerint az ilyen szinesztéziák a bőrbajokra, speciálisan a letális kimenetelűekre jellemzőek.

Az univerzális érvényű harmónia, szépség mögött tehát a legteljesebb mértékben egyedi konfliktus áll. Visszatérek Herakleitosz már idézett fragmentumára, mely szerint nappal egy közös világban élünk, éjszaka mindenki a maga külön világa felé fordul. Kiderül, hogy ez a külön egyedi világ jóval közelebb, mint a nappali. Az álom, a költészet nyelve minden emberben azonos. A művészet egyedisége által univerzális.

Végezetül visszatérek a tudománnyal való kapcsolat kérdésére. Az igazság egyik meghatározása az, hogy az a fogalom (a név) és a dolog egyezéséből keletkezik. Európába ez a meghatározás Isaak Israeli definíciókat tartalmazó könyvéből került, Bonaventura, Albertus Magnus, Aquinói Tamás onnan vették át. Isaak maga feltehetően Arisztotelészre támaszkodott. Az igazság másik meghatározása a következtetés egyezése az előzményekkel és végül a rendszer alapaxiómáival. Azonban úgy gondolom, az egyezés az állítás és az állítást képviselő egyed között, az őszinteség fontossága a másik kettővel legalábbis egyenrangú. A tudományban az empiria a döntő, a leglogikusabb elmélet is megsemmisül, ha a valósággal nem egyezik. A formális igazság a tudományban a megállapítások precíz kifejezésére szolgál. A szubjektum szerepét a tudomány negatívan ítéli meg. A művészetben az alap az abszolút őszinteség, végső emberi problémák csak határozott szembenézéssel tárgyalhatók. Probléma, vagy éppen súlyos probléma csak igen lényeges empirikus felismerések útján oldható meg. Ezért minden mesterműben sok az új felismerés. Végül, a kifejezésnek formailag zártnak és tökéletesnek kell lennie, hasonlóan a logikai bizonyításhoz.

Eszerint a megfelelésnek három formája van, amelyek közül a tudomány egyet, az őszinteséget, azaz a megfelelést ítélet és ítélkező között, a tévedések forrásának tekint, minthogy a szubjektum egoizmussal telítődhetik. A művészet és a religio viszont az őszinteségen alapulnak. Azonban az őszinteség is egyezés, mint az empirikus igazság és minden formális jellegű, matematikai vagy logikai igazság. Az egyezés pedig a harmónia egy szinonímája. Így hát minden emberi szellemi tevékenység egyezést mutat, pontosabban és mélyebben meghatározva egyeztetésre törekszik. A művészet abban különbözik a tudománytól, hogy az empirikus és formai egyezés mellett őszinteséget is követel.

Egy másik sajátossága a művészetnek az, hogy a három feltétel teljesítése csak egy negyedik feltétel teljesítése útján lehetséges. A műalkotásnak új felismerést kell tartalmaznia a világról és ez emberről, és új formában kell megjelenenie. A tudományban ez nem szükséges, mert a meglévő ismeretek alkalmazása az emberiség számára alapfontosságú. Azonban a tudós teljesítheti a feltételt, ha új igazságot, törvényt fedez fel. Azonban ezáltal a művészethez közeledik, mert új igazság felfedezése a felfedező szubjektumán alapszik (a mélyrehatóbb megfigyelés és gondolkodás mellett).

Végkövetkeztetésem az, hogy az ember csak olyan tárgyi vagy formális igazságot fedezhet fel, amilyent egyben saját természetéhez tud igazítani, saját természetével tud egyezésbe hozni. Ha ez a feltétel teljesül, akkor hármas összetételű összhang, harmónia alakul ki. Az ilyen harmónia aktív, eleven, a világban szétterjedni igyekszik.

A kiváló pszichoanalitikus, Wilfred R. Bion szerint (*Seven Servants*. Aronson, New York, 1977) minden egyes ember minden egyes észlelését a valóságról egy sajátos feldolgozási, átalakítási működés követi, ami lehetővé teszi, hogy az élmény, a tapasztalat az álom és gondolkodás tárgya lehessen. Ha egy egyed erre a feldolgozásra nem képes, percepciói benne idegen testek maradnak, nem tud álmodni és neurotikussá válik. A művészet, a nappal álmodozás, az álom egyeztető aktivitásának egy minimális mértéke tehát pusztán a normális lét éléséhez is szükséges. Az ember a világban valamilyen összhang kialakítása nélkül nem életképes. A művészet, a költészet ennek az összhangnak uralomra juttatásán fáradozik, és az emberi kultúra kialakításában, fenntartásában nélkülözhetetlen.

Hahn-Hahn grófnő pillantása

– lefelé a Dunán –

(3.)

23.

Az igazság folytatásának a folytatásának a folytatása

(Útinapló)

Gyöngéd hagymaszag tör be időnként a fölkébe. Kinézek: Szolnok.

Társalognak. Milyen zavaró így a hallgatásom. Majd mondok valamit.

„Azt mondja, fiatal úr, keletre megy? Egyre csak keletre? De ha nem adja föl, hová jut? No? No? Hát éppen nyugatra! A legnyugatabb nyugatra. Nagy dolog ám az, hogy a Föld gömbölyű! Érti? A remény. Hogy nincs legkeletebb!”

Áll a mezőn egy disznó, fejét föl vágja. Egy büszke sertés, íme.

Próbálok olvasni. Jonathan Harper (Bram Stoker: Drakula gróf válogatott rémtettei) megerősít abban, hogy elkezdődik a Kelet. Útitársaim szemfogát vizsgálom. A házaspár férfitagja jóindulatúan oktatgat. Hogy inkább németül, mint magyarul szólítsak meg ismeretlent. „Bajos lehet.” De már Ó-Romániában vagy a Duna-delta környékén nyugodtan beszélhetek magyarul, az ott már nem jelent semmit. Semmit. Nem ijesztgetni akar, hanem segíteni. „Nem tanácsos.”

Mesélik a budapesti élményeiket. Úgy beszélnek, ahogy mi beszéltünk a hetvenes években Bécsről. Az asszony csóválja a fejét, nem érti, hogyan lehet többet akarni annál, mint ami a pesti Sugárban van. „Annál többet akarni, az már nem normális.”

Később elszenderülnek. Nyilván ugyanazt álmodják, mert szinte egyszerre teszik az ölükbe – ki-ki – a kezüket.

Biharpüspökinél kimegyek a folyosóra. Az állomás épülete majdnem teljes sötétben, enyhe sárga fény világítja csak, hangulatlámpa a szalonban. A mellettünk futó sínpart nézem, a mi ablakunkból esik rá a fény. Szemét, üvegek, papír, száradó szarhurka. És akkor az egyik talpfán megpillantok két tárgyat, két tökéletes formát, formáját a természetnek, úgy, mintha mondjuk egy Vogue-fotó volna: Chanel üveghez (Eau de Toilette Egoiste für den Mann) tyúktojás tá-

maszkodik. Örült csendélet. Az éjjeli kolozsvári pályaudvar tömve van emberekkel. Képzeltéimnek annyira ellentmond, hogy már-már ugyanaz. Ugyanaz az ijedség. Mintha háború volna. Olyan az egész, mint a Brazil, Brazil című filmben, vagy a régi, fekete-fehér Orwell 1984-ben, azaz lepusztult díszlet mögött valami fejlett, rejtett működés. Fejlett: értsd ismeretlen. Elsőre a váróterem is hatalmasnak tetszik, gigantikus, de ahogy kiismerem lassan, úgy zsugorodik.

Mindenféle ember van itt. Egy úr, mintha a tengerpartról, hibátlan szalmakalappal. Nádszálvékony, minden tagjában reszkető, savanyú szagú alkoholista. Miniszoknyás csaj (jó). Ugyanez fiúban. Stricik. Egy gyerekklány, végigmér, mintha tízzel több volna. (Vagy így nézett csak *vissza*?) Árusok, sorsjegy, kávé, fölvágott kenyér. Mennyi pénzért ennék meg egy ilyen? Eszembe jut Chatwin, Bruce Chatwin, aki valami kínai tojáستól halt meg. Nagy utazó volt. Az elárusítónők rút öregasszonyok, már elmúlt az életük, sose alszanak. Éjjel két óra.

Apródonként kiismerem magam az eddigi kusza, össze-vissza mozgásban, kijárat, információ, WC. Így csökken a félelem. Olyan vagyok, mint egy finnyás nyugati. Nézem, van-e magamban más érzés, mint az el-innét. Nincs. Ulrichként nem félek, de félelmetes itt minden. Félelmet keltő.

Időről időre megszólal a hangszóró, ilyenkor nagy tumultus támad, emberek futni kezdenek, egy-egy sarok kiürül, majd újra telik. Véletlenszerűnek tűnik minden. Majd észreveszem-e, ha jön a Kocsárdra tartó vonat, a vonatom?

Van cigány, van szőke cigány, klasszikus „keleti figura”, belvárosi farmeröltöny. Van, aki pénzt számol, cserélnék. Az egyik oldal folyosó ablakmenyedésében *hard porno*. Amikor a banyaszerű takarítónő elmegy mellettük, odacsap a partvis nyelével. Erre azok szó nélkül kilépnek, visszarendeződnek, szoknya le, cipzár föl, sétálnak vissza. Nézem az arcukat, nem látok semmit.

A peronon járkálva egy másik váróterembe látok. Padokon ülnek, alszanak az emberek. Mint a halottak: egy mozdulat, egyetlenegy sincs. Pompeji. Percekig nézem; semmi.

Fekete hercegnő a sötét kupében. Ha kinyitom a szemem, őt látom. Néz. Olykor ugyanezt álmodom. Telik az éjszaka. Amikor leszáll, messziről látom, hogy igazoltatják. Hallom, hangosan nevet. A rendőr is.

Tüske Andris bátyja, György házában vagyok a Maros partján. Csöndes, szigorú ház a világ végén – a teljesség természetes és magától értetődő igényével. Nézem a Marost, azt képzelem, hogy a Duna. Nem kerül semmibe. György meséli, hogy decemberben kikapcsolták a villanyt. Így még vizük se volt (villanymotor). A pelenkát is a Marosban kellett mosniuk. „A Maros megeszi a partot.” Egy meredek, ingatag létrán kellett lemenni. Mutatja. „Medret váltott a folyó. Ott folyt régebben.” A víz elképzelhetetlenül piszkos, belógatom a kezem, kiveszem, látni, meddig ért. A közeli erőmű melegíti a folyót, ezért a halak el vannak kényeztetve. „Halásznak, vadásznak üres a tarisznyája.”

Egy szigorúbb életfelfogás körvonalai. – Tegnap őspálista létemre két kálomista istentisztelet abszolválva. Sok. Szűzanyám segíts, sügtam Andrisnak belépve a második templomba. Ökuménikus vigyorgás.

„Csendességet tartottam”, mondja reggel a nagymama. Este együtt zsoltárokat énekelnek, a testvérek meg a feleségeik, fiatal nők, fiatal férfiak. Velük hallgatók. Már régen gondoltam arra, amire most: jó volna tudni (akarni) énekelni. Eszembe jut egy hajdani ministrálás: jószándékom jeléül a Himnusz második szölamát énekeltem, amelyet azonban – miért – *hamis elsőnek* vesz a plébános úr (Brogli atya, már akinek mond ez a név valamit), odaszól, lesziszteg oldalra: „Nem kell. Fiam, nem kell. Vagyunk elegenden.”

Nagymama szerint a kolera a levegőben is terjed. (Innen a mondás: aki papot lát, meghal – merthogy esetleg kolerást temetett...) Nem tudjuk, féljünk-e. Ezért nem indulunk a Dunához. Pontosabb úgy mondani talán, hogy indulunk is, meg nem is. Más itt az idő. – Erre reggel, véletlenül, finom ropogással, mint mikor cserebogár, rátapostam az órára. A középső szobában fekszem. Időnként, mint egy Mándy-novellában, felbukkan valaki, tapintatos mozdulatot tesz felém, biccent vagy lehunyja a szemét vagy sóhajt, majd eltűnik. Minden finom és halk itt. Miközben durvák a messzi, komoly hegyek, durva a sáros udvar, durva a folyó, durva a falu, durva a sötét, hideg éjszaka. (A kocsárdi állomásról jőve: egy autó, ahogy siklik a halott sötétben, kátyúk, gödrök közt, le-lelassítva, kopott házak, gyárfalak mellett – mintha rajtunk kívül más élő nem is volna.)

Hajnalban végigtrappolnak rajtam a gyerekek (3+2), félálomban leszögeznek, hogy én egy közelebből meg nem határozott hal vagyok, amelyet, közös reményeink szerint majd ők kifognak a Marosból. (Undine-kezdetek.) Tegnap hallottam a kicsi fiút imádkozni (kemény fejű kis vagány): „Most aztán már utoljára kérlek, édes Istenem, hogy hadd legyek jó.” – Egyébként, talán nem túlzás, az egész házat áthatja, mondjuk így, Isten jelenléte, illetve, ami nem ugyanaz, a jelenlétére való hivatkozás. Mindez egyszerre fegyverez le és tesz ingerültté.

Belelapozok egy könyvbe (valamilyen Biblia-kommentár). Egy Oscar Wilde-mondatot találok: Mindennek ellen tudok állni, csak a kísértésnek nem. – Indeed, Sir.

Bebújnak a legyek a hajamba. Modhatnám, fészket raknak.

Kirándulás a tordai hasadékhöz. Megint a természet *idegesítő* szépsége, hegyi csermely, égigérő sziklafal plusz ősmagyar monda. („Ott állunk a hasadék torulatában. Erőtelen a szó e pont leírására. Egyszerre mintha Egyiptom ezer gúláját vihar sodorta volna egymásra; vagy mintha egy sereg leégett templom és torony állana előttünk; mintha az ég keskeny pántlikája alatt egy sereg barnára, vörösre, fejrre égett oszlopszat, templom- és toronyhomlokzat romja magaslanék. Néma hallgatás mindenfelé, csak a patak zúgása zavarja a nyílás csendjét. A kebel megborxad e nagyszerű dűlős felett.”) Megismertem viszont a mici-t, amit azt hiszem, mics-nek kell ejteni, én azonban csak mici-nek hívom, ez egy miciben gazdag vidék, úton-útfélen sütik, roston, nyílt lángon, fűszeres darált hús, nagyon ízlik. Nincs azonban se sör, se bor. Sőt víz se, csak valamilyen lehetetlen üdítő, sárga ragacs, még leghelyesebb *lónyálnak* nevezni. Az üveg szájában légytetem, kikerülhetetlen, csobog, ugrál át a lónyál a légytetemen – a Duna a Vaskapunál? Nem én túlzok. Lónyál románul: suc.

Jelenet: A Maros két partján horgásznak. Van, aki sátozt is vert, ott aludt az éjszaka. Még a borostát is látni vélem. Átkiabálnak egymásnak, románul. Afféle „férfias évődés”. Fakezú! Bálnavadász! Valamin összevesznek. Az egyik levetkezik, hogy átússzon és elégtételt vegyen. Át is úszik, de ott közben megérkezett egy fiatal ember, „valaki, akinek respektje van”, amikor ezt amaz meglátja, hátrálni kezd, és túlzón, megalázkodva kérleli a fiatal férfit, hogy bocsásson meg neki. „Nagyon kérlek benneteket. Nagyon-nagyon kérlek. Bocsássatok meg.” Utána vágnak egy követ. Házigazdáim láthatóan élvezik, hogy nem értem a jelenetet, nem értem, hogy a heves harciasság hogyan változott ilyen gyorsan e heves visszakozássá. Magyarok, románok, Maros.

Andrásnak és Györgynek is van irodája, egyikőjüké a Szamosra, másiké ide, a Marosra nyílik. Nekem is kéne már egy iroda (ahogy pénztárca, doktori cím, egy nővér, egy titkárnő – főleg ez utóbbi: intézné a levelezést, gépelne, a kisebb utazásokat maga bonyolítaná, lovakat bérelne és szerezne indigót, porszívózna, szerződéseket kötne, fordítana és bankhiteleket venne föl, nem próbálna velem szerelmi viszonyt létesíteni, de hűvös kezét olykor viharosan rongyos homlokomra terítené, és szivarozna, és csak kicsit volna okosabb nálam, és szó nélkül, tapintatosan befejezné a Dunáról írott regényeimet). Az én irodám, mit tehetne mást, a Dunára nézne, ez a virtuális, imaginárius, elvi és eszmei, káundká, habzburg, középeurópai, keleteurópai, posztmodern, realista, jó, legyen: narcisztikus – iroda. Három folyó tapasztalata találkozik bennünk.

Vágjunk neki. Ha láthatóan nagy a baj, visszafordulunk. Elképzelem, ahogy fortélyosan kijátsszuk a vesztegzárt. Bottal ütik a nyomunk. – Látunk valakit egy faházban, kopár nyírfaliget közt, mintha egy szegényes, orosz filmből volna roppant unalmas (és szinkronizálatlan) részlet, az ember, egy halász, egy öreg lipován, kínok kínjával hal meg épp, fölugrik, eszelősen kiront a házból, szalad a tocsogókon át, üvölt és karéjozik, csapkodja őrülden a vizet... „Figyelj ide, Andriská, menjünk innét. Majd, mint rendesen, kitalálom én magamnak a Duna-deltát.”

A következő kifejezéseket vettem a testvérektől (elfogadható áron): „fütüre álljon a kasza” (a fű tövére tundiillik); „vkit villára venni” (évődés, gúnyosság).

Vásárhelyt véletlenül összefutunk a szüleikkel. Kicsi, sugárzó anya. Gátlástalanul kiélhetem – másfél percig – anyaéhségemet. Mintha tudná. Mintha mindent. Már-már annyira idegesítő ez, mintha tényleg az enyém volna, enyém anya. Bemutakozom. Hogy a nevem, hallja, jó; a kérdés, hogy jó-e a szíved. „Valóban ez a kérdés”, vigyorgok boldogan. Erre azt mondja évődve és szigorúan: „Nem szeretek így utcán találkozni. Jobb volna otthon, nálunk, ott jól megnéznék, akkor látnám, hogy szidjalak-e.” „Én egy jól szidható valaki vagyok”, mondom büszkén.

Az apjukról már sokat hallottam. Irigykedve hallgattam, ahogy rajongva meséltek róla. Hogy amikor kijött a börtönből, az évek alatt összegyűlt pénzen egy lemezejátszót vett. Nem kenyeret vagy tejet, lemezejátszót. És föltette Mozart g-moll szimfóniáját. „Mozartot, hogy legyen kedvünk élni, de a g-moll-t, mert nem akart megkímélni semmitől.” Eszembe jut a saját apaságom. Soha semmilyen lemezt nem fogok föltenni, és soha nem fognak a gyerekeim ilyen törté-

neteket mesélni rólam. Ha Tüske Andrisék apjára gondolok, akkor ezt – ezt a csenevészséget – nagy hibának tartom; nem is hibának, hanem valaminek, aminek „rossz” következményei lesznek. Tragédia ennek a valaminek a neve.

Mondjuk, hová igyekszünk. És hogy a kolera. Erre az apa kezét nyújt: „Sok sikert, fiaim. – Mintha én is a fia volnék. – Győzzön a jobbik.” Az anya átölel. „Ti örültek vagytok. Ennek semmi értelme. Menjetek.”

A SZOCIALISTA EMBERTÍPUS

A szocialista embertípus – aki vagyok – fogta magát és elutazott egy szomszédos országba, melyet most nem neveznék néven, mindenesetre egy olyanba, amely szintén a minap nyerte el, úgymond, a szabadságát, és még azt is dicséretére lehet felhozni, hogy ott előbb kel föl a nap, mint itt.

Megérkezett emberünk a hegyek közé, egy kicsinél is kisebb faluba, ahol várt már rá két tüneményes fiatalember, aki segített neki az utazásban. De most nem róluk fogok beszélni, és nem is erről a *csöndes házról* a világ végén, nem is az örökmozgó gyerekekről, akik magukban, egyedül kell játszani az udvaron, mert a faluban (már) nincs korukbéli, aki magyar volna (vagy tudna magyarul), és nem is e csöndes házban finoman ellebbenő nőkről, és nem is arról a váratlan *teljességről* (a teljesség mindig váratlan), amit ott két nap alatt megtapasztalt ez az ember, ahogy örömmel meglátta, mert megláthatta, hogy mennyire másminyen föltételek közül is lehet valahogy ugyanarra felé tartani, törni – ennél sokkal érdektelenebb vagy szerényebb, de azért tanulságos dologról lesz szó.

Ez a szocialista embertípus sok mindent gondolt magáról – nem sokat, hanem sokfélét –, de az álmában se jutott volna eszébe, hogy ő szocialista embertípus. Nem okvetlenül mondta magát szabadnak, óvatos duhaj volt, de azért végül is, valljuk be őszintén, azt gondolta, hogy nem fertőzte őt meg ez a rendszer, az a rendszer, amelyik már nincs is. Megvolt mindennek az ára, megfizette, kész, passz. És nagyon örült, hogy ez az egész így szépen összedőlt, fölszabadulásnak érezte, minthogy nagyon sok ereje fölszabadult, minthogy már nem kell folyamatosan résen lennie, vagy csak annyira, amennyire ez természetes.

Az első, amit ebben az idegen országban észrevett, az a sör hiánya volt. Aztán a boré. Aztán az ásványvízé. Ami három nap múltán azért már mégsem csak vicc, merthogy inni híján, enni sincs kedve az embernek, a szája összeragad és így tovább. Ezután a szegénységet vette észre, ez ötlött a szemébe. A kopottság, elnyűttség, a por, az iszonyatos és látnivalóan fölösleges gyármonstrumok, a széjjelcincált természet, völgyzárógátak, melyekhez külön meg kellett építeni a völgyet, örült csatornák, melyekbe poharanként kellett a vizet hordani, szegénység, olyan *heves* szegénység, melyhez foghatót aligha talált hazájában.

Ez megerősítette az utazót abban, hogy országának az az önképe, miszerint vele különösen kicsellózott volna a sors, ez teljességgel hamis, hazug, nem más, mint önsajnálát. Sértődöttség és panaszkodás mint magyar nemzeti sajátosság. A jammer. Hogy így a vad törökök, úgy a kehes osztrák, így a szégyenteljes trianoni békekötés, amúgy az angolok, és akkor mindenkinek tetejébe: az oroszok. Ó, ó, minő balszerencse. Szerintem pedig ez csupán egy átlagos európai sors. Itt időnként országok megszűntek, arrébb tolták őket, mint egy szekrényt, és előbbutóbb az oroszok is jöttek. Nincs mit sajnálni magunkon.

De térjünk végre rá az eszmei mondanivalóra. Megérkeznek ezek hárman es-

te egy hotelba, hogy kivennének szobát. Sötét van, fáradtak, nincs sok választás. A szocialista embertípus elég sokfelé járt a világban, s ha világfi nem volt is, de azért portással, pincérrel elboldogult. A hotelfoyer egy kommunista pártközpont és egy pályaudvar nászából született. Ekkor még nem fogott gyanút. Ám akkor elkezdődött valami fura tárgyalás a portás és a két fiatal férfi között, és ha ő közbekérdezett, csak intettek, mint egy gyereknek, s benne egyszer csak nőni kezdett a félelem, látta, hogy a portás az úr, tér s idő kizárólagos ura, hogy itt csak az lehet, amit ő akar, hacsak valami ismeretlen furfang nem hoz változást.

Ez első este volt. Attól kezdve ő pincérnek nem parancsolt, csak kért; ha becsapták, fizetett és hallgatott. Érezte, idegen helyen van, idegen törvények közt, és örült, hogy élt. Semmi drámai nem történt, csak halkabban beszélt, s mint az állat, éjjel-nappal figyelt, hegyezte a fülét, előjött minden kiszolgáltatottsága minden ijedelme, gátlása, minden, amit mégiscsak megörökölt a rendszertől, ő, a szocialista embertípus.

Azután hazajött, s most boldogan él, míg meg nem hal.

(Folytatjuk)

Zöld merőleges

*Szomjas és forró lehelete a fűrészporban.
Dél van, a madarak bezárják az ég szögeit.
Vonaglása elcsitult már, észre sem venni
ahogy ott hever. Nyálas az arca, nyálas és
verejték borítja el. Feltápáskodni nincs
ereje, derekát eléri a hangyák. A zuhanás
emléke vigasztalja, az egyre gyorsabban
forduló díszes karzat. Kevés maradt csak
benne úgyis, ami meghalható. Csapkolódnak
ponyvászárnyak, nehéz léptekkel valaki
elhalad, tart pár ütemnyit még, azután
lecseng.*

*Csend. A horizont kopár derengésén felsorakozik
a svájci gárda. Talán ha
kinyitná a szemét. Vagy látott már eleget,
most sötétséget és hideg érintéseket akar
hallani. Fönt az elszabadult trapéz diadalmas
suhanásai. Visszatér, fölője hajol,
arcvonásai összegabalyodtak. Valamit mond, de
nem ér le hozzá a hangja. Fölerősödő zajok
elrepedt koponyájában, ismeretlen utú
ragyogás. Átjárja, éget
és megszabadít*

Átjárja, éget

*Lendülete megtört, mintha ugrás közben érte
volna a lövedék. Csodálkozott és
meglehetősen szenvedett. Összekeverte, szét-
választotta, megpróbálta új szabályok
szerint elrendezni. Persze, hol is kezdje el.
Egyre keservesebb volt és nem akartak
engedelmeskedni a részletek. Persze, a
részletek, azok sem. A repedések törésekké
tágultak, az elvált felületek pedig fájtak,*

*még véreztek is kicsit, mintha igazi sebek.
Majd fel kellett ismernie a perspektívikusság
csaltságait. Öntisztulása ezen túl már
makacs szenvedés. Nem járt középük és nem
válaszolt a leveleikre. Ismerős kézírással
megcímezett borítékok hullongtak ebben az
időben olvasatlanul. Igyekezett elrejtetni
megrendülését. Lássák, hogy ne lássák.
S még csak el sem mosolyodott ezen. Volt
közönség is, szüntelen hallotta a morajlásukat.
Sokan voltak vagy csak nagyon kiabáltak
messziről. Válluk magasában hadonászó,
ravasz kis karmesterek. Mosolygó állkapcsok,
ragadozó-méz*

Ragadozó-méz

*Az éjszakai film utolsó morzsái. Elperegnék
míg az ezüst motozgatva kihűl az elnyugvó
halakban. A szobahomály és a hősnő (dús haja
a kékítő égben) lehelethalovány tangabugyiját
eloldotta már. Ostobán és egykedvűen képernyő
szítál. A fülledt reklámszagokat a huzat
leemeli. Bútorok sóhaja, a szabadság
unalma is beköszönt ezzel. Barkás virágját
megszállják az éjszakai méhek, zümmögésük
behatol a kristályvázák terébe. Szorgalmasan
körbecsavarják a levegőt. Legyeznek a
királynőt és a hősnő szétlapuló halmait. A
felfüggesztési pontok. És láthatóvá
válnak a kötélzet hintázó árnya. A képernyő
szellemképes emlékeire tenyerelnek a firhang
déliái. Az ablak vágyódón hunyorgat fel, az
égre fel: hol hold és csillagok antik permete.
Ma elmarad az utazás. Elszabadult szárnyán a
hősnő, nyakán hattyúfej, vállán a liliom
vörös századai. Kicsit vár az idő,
hangja selymes,
fényes mint a borotva szíve. Keze
a karfáról lehull*

A ronggyűjtő

(ellenporond)

Imádta a nőket és a pénzt. Ronggyűjtő volt, és érző kebel. Szerette a rongyokat, azokat a szép és az enyészetnek ítélt darabokat, amiket a nők magukon, esetleg lábaik között hordtak. Egy vérben tocsogó kardnyelő esténként biztos provokál. Viszont könnyen és kedvesen is nevetett. Mert nagyon jóhangzású nevetése volt a Ronggyűjtőnek, és elég elmélyülten is foglalkozott a nevetéssel. Nem próféta volt, bár kijött szerénytelen ebédeivel, hedonizmusa aszkézissel párosult. Lorenz válogatott szavai jutottak eszébe. Nem látott mindent közvetlenül, mert nem volt a csúcson, de valahogy beleélte magát az indirektbe. Néha remegett az ajka, ilyenkor valamit érzett. A Ronggyűjtő ragyogó, sőt kiváló KÉM is lehetett volna, ha nincs neki ez a speciális hobbi, vagyis nem akart ő igazából dolgozni, egyszerűen csak élvezte az életet, ezt a nagyszerű és élénk csodát. „Uram bocsá”, mondta mindig szelíd mottóját, és mit tesz Isten...

Ott várakozott a FODRÁSZ ÉTTEREM, KOZMETIKA BÁR bejárata előtt. Esti félhomályban imbolygó fények nyaldosták a világítás attitűdjét. Egy szerkezet kifejezte élni akarását, közben alig hallható neszek vonták el figyelmét a kultúráról, inkább várakozott, mint beindult. A reggeli két ampulla antistressztől bűdös kiegyensúlyozottságot regisztrált, olyan volt, mintha felhőket köpdősne nyírítés formájában. A távolság azért csak távolság maradt, az emberi elme elvont körülmények között is képes puncsiszagot érezni, mint futóbolond a Szajna parton.

Milyen komolyak a jelszavak: Légy Magyar! Ne légy öreg! És a többi, és a többi, és aztán, és nahát.

Vizet locsolt lábai köré, mindezt közeliben, mert totálban nem lett volna jó. Egyesek annyira tudják, mi a jó, hogy mi a szép, hogy mi a költészet, de nem mernek arra gondolni, hogy mi az Igaz. Pedig néha az Igaz is átjön, ha lényeges, bár nem tart sokáig, mert a mulandóság mindenre rátapad, mert olyan erőltetettek a viszonyok.

Feledjük el feletteseinket!

A leghidegebb nyári nap volt, majdnem mínusz. Kibillent évszakok egy semleges darálóban. Nem is tudom, hogy mit lehet ilyenkor érezni. A Ronggyűjtő váratlanul igen melegen öltözködött, gondolatban almafákat ültetett a szegedi Csillag börtön bejárata elé, amnesztiapardonhurrá, tudniillik az alma nem esik elég messze. Elég fél szemmel nézni. Rongyokkal teli nejlonszákját a falhoz támasztotta, hogy maga köré tudja locsolni a vizet. Szerette ezt a gyógyvizet, és Eufóriának nevezte, álmaiban sokat ült egy forrás mellett, amely elég tiszta volt, kezében szövettani eredménnyel. Annak ellenére táncolt, hogy megmozdult volna lába vagy keze, hogy a szombat esti láztól görcsösen ejakuálna. Megpró-

bálta összeszámolni a benne lakozó Állatokat. Egy férfi legyen néha nő is, baltával a kezében nézzen egy zongorát. Nagyokat hangolni, és a szeméremajakakon gügyögni, ez vezette árnyékát.

Két motoros rendőr tűnt fel a ködben. A nyáresti köd ritka, mint a fehér néger, a sárga tengeralattjáró, vagy a Lenin Jégtörő, esetleg Mozart a Fekete Lyukban. Érezte, hogy meginog, majdnem talajt veszített, de megpróbált stabilan tántorogni. Rögök és gyökerek lettek a barátai, a bajtársi viszony kiexponálódott, jó lehetett látni a végtelent.

Két Hondás keringett a Ronggyújtó körül, és míg a Hondák Abe Kobóra gondoltak, a rendőrök meg-megrúgták a férfi lábszárát, de olyan erővel, hogy az már fájt. Érezte, de képtelen volt megemészteni az erőszakot. A bőrkabátosok leállították a motorokat. A gépek szaga fiatal cigánylányok fingjára emlékeztette. Éppen hogy hallott valamit. Üres teremben dübörgő léptek zajai belemásztak az ember veséjébe, ilyenkor a füldugók a négy égtáj felé igyekeznek.

– Ez a szemét guberáló –, mondta az egyik rendőr, és legszívesebben pofán vizelte volna a férfit.

A másik zsaru felvett egy követ a földről és megfújta.

Az üríteni vágyó béemes adott egy fülest Ronggyújtónek, és a földre nyomta. Vasmarka és gumibotja volt. Amaz a követ a férfi szájába gyömöszölte, néhány rúgás kíséretében. Aztán, ahogy illik, a motorokra pattanva elhúztak, mint a vadzacsók, vagyis angolosan távoztak, félve attól, hogy cselekedeteikért felelniük kell ennek az örömtelen évtizednek a közepén.

A bárból ki lehetett ugyan látni, de mint tudjuk, nem nézett ki senki. Az akció annyira Reál Rapid volt, hogy el is nevezték „gyors megaláztatásnak”. Móric ott feküdt a földön, és azon igyekezett, hogy a követ kivegye a szájából, anélkül, hogy fogai megsérülnének. Nagyon halkán és nagyon gyorsan sírni kezdtek a benne lakozó Állatok. Könnyei a nyári hidegben megdermedve hullottak az örökkévalóság kiszámíthatatlan izgalmába. Pont annyi, amennyi kellett, se nem több, se nem kevesebb.

Ugyanebben az időben, mialatt Hősünk a földön fetrengett, meggyötörve és megkínózva, három menekülő szekus, avagy válogatott titkos ügynök az éhségtől hajtva betört a Ronggyújtó házába, hogy táplálkozási és egyéb szükségleteit kielégítse. Mozgatta őket gyomruk kritikai realizmusa. Óvatosak, megfontoltak és nagyon elszántak voltak, energiáik végső határán.

A főnök egy külsőre gusztusos, rafinált kalandornő volt, akinek még soha sem volt érzése. Két társa szolgai módon követte parancsait. Hidegvérrel szereték fegyvereiket és a mindig kéznél lévő távcsövet. Heveny körmönfont, ravasz-hogyismondjam, ez egy nagyon ismeretlen egyenlet.

Elemlámpáik fényével pásztázták a lakás belsejét, agyukban tombolt egy rendhagyó KÖZÉRT víziója. Ilyen esetekben még az aljasok is hallucinálhatnak, bár ez leginkább csak a jók privilégiuma. A sötét csendben koponyát betörő hangon megszólalt a Ronggyújtó Röhögőgépe, s ettől a még betonidegzetű, géhaberrált, szuperelszánt emberek is megrémültek. Hiába, na, az automatika nagyon vicces tud lenni. Ha egyik kezét levágják, máris nő egy másik, és savanyú, mint a horror, és majdnem pavlovi. Az akasztás mint zsákamacska. Az arcokra vicsorgó grimaszokat csalt a meglepetés, és a csaj már majdnem kilőtt egy skulót. Ez a nő berezelt egy kissé a kalandos kacsakacajtól. A két pasitárs gondosan végigvizsgálta a lakást, miközben a Főnökasszony egy határozott moz-

dulattal bevette a konyhát, hogy azt magáévá tegye. A mosogató csempéjének baracklekvárszaga volt. A Főnöknő utálta egyik társát, mert ez a fiú nem szeret- te őt, úgy is mint nőt. Ezért nagyon a begyében volt a hapsi, szerette volna mó- resre tanítani, mert ki tudott borulni minden apró engedetlenségtől. A kielégü- letlenség, az éhség, a bizonytalanság hisztérikussá, raplissá és brutálissá tették a nőt. Kéjszegény időkben perverz vallomások rajongva elidegenednek. Ez hát a Black Jack. Ólom pina és lófityula, a paranehezék. A nő arra gondolt, hogy az el- ső adandó alkalommal megszívatja a fiút. Úgy csinál majd, de közben nem is úgy csinál. A megátalkodottakra nincsen recept, kencefice, gyógyimódi, cibere- nyak, üzbéggolyóstoll.

Evelin talált egy negyed kekszet a polcon, fiatal, egészséges fogaival őrlötte az anyagot. Pisztolját az övébe dugta, és benézett a fridzsiderbe, amiben egy ra- kás sertés- vagy marhatüdőt talált. Ez már úgy nézett ki, hogy nem volt biztos. Kellemes nóziját húsközelbe hozta, és megnyugodott kissé. Fájdalom, de nem volt normális élelem a lakásban. Evelin nem volt frigid, inkább túl heves és in- kább szadista, mint mazochista. Hanyag eleganciával viselte önmagát, mivel abszolúte tudatos volt, azt képzelte, hogy neki nem sorsa van, hanem kiterjesz- tett élete. Enyhe tévedéseivel nem bírt foglalkozni. Nő léte nem volt egy ott- honülő típus, avagy típusának stílusa válogatja, vagy veregeti vállon.

Az Álom olyan szakadás, mely összeforraszthatatlan. És ha mégis két Álom egymásba forr, az már nem is Álom, hanem egy forgatókönyv.

Evelinnek hívták a nőt, és Csipke volt a kommandós neve. Szerette a zajos utcákból nyíló mellékutcákat, és egyszer maga alá rakott egy tükröt, hogy vagi- nájában gyönyörködjön, és a dolog annyira tetszett neki, hogy örömeiben a tü- körre pisált. A keksz mellett a polcon talált egy vasalót, amit mindjárt be is kap- csolt. Amikor a fiúk visszatértek, kopogott a szemük, miközben egy fiatal lány csengetett az ajtónál. Előkerültek a pisztolyok, de használatukra nem került sor, mert a lány rövid várakozás után távozott.

A kefehajú fiatal pribék, akit Evelin rendkívül utált, leadott egy rendes jelen- tést: „A ház üres, a nevetés forrását nem találtuk meg. Mintha egy hülye lakna itt, mert az egyik nagy szoba teli van rongyokkal. Van a helyben valami furcsa, bár nem abnormális. Telefon nincs, de van egy jó pár tévé, és van hátsó kijárat is.”

– Jobb lenne lekopni, valami nem tetszik nekem – mondja a kefefrizura.

– Nagyon finom szalontüdőt fogok csinálni – mondja a nő, mivel más kaját nem talált a konyhában, a fridzsiderben, a spájzban. Evelin szigorú és szuggerá- ló szemekkel Kefére néz, és a férfi mintegy hipnózisban elkezdi levenni a ruháit. Meztelen testtel hasra fekszik a konyha asztalán, és a nő szabályosan kivasalja a férfit, aki közben, mint egy kígyó, sziszeg: „Birka vagyok, de nem mentem a csengőszó után, rohadt ordas lett belőlem, és most már így pusztulok el. HA- LÁL! HALÁL! HALÁL! HALÁL!” Nem igazán meleg a vasaló, ezt még ki lehet bírni. Evelin nagyon szexuáltaktikusan és ideológiapraktikusan vasal, valamint kiváló szakácsnő, aggaszt-ronómia fenehölgye, aki titkon a Vezérnek is főzött néha duzzasztóan bódító, különvilágú étkeket. Vasalja, vasalja, fehérbőrruháját vasalja, kommandókollegáját vasalja, mint egy bőrből készült kezeslábast vagy lábaskeszest. Közben azon tűnődnek, hogy mit akarhatott az előbbi kiscsaj, hogy meg tudnak-e nyugodtan vacsorázni, mert hajnalban át kell csúsznia a határon, hogy a jövő hét elején újra tudják kezdeni a harcot.

Azért nekik se könnyű, gondolom én, miközben amerikai cigarettát szívok, és naponta kísétálok a kertbe, hogy vissza tudjak jönni.

A másik fazon ott állt melán, társát figyelve, aki a vasaló alatt arabosan sziszegett. Ő az antrén gondolkodott, és neki is elege volt ebből a helyből. Még mindig hideg futkározott a hátán, ha a nevetésre gondolt, és már bánta, hogy nem az ő hátán van a meleg vasaló. Rossz előérzetei voltak a fiúnak. Őmen, őmen, érezlek, gondolta ő, a men. A fiatalember, akit óvatossága miatt Janicsárnak is neveztek kollegái, egy emigráns török bég fia volt, és a skopjei nagy földrengések idején született egy elegáns szállodai szobában, idült alkoholista édesanyja mellett, aki a tiranai Színiakadémián tanulta a zaklatott sorsú színésznők karrierjét, hogy fiát egészségben felnevelhesse, és ez a gyermek, aki később felnőtt, és személyiségében megállapodott, ösztönösen érezte, hogy a támpontok nem nőnek az égis.

Tehát neki is megvolt a maga profilja.

Móric halkán sírt, de már nem olyan gyorsan, amikor Klára a kocsmá elé érkezett. Nagy testű lány volt, félig kövér vagy tán egészen az. Klára látta Móricot fel-tápaszkodni, látta a férfi fagyott könnyeit, és szeretett volna mindent tudni, hogy nyárspolgári beidegződéseit levetkőzhesse. Móric olyan zilált volt, mint egy profán neurotikus, akinek a körmére égett a hajnali sóhaj. Beszélni alig bírt, különben is az előbb még kő volt a szájában. Egy santung melltartó-darabkára gondolt a férfi, no meg arra, hogy újkorában milyen finom illata lehetett eme fehéreneműnek.

Klára először azt hitte, hogy Móric megőrült. Aztán meg annak örült, hogy csak részeg, arra nem is mert gondolni, hogy barátja megalázott és megsanyarított.

– Tudod, a Macit, jaj mit is mondok, a Micit várom, a drágát – hebegte a Ronggyűjtő, mert még nehezebbre esett a beszéd, annak ellenére, hogy még nem volt testi fogyatékos.

Móric nem akart a történetekről beszélni a lánynak, amennyire csak lehetett, takarékoskodott a szóval, mint egy kamionos a benzinkútnál.

– Szóval a Mici meg elment hozzám – találta ki Móric azt, amit Klára mondanivaló akart neki.

Ebben a pillanatban a Ronggyűjtő megérezte azt, hogy rövidesen meg fog vakulni. Érezte, hogy nem fogja látni remek gyűjteményét, de aztán arra gondolt, hogy majd szagolhatja tárgyait. Kétséget kizáróan bízott érzékelésében. Mindig lázas izgalomba jött, amikor arra gondolt, hogy rongyait, textilhulladékeit valamikor milyen szeretettel csinálhatták. Mondta is barátainak, amikor megmutatott egy-egy új darabot a készletből: „Képzeljétek el, milyen szép lehetett ez újkorában, és valakik mennyi szeretettel csinálták ezeket az anyagokat, beleadtak apait-anyait.”

A szeretet nem lehetett kérdés. Móric hívó volt. Hitt egy pozitív entrópiában, vagy valami ilyesmi.

Klára átadott Móricnak egy újabb szatyor rongyot, és a férfi örömeiben a farkára zuhant felhőket csóválta. Minden olyan közönséges, minden olyan sárba tiport, hát még jó, hogy van ünnep is. A lány bement a krimóba, ahol a baráti társaság már jó ideje szomorkodott. Még nem jött el a szórakozás, a tanuló szórakozás, és a szórakozva tanulás ideje. És ez az inzultált ember megszállottan várta a kedvesét a kocsmá előtt, a leghidegebb nyári napon, amely már nem is annyira ritka, mint a mókus, fehér egér a fán.

Barmok az istálló koordináta-rendszerében.

Egy magasugró-szerkezet a nagyszobában állt. Móric nekifutott, de leverte a léceket. Száraz szél kendőt dobott a hajára. Izzadva, köpködve, köhögve, röhögve, rőfögve, bőfögve, hörögve imádkozott. Esdekelt és vezekelt. Katedrális-hangokat hallatva, agóniavígan, mintha egy vonat elé vetné magát, mert ilyen rejtélyes az ember, és mindenki is máskülönben. Kissé magasra állította a léceket. Utálta a talpnyalást, egészen máshová szeretne dugni nyelvét. Olyan jó, hogy az már angyali. Ugrik egy újat. BUMM. Majdnem az agyába áll a léce. Ilyesmi a sport háttere. De jó lenne rúdugró-világbajnokságot nyerni. Gondolom, azért az elég jó. Nem mindig csak az a kocsmaszag, hanem néha egy kis lassított videó visszajátszás. Az egyik oszlop helyén Mici tartja a léceket. Egy minden porcikájában ifjúnak tűnő szerelmi gyorssegély. A belélegzés Mantrája és Omegája. Dzsi-vendzsi szagú totem. Elefánt egy gyufásdobozban. Követve szellemét és lelki egyensúlyát, miközben idős csókok mászkálnak a lány hófehér altestén. Móric egy rohammikulás. Ugrik, ugrik, és nem közepes. Most még az is sikerül, amire semmi szükség. Beleképzelik magukat egy nagyon modern vígjátékba. Ez aztán elégséges. Móric benyúl Mici szoknyája alá, és agyuk matatására virradnak.

Élnek és soha nem szoborszerűek. Egy komputernimfa digitálisan szemérmes. Éljen a plátói munkanélküliség!

Végre megjön Mici. A ronggyújtó a lány elé térdel, átfogja derekát, mintha egy nagyon selymes, organikus réthez tapadna a férfi arca, halántékán megjelenik a bőrlótusz.

– Lázás vagy? – kérde a lány. – Mitől vagy ilyen dühödten forró?

Kis üvegből szenteltvizet önt a férfi fejére. Móric leolvassa a címke feliratát: BIBLIAFEHÉR.

A lányon könnyű nyári ruha van, a kis fekete bugyi érzékenyen költői. Őt nem érinti a nyári hideg, mert még fiatal, innenkoros.

– Azért jöttem, mert nem akarok többet találkozni veled – mondja szelíden a gyermektehen-kecskeszuka.

Sok idő telik így el, mint karácsonykor a friss gyertyaláng. Jobbára az üres kazetta hallgatása ilyen, mert egyáltalán milyen legyen. Jeges ráfújás a kohe-rens melegre.

– Ha akarod, ezt az éjszakát még veled tölthetem – mondá a lány, ahogy egy vad imát is lehet.

– Fázom, rettenetesen fázom – mondja Móric, fekete lánggal a gerincoszlopában, és érzi, hogy lassan besétálnak a kocsmába, ami egy önkéntelen klub.

Vannak trendek, de nem érdekelnek...

Ne legyen soha semminek se rabja!

Kések metélnek véres és gusztustalan tüdőcafrangokat az asztalon. Makróra kihegyezett közelség, egy papi ruha alatt megbújt katasztrófa.

Sistergés és cápanyikorgás, bumerángxuzi és delejes hétköznapiaság extravaganciája, a konyhában nyomdd-el-fészek. Kötetlen megkötöttség, diverzáns-étlap, sokkoló csúnya.

Miss Csipke hagymát szeletel, felteszi a zsírt. Szép feneke van a csajnak, de rothadó szagú a picsa. Ha tudná, levonná bal mellét, hogy megegye, bár függet-

len tőle Baranya megye, mégis több emlékébe kerül. Megszagolja a tüdőt, mert patkányszagot érez, reméli, hogy a pájsli nem romlott, mint ő maga, teljes vagyoneklobzásban. Hiába, a gyomor nem absztrakt, túl akar mutatni.

A sánta lányok gyorsan és kuszán élveznek.

Evelin ráköp a húsrá, mert saját nyálába szerelmes. Tüzes és békakombiné. Rájárunk az új utakra. Takarékos, mint ESTERHÁZI KASTÉLY.

Evelin tizenkét éves kora óta szekus akart lenni, már az iskolában is kiváló besúgó volt. Vonzotta ez a pálya, és verni is nagyon szeretett másokat, akik soha nem üthettek vissza. Hetegő-ketegő, tavaly volt idei, idegen-hidegen négyzetes monokli.

– Minek van itt ennyi tévé? – kérdi a nő, és hagymaszagú mutatóujjával az orrát piszkálja. A két kimerült balhéfacán nem tud egy normál magyarázatot adni. A nő elküldi őket, hogy ismét nézzenek körül. A bakfisfátyol eltakarja a rosszindulatot.

Kibiztosított pisztolyokkal térülnek-koldulnak.

Bekapcsolnak egy Zen-oltáron elhelyezett videót, és a tévéken megjelenik Móric nevető arca, amint röhög. Hosszan és kitartóan kacag. Ez itt az egyetlen program. A Ronggyűjtő szereti magát, több síkon nevetgél, demokratikusan, arkangyal képében.

Tény, hogy a logikátlan, megmagyarázhatatlan nevetés nyugtalanítóan hat. Ez nem szökevénybiztos nevetés. Ez egy másik dimenzió.

A gorillák visszamennek a konyhába.

Egy cserép virágot találnak a konyhaasztalon.

– Honnan van ez a muskátli? – kérdi a kefehajú, a jó öreg faszeszku.

– Azt hittem, ti hoztátok nekem – mondja a nő.

– Á, á, á, mi nem. Képzeld, főnök, egy hapsi röhög a tévéken. Borzasztóan kellemetlen arc. Tipikus áldozat.

Egy tinédzser rocksztár mozdulatával söpri le a virágot a Miss. Öklével a hülye jampec pofájába ver. A Janicsárral együtt újra elindulnak körülnézni. A kefehajú kevergeti a hagymát. A „húst” vájdlingba rakja és vízzel öblögeti.

„Imádom a kutyahúst, imádom a patkányhúst, imádom a majomagyvelőt.”

Mire amazok visszaérnek, újabb két cserép muskátlit találnak az asztalon. Észreveszik, mert kötelességük észrevenni.

– Te szórakozol itt velünk? – kérdi Evelin a fiút, de ő semmiről sem tud. Ő is meg van lepve, még hozzá abszolúte egyértelműen. Naná, naná. Lesz még hirtelen harag, eszem-iszom, ingyom-bingyom, Dáriusz, a nagy kölcsönző vállalat és hidegtálrendelés.

Többet ésszel, mint féltékenyen!

– Ki az isten szórakozik itt velem – mondja a nő. – A lakás teljesen üres, maga a feledés homálya.

Nincs meg a szükséges biztos pont. A nő rendkívül feldúlt és baromi agresszív. Tömény vietkong szituáció.

Hosszú és éles körmeit a fiúba vájja, és mennek, mennek felderíteni.

A magányos Janicsár folytatja a főzést. Babérlevelet tesz a lábasba, és a zsemlegombóc receptjén gondolkodik, ezen töri bukósisakját, miközben újabb öt cserép virágot észlel az asztalon. Ő nem játszik szóhegedűn, ő csak egy gyilkos, és sajnos, nincs egyedül.

Evelin nem érti a tréfát, soha nem is értette. A hülyeséget pedig egyenesen kikéri magának. Nincs humoruk az ilyeneknek, született savanyú köldök. Csattogva dermed és alászáll. Agyafúrt egy nőiszeszély. Birkásmandolin és rizikó-kokain.

– Semmit sem láttam – mondja a ja-ja exjanicsár. És nem érti ezeket a virágokat. Nem hisz a szellemekben. Rajong a horrorfilmekért, de kezét soha nem tördelte. Na, mit állíthatunk, kis nyuszihugy!

Evelin gondolkodik. Érzi, hogy elege van az idiotizmusból. Érzi, hogy nem tűrheti tovább ezt a pimaszságot, ezt a geciséget, ezt a packát. Bizsereg benne a tettvágy, és mint képzelt kiválasztott nagyokos, rohadékos aljasságot forral.

– Menjünk innen a fenébe, amíg nem késő – mondják a fiúk, barátságtalan képet vágva, grimaszkodnak, mert ők ejtőernyős kiképzést is kaptak.

– Te beszarigengszter, bezzeg a kiscsajokkal milyen nagy volt a pofád, milyen erős voltál, amikor gyereklányokat keféltél – mondja Evelin Kefének.

A kéjenc az kéjenc. Teknősbékalevesbe temetett spermabomba. Mindig felrobban a közhely.

A hatalom az hatalom. De amikor nincs hatalom, vagy nincs az a hatalom, akkor a főnöknek sincs hatalma, ha már egyszer nincs hatalma, valljuk be őszintén. Veszíteni is tudni kell, mondá egy ógörög monda.

Mítosz és Baumgarten-díj.

Az asztal alá pakolgtatják a virágokat, de ahogy rakosgatnak, újabb cserepek jelennek meg az asztalon. Lassan olyan lesz a konyha, mint egy speciális virágbolt, amihez sok türelem kell.

Megállnak közben, szóltanul egymásra néznek, s érzik, hogy el vannak intézve. Már-már továbbindulnának, de nincsenek emócióik. Emberek empátia nélkül, micsoda félelmetes öncsalás. Móric nevetése végigzúg a mosdatlan agyakban.

Evelin megpróbálja felvenni a kacaj stílusát, tempóját, de csak boszorkányos trágyalé jön ajkairól, nem tudja semlegesíteni, amit akar. Móric nevetése kompenzálhatatlan.

A két fickó ráveti magát a nőre, és letépi róla a ruhát. Ráfektetik az asztalra. Miss Csipke kap a pofájára. Édes szája környékén aszúros a vér. Egy pillanat az egész. Reklámpina egy tékozlófiúval. Kefe felkapja a vasalót, és a nő melleit kezdi vasalni, hogy fájjon. A másik egy cserép virágot akar a nő szájába tömni. Ez így sikertelen. Kiveszi a cserépből a virágot, és a gyökerekkel átszótt földet gyömöszöli Evelin szájába. A női kezek újabb virágokat szorongatnak. A tűzhe-lyen odaéig a kaja, érezni a fullasztó bűzt. A pasik leköpdösik a nő combjait, finom kis szórzetét, köldökét, majd megfordítják, és hátulról seggbe vasalják, jó alaposan. Elengedik, és menekülni próbálnak. De Csipke még nem adta fel, egy hirtelen mozdulattal pofán veri Kefét, a másikat pedig tökön rúgja. Földre kényszeríti a két fickót, a két kollegatársat.

Agresszió a belső zsebben. Láthatatlan korbács és csenevész élettér. A helyzet kézenfekvő, de semmi sem Világos.

Elegáns ifjú pár érkezik a FODRÁSZ ÉTTEREM elé.

A fiú talicskáztatja barátnőjét. Vadul és egyénien közlekednek. Nem kell hozzá nafta. Anyag van bőven. A sebészek gumikesztyűkben operálnak. A Ronggygyújtó zsákja a falhoz támasztva. A srác elengedi a csaj bokáit, keserűméz

markai karcsúságtól ragadnak. A cuncimókus-pipihercegnő gyengéden landol. Móric zsákjából kiszedi a rongyokat. Dinamikusan levetik elegáns cuccaikat, és a rongyokból összekötözött lebernyegekbe öltöznek vissza. Olyan közömbösek, hogy állati egyszerűnek tűnik a csere. A lány a levetett ruhákat Móric zsákjába teszi vissza. Elidegenedés és kozmikus egyensúly. Hosszasan ölelkeznek, csókolóznak, mint 52-ben egy hollywoodi filmben. Milyen nyomasztó is az élet. Hazánkban már kiváló MacDonald-büfék is vannak.

Éljen a Hős Fésű!

„A tárgyak strukturális mutációra, rekombinációra alkalmasak, előállítástukat a nyersanyagokért, energiáért, termelői kapacitásért folyó kompetíció és szelekció kíséri. A tárgyak tehát evolúcióra képes struktúrák.”

Vidám társaság sétál az éjszakában. A balatoni út felettébb kihalt, mint sok ósállat. Korlátlan alkalmazkodóképességgel mennek egy bulira. Nyírfaliget és obszidián távkapcsoló. A Homo sapienseknél borok, sörök, pezsgők és unikumok. Valószínűleg nem járnak messze az igazságtól, mindenkinek szükséglete szabja meg talaját. A feltételeket átruházzák. Az újabb dimenziók még váratnak magukra. A végítélet tudata valójában erkölcsi erő is, szociológiai időutazás. A mából transzponál, közben hihetetlenül liheg.

Móric kedvesébe karolva, már csak homályosan látja a macska-szépségy gyermekkígyó halványbarna, pasztell szemeket. Móric viszont jól hallja a Honda motorok hangját. A rendőrök elsuhanak mellettük, de Móric már nem látja őket. Csak érzi, hogy ők azok. Amazok nem foglalkoznak velük. A félelem rejtélyesebb. Nem tudni, mi mozgatja a bábukat, az erők a homályba húzódtak. Móric bizonytalan hangon közli Micivel a bizonyosságot, amit a lány nem akar elhinni. Azt hiszi, hogy a Rongygyűjtő csak viccel, hogy megjátssza magát, hogy a sötétben minden eszköz visszahat. Mint egy fogamzásgátlót, megsimogatja a férfi szeleburdi fejét. De Móric nem viccel, nincsenek politikai mélézása, regényes életében kiválasztódik a valóság feltételezhető réme. Móric tapogatva emlékezik a látás utolsó pillanataira. A társaságnak nem tűnik fel Móric botorkáló járása. Mindenki el van foglalva a másik csájával. Idegpályákon lakik a remény.

Mici, mint egy hűtlen eb, vezeti a férfit, és már bánja, hogy odaígérte neki esztétét, maradék éjszakáját, utolsó lehelletét, vaginájának kloroform illátát, egy Nekro Áruház reggeli belsejét. Egyébként megvan a lányban a szabadon mókusizáló hajlam, a kétségbe esett lefekvés készsége.

Móric mindent tud, és érzi a tömeges közönyt. Az állatok tárgyakká, a tárgyak állatokká válnak. Így van ez rendjén, a partizánmozgalmak ideje lejárt, de szavatosságuk még érvényes.

Az önfenntartási ösztön az élet zsákmánya
Kijózanodás kerges tenyér hála Istennek van Isten szakrális
irodalmi jóddli krózus és sport ballasztikus demagógia az
ember szereti a fajfenntartási ösztönét a természetes szelekciót
az utazást a nyári programokat a fagyot és a mirákulomokat
rovások mentén téli üzenet a paradicsomból meglazuló
kapcsolat a változás deleje mondatpofa és szófenevad
abszolút zavar kombinációs tűzhely pőfékelő álom

merev statikus űs a hasonlítás felé haladás
Védelmembe veszem alapvető jogaimat!

Móric utálta lelke megregulázását, érzéseit Micibe verte. Tudta azt, hogy megvakult, hogy sorsával imígyen kell válaszolnia a feltett kérdésekre. A nyavalyára nem volt idő, kézsók és választóvonal. Mici mégis belékarolt. A férfi agyában ott motoszkált rongykészlete, tíz év kitarató munkájának gyümölcse. Színes karton darabkák, lyukas zoknik, kifakult ingek, gomb nélküli kötények, abroszok, terítők, goromba pokrócok, elvasalt bugyik, ódivatú harisnyakötők, kiégett zakók, se-lyembélések és történeteket mesélő, agyonmosott lepedők. Móric mindent gyűjtött, mert mindent szeretett. Ő maga is ronggyá vált, a szó elvont értelmében azonosult avval, amivel akart, vagyis feltámasztotta a tetszhalált. Társasága elismerte Móric gyűjtőszenvédelvét, kutatásainak irányát, az emberi alkotókedvet, de a rongyokkal nem tudott mit kezdeni. A felsőbb régiókba hatolt be, mert némely rongy búzlótt és ragadt a kosztól. Decens fehérneműk elakadásveszélye.

A Ronggyűjtő meghívott mindenkit magához, aki a kocsmában volt, hogy megmutassa barátainak Nevetőgépét, és a legújabb videóra vett nevetéseit. Ő is szívesen gyönyörködött volna ezekben a felvételekben, de már csak a hangja maradt meg. A klónozás nem is olyan hülyeség. Kedvére tett a világnak, a maga gyermeki-gyanús kedvére, öröme pedig nem volt elfojtás. Igazi hazárdőr az ilyen, mert érzi, hogy mennyiféleképpen lehet élni, és hogy a lényeg az valami. Zarathusztra és málenkij robot.

Az egyik barát, Honti Zoli, megérzett valamit, mert eszes volt és nem szívba-jos. Ezért Mórchoz lépett.

– Mi van, Mórckám, megvakultál, vagy csak szimulálsz? – kérdezte a férfit, mivel legjobb tudomása szerint a vakságot nagyon jól lehet szimulálni. Bizonyos értelemben ehhez is tehetség kell, és talán fősuli.

– Megvakultam – válaszolta őszintén és nyíltan Móric, nem rejtegetve késő esti fogyatékoságát.

Lassan a többiek is megértették a dolgot. Egy darabig nem volt kedvük. Tűnődtek és töprengtek. Mindenki félt az efféle csapásoktól. Látták a dermesztő lángot, volt, aki látta a pokol fenekét, egy marha jó kis segget, volt, aki hallotta a zenét, és mindenki megérezte, azért az Úr az Úr.

Beérték egy feketeruhás asszonyt, aki egy kis kocsit tolt maga előtt, amelyen a feketeruhás asszony állt. Állati fontos tudni azt, hogy nem ő volt a BLACK MAGIC WOMAN; legelőin egy macskanyáj boldogan él, mint irodalmilag színes dossziében. Ők voltak a vajákos Ikek, időnként a maffiával konspiráltak. Móricot nem zavarta a helyzet. Amúgy sem volt kedve látni már ezt a világot. A sok felforgató káder fizimiskáját. Gyöngéden összeomlottak az értékek, és para-fenomenális lett a gogoli köpeny.

Köszöntötték az asszonyt, aki sztereóban visszaüdvözölt mindenkit. Nagyon remek és egyszerű technikája volt. A mozgó kotonárosoktól néhány lány vásárolt egy kis anyagot. Az I Love You nevű gumi prima, minden tekintetben kiváló minőség, felhúzás nélkül is szeret.

A három összekuszált és éhes szekus ott ült a konyhában a virágok között. Olafsén Pubiról beszélgettek, aki félig svéd, apai ágon pedig emberszabású ma-

jom volt, vagy tán fogytán. Ő volt a közvetlen kapcsolatuk, menekülésügyi szakprimadon, szöktetésügyi összekötő. Érezték, hogy nem BÁBra megy a játék. Amikor a Rongygyújtó és csapata megérkeztek a házhoz, már nem volt kiút, vagy kiTao. Elhatározták, hogy halottnak tettetik magukat, nem járva messze ezzel az Igazságtól.

A házban megjelent a hőség. Fullasztóan meleg nyári éjszaka, tündöklő generális fotelágy.

A férfiak levették a zakóikat. A lányok is levettek valamit. És az ingeken, blúzon ott voltak a pisztolytáskák. Mindenki viselt ilyet, még Móric is. Mint a legjobb amerikai krimikben a lazító felügyelőkön, ott voltak a melleken a børszíjak, és a hónaljuk alatt a pisztolyok nélküli tokok. Ez volt a legújabb divatőrület. Moszkvából, a peresztrojka honából érkezett ez a divat, és viharos gyorsasággal meghódította az ifjúságot. Népszerűbb viselet lett, mint a topless. Volt ennek diszkós és happening változata is. Különböző szubkultúrák is lelkesen integrálták a dolgot. Néhány lánynak kimondottan jól állt ez a viselet, néha már pikánsabb volt, mint teszem azt, a harizsnyakett. Magyarországon persze tiltott volt, mint régen a hosszú haj vagy az orkán. Ezért megindult az illegális kereskedelem, virágzott a feketepiac. Egy Hudák nevű prágai cipész és bőrdíszműves látta el az európai piacot, és vagyonokat keresett. A gazdag gyerekek meg tudták fizetni a jobbnál jobb bőrből készült pisztolytáskákat, a szegények meg hordták a műbőr bővlikat.

A társaság Móric egészségére ivott, örülve annak, hogy köztük van, hogy nem történt nagyobb baj, mert ha jól belegondolunk, történhetett volna más is.

Az Egek, az Egek, óh azok a csodálatos Egek velünk vannak.

Móric elgondolkodott azon az alternatíván, hogy mi van akkor, ha vakság helyett egy néger-mongoloid lesz, egy amadoi keverék, és bizonyos fokig még örült is, hogy inkább vak lett.

Mici a legfelső monitorhoz egy létrát támasztott, ami nagyon szép kép volt. Tetszett nekem ez az installáció, Mici testén egy puritán műtyürcével, Oszkár-díjas emlékeim támadtak. A monitoron megjelent egy Bikaszentély. Móric kitapogatta a nevetőgép gombját, és megszólalt a Halálkacaj.

Blanka, a legcsinosabb, legszemrevalóbb lány kiment a konyhába pohárért, mert nem szeretett üvegből inni, és rémült arccal, testéből áradó negatív szikollyal az ajkán, hanyatt-homlok rohant vissza egy érthetetlen hírről: hogy itt járt a maffia, hogy három hulla fekszik a linóleumon. Nem hittek neki, mert nem akartak úgy járni, mint a farkassal, aki nem szállítható Barkas-sal.

Honti Zoli lépett ki a vécéből, félig menyasszonynak öltözve, félig gyertyatartót szorongatott a kezében, és ő sem volt az a Mesekönyv.

A kamera a konyhafal mellett indult el befelé fordulva és magányosan, majd kifordult és a hullákra svenkelt, akiket a Rongygyújtó már nem láthatott, mert elvesztette szemvilágát, de szüzességét még nem, mondjuk ki őszintén. Mert ilyen világban élünk. Egy önmarcangoló kompjúter feltesz magának egy érdekes kérdést.

Mivel Móric még életében nem látott szekust, így most sem ismerte fel őket, ahhoz pedig nem volt elég vak, hogy ne vegye észre, hogy csak tettetik magukat a teremtmények. Kiküldte a többieket, mert maga szeretett volna lenni. Kinyitotta az ablakot, és megcsapta a hideg. A felrántott Kefének adott egy hatalmas pofont, a másikat meg agybarúgta, és mutatóujját a vélt irányba helyezve, imígyen szólt: TÚNÉS!

Hangjának rekedtes, fémes, csacsogó moraja annyira elszánt volt, mint a jobbágyfelszabadítás. Egy Dózsa György állt az égő trónon, mintha figyelmeztetné a Fehér Házat.

A három tetszhalott felpattant és kiugrott az ablakon. Csak korgó gyomruk tűnődött az éhségen, mert az nagy Úr, vagyis Mr. nagy, így, ahogy mondom, kis N-nel. Olyan fordított volt a helyzet, hogy az elképesztő, hihetetlen, mint a hivatali kávézgatások maszatos sztorijai.

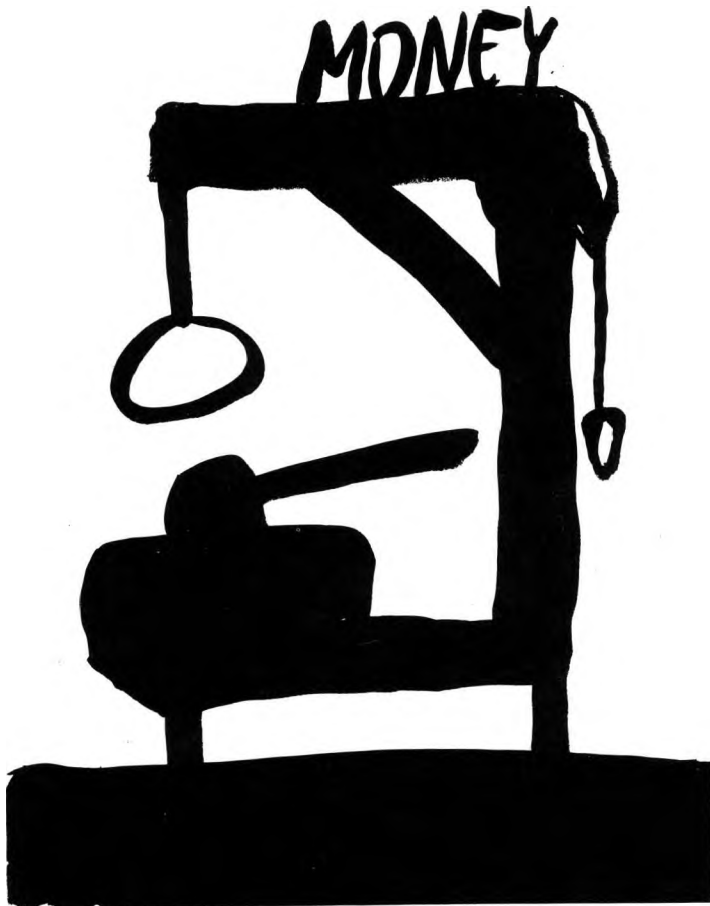
Evelin futott elől, kibiztosított pisztollyal, de nem mert lőni. Csak köpdöste a földet a szájából, és vágyakozva gondolt Olafsen Pubi és tsa meghitt karjaira.

Egy ölelés képes leradírozni a taknyot. Hiszi a piszi.

Annyira magabiztos volt, annyira érdektelen.

Jó meleg büfékocsiban átsörözni egy-két határt. Milyen felemelő is egy kiadós vámvizsgálat.

Móric megbotlott egy cserép virágban. Lehajolt, és tapogatózva botorkált a cserepek között. Valamit nem értett.

Farsangi február

*Egy kicsit megvadultam Semmi új
Hat hónap Hét és SEMMI SEMMI
– ez az a szó amit nem lehet leírni –
Farsangi február szele szemedbe fúj*

*Már megint tegezed magad Te marha
Miért talán magázódjunk, kacsint
énem kancsalabbik fele a falra
honnét Mester Kölcsey is kacsint*

*Egy rím meg egy az egy rím Entitás
Nagy szelet rózsaszín marhahús remeg
– Ki fogja megsütni és kinek –
Az Idő fája kidőlt Semmi más
nem történt, csak hogy Sehová megyek*

*Gyulladt szemű egér az Alagút előtt
– Kértem volna? Hol bolyongtam eddig?
Hová fussak, mielőtt újra kezdik?*

*– A másik kijáratnál ott a Macska –
S mozdíthatatlanul keresztbe dőlve fekszik
az Idő korhadt, óriás darabja.*

Nagyon tetszik nekem

*Nagyon tetszik nekem az ipszilon
Úgy háromszögletesen Szárral lefele
Éjjel megint macskákkal álmodom
és egynek sem lesz farka A füle*

*a legfontosabb attribútum, nem a fark
– míg ez csak jelez, amaz érzékel –
Ki találta el ILYEN érzékkel
hogy az a nyomorult macska mit akart – –*

Szerelem és örület között

(Ophelia)

1.

Valóban, fenség, így hitette el velem s ne hitted volna el, mondtad utána: a kettő közt, mint ívfény, élet, születések és halál: mind egyetlenegy szikra, a teremtés szikrája, mely fellobban ebben a fényben, mely Istenből kipattan, és elsötétül abban a sötétségben, mely nem kevésbé Isten sötétje, mint az ég bársonyosan bolyhos, mégis fémcseggű kupolája, mint az Ő tengereinek feketesége és az a másik tenger, a vizek felett, melyeket még nem választott el a sátorosan kifeszülő boltozat: mert ez a boltozat nem más, mint a *Valóban, fenség, így hitette el velem* selyemvékonyágú hárttyája, a létezés és a nemlét között feszülő tudat, melynek színe az elhívés és visszája a visszavonulás, s melyről nem tudjuk, hogy valóban ott lebeg-e a létet – vagy a kétféle nemlétet – elválasztó határon, e jelképes gömbhéjon, mely nem kéreg, még kevésbé rés, mely a térbe be nem szorítható és a tér semmiféle ismérvével meg nem határozható – és mégis tér, mert tereket választ el egymástól – vagy tán nem is tereket, csak anyagokat, különmeműségeket, melyek nem is anyagok, a tengert és az égboltozatot, én a víz, a felfelé vágyódó, az ár-apályban surrogó, meg-nem nyugvó és megnyugodhatatlan hullámozás, és Te, aki beborítod a mindenséget, beborítasz engem is, és mintha lakhelye lennél annak, aki megnevezhetetlen, s lakhelyem vagy nekem is, egyetlen otthonom, helye a bölcsőnek és a koporsónak – mert lenne-e otthon, és vele meg általa lehetne-e valóság akkor, ha nem lenne szerelem, ha nem lenne az elhívés, e vibrálás a selyemhárttyán, e boltozaton, mely, ha nem lenne olyan játéka a fénynek és árnyaknak, mely csillámlásból s a csillámlás visszaverődéséből megteremt e burok képzetét, ez átlátszó anyagét, mely valójában nem anyag, nem foglalja foglalja a kettőnk testét, és nem alakítja testté a kettős lelket sem – mint ahogyan az elhívés aktusa ezt a káprázatot játszotta velünk: hiszen az elhívés nem más, mint az a játék, mely a szenvedő lélekből testet teremt, hogy az, a veled-egyesülés örömeiben, világga emelje vagy süllyessze önmagát, hogy át- meg visszaalakuljon a lélek megfoghatatlan, tiszta önmagából, a merő egyneműségből, melyet senki és semmi meg nem zavarhat, melynek határtalan alakzatában senki be nem törhet, e formátlanul tökéletes formát szét nem ronthatja – egyedül Isten lelke az, aki a maga egyneműségen is túli valóságával, a lét fokozhatatlan töménységével képes átömleni és átjárni az anyagtalan létezés, mely az ő teremtésének mintájára újra és újra testté, bőrré, karokká és lábakká, csapzottan összekócolódott hajjá, ár-apályként elődomborodó és visszahúzódo, egymást kitöltő és egymást érintő, simogató és csapdosó szervekké, forróság és párák kigőzölgésévé, hanggá, jajgatássá s csendes sírássá válik, hogy aztán visszatűnjék láthatatlanságának álruhájába – hogy sohase tudhassuk meg: a *ne hitted volna el* építője vagy rombolója-e ennek a káprázatnak, s a halál, az önkéntes, ott a patakparton, a kertben, virágzó rózsák és rózsaszínű rododendronok között, a házban, mely nekem órákra és röpke napokra életem egyetlen otthona, s ezért neked sírkamrád, s mert neked sírkamrád, nekem elmúlt s eljövendő halálom biztos helye lett, neked, ki a férfi helyett asszonyt, s nekem, ki a férfi helyett Istent szerettem, nekünk a halál egymásért-szenvedés, egymás megváltása, vagy

örökös kárhozatba taszítása-e – mi, Ophelia, mégis megérintjük és egymással sodorjuk egymást a halálba, mely a *Valóban, fenség, s a ne hitted volna el* között a valóság káprázatát nyújtja mentőkötélül – az el nem hitt Isten valóságának káprázatát.

2.

Mert mindig ebbe: mindig Istenbe és Isten hiányába vagyunk szerelmesek: a másik teste fátyol csupán, melynek csipkészetén áttetszik a megvilágított anyag, Isten létének fényességében a föld göröngyei – árnyék a szerelem, egy mindennél erősebb fényben a világra vetülő sötétség, egy másik lélek árnyéka, melynek sötétje tanúsítja azt a másképpen elbírhatatlan fényt, amit csak ebben a fordított valóságban, az elnyeletés sötétjében ismerünk meg – mert a szerelem, mint a tulipán kinyíló csészéje, mély és fényes feketéjébe fogadja az anyagtalan anyagot, a minden fogható valóságnál valóságosabb sugárzást; a szerelem sugárzása képes áthatolni a dolgokon, és mégis, áthatolhatatlan kéréket képez, melynek burkában összegyűlik és oly sűrű lesz, hogy felizzik, mint hajnalban a nap vöröse; a szerelem edény, melynek fala nem látható és nem tapintható, önmagába viszsztatérő, körbefutó és magát gerjesztő sugárzás, a jelenlét megszilárdult formája, mikor a lélek csordultig telik egy másik létezéssel, és azon csodálkozik, hogy az ki nem ömlik, túl nem folyik peremén, mintha ez a sugármozgatta meleg levegő, a másik lény párája töltene be a mindenséget – mert a szerelmes nem tudja megkülönböztetni saját lelkét a világ-mindenségtől, és így, gögjében, szentségtörővé válik, hiszen érzelmeinek izzása már-már az isteni teremtőerő tüzeiben olvad, de a szerelmes alázatosabb is bárki másnál, mert az isteni teremtés áramát úgy engedi átfolyni magán, hogy a magát-átengedésben nem csak önmagáról, hanem életéről és haláláról is megfeledkezik; az isteni tűz égeti és a teremtés folyamának kő-zuhogása sodorja magával – de a szerelmes lélekben a tűz nem issza fel a vizet és a víz nem oltja a tüzet, mert az elemek, amelyekből tűz és víz táplálkozik, ősbibek a létező világ elemeinél: abból a korból valóak, amikor Isten a létezésből megteremtette a világot, s a létezőt elemekre bontotta szét, önnön teljességét tűzre és vízre, amikor anyaggá és lélekké osztódott, lélekké, mely ott lebegett a vizek felett; abból a korból, amikor Isten embert teremtett, s még nem férfit és nem asszonyt; embert, saját képére és hasonlatosságára, aki még nem ismerte a fájdalom keresztjét, és nem ismerte a halált sem; a szerelem arra az időre emlékeztet, amikor még nem volt szerelem és nem volt halál s ezért vágyakozás sem, még senki sem vágyott vissza abba a kertbe, a teljességbe, mely ma már csak úgy található meg, ha felismerjük a szerelem szenvedését, mely minden kőben, páfrányban, a susogó vízparti növényekben csakúgy, mint a hegycsúcsok tölgykoronáiban otthagya nyomait, a kettéosztottság fájdalmát és az újraegyesülés sóvárgását, mely minden lélegzetvételünket irányítja – hiszen mi a világ, ha nem sóvárgás az újraegyesülésre, hiszen minden része, osszuk bár kisebbre és még kisebbre, az elképzelhetetlen határán is túl, minden része homorú, hogy Isten hullámát magába fogadhassa –

de homorú Isten is, hogy öblébe, tenyerébe fogja a világot (mint egykor Te fogtad tenyeredbe az én arcomat), a világot, melyet azért teremtett, hogy szenvedését átélhesse, hogy érte szenvedhessen – hiszen Isten nem csonkult meg azáltal, hogy időtlenségét idővé és mindent betöltő teljességét térré változtatta – csak az idő lett csonkább azáltal, hogy Isten időtlenségének, és a tér, hogy teljességének csak emlékét őrzi: az azonosság teljessége mellett a különbözőség sóvárgását; mint ahogy a szerelmesek az egymásbanlét és az örök szétszakadottság állapotát; öröklétet és halált, mindig együtt, mindig egyszerre és mindig kizárólagosan: belehalnak a szerelem időtlenségébe és feltámadnak, csak azért, hogy újra és újra belehalhassanak az újraegyesülés mulandóságába

mert minden igazi ölelés fájdalom, minél tökéletesebb az egyesülés, annál fájdalmasabb

a megújra felismert tudat, hogy kettőnek kell lenni ahhoz, hogy egyik lehessünk, embernek ahhoz, hogy Istenhez visszataláljunk, s hogy az a létforma, melyben élet és halál váltja egymást, sohasem találhat vissza Isten öröklétének teljességéhez

és egyedül a szerelmes tudja, éjszakai sötétjében, amikor a lassan múltó percek neszezését betölti azoknak a gyöngyöknek alig hallható surrogása, melyek egy másik lélekről válnak le, s homokszemekként peregnék alá az elfogyó időben, leválnak, és mint halpikkelyek szivárványos gyöngyházfényükkel, betöltik a holdas szobát, a verejtékben úszó ágyat, a levegőt, mely mint a tenger, árad és apad, behatol és kiömlik az ablakon a hold nem is oly biztosan szabályos ritmusára, s melyek lassan maguk alá temetik azt, aki e csillogó üveggyöngyök közé szivárványos könnyeit vegyíti – egyedül a szerelmes, aki úgy érzi, maga lélegzi ki a természet ár-ápolyát és aki tudja, hogy érzései éppen úgy csak részei Isten lélegzetének, a természet fény-árnyék ritmusának, mint a sötétben lassan csúszó csigák, hátukon házuk mindennél nemesebb spirálisával, ez utánazhatatlan tökélyű formával, mely bennünk a világ tökélyének jelképévé változik, mint a néma halak a folyékony üveg tengerébe zárva, bizonyítékaul annak, hogy Isten közege nem a levegő és nem is a víz, hanem az elképzelhetetlen minden – mint a növények, számunkra érthetetlen ösztöneikkel és vágyaikkal – egyedül ő tudja, Isten karjaiban, aki fölemeli és magához szorítja, egyedül ő meri tudni, Isten biztonságában, hogy létezésünk lényege az, hogy reménytelen.

3.

A szerelmes nem a másikba szerelmes, hanem a szerelembe; a világ teljességét próbálja helyreállítani a gyengédség ereje által; alig moccan, hogy ne rontsa el a világ önmagában mozgó harmóniáját; nem fogja meg a tárgyakat, megelégszik azzal, hogy csak megérinti őket; simogatásában több erő van, mint a hegyeket mozgató gépekben; pillantása életre kelti a halott lelket és csipkerózsa-álomba szenderíti azt; lángba borítja és őrködik a láng felett, őrzi őt, aki a láng magjában alszik, és úgy jár át e rózsából, tűzből, izzó rőzséből font ágakon, mint Ariel, a levegő tündére, áthatol az alvás barlangjának agyag-falán, minthogyha a föld mélyére szállana alá, gyökerek közé, ahol a régen meghaltak sírjait már kitöltötte a föld, a tenyészet – a kamrákba, ahol a halál azért változik létté, hogy az élet mindig megőrizze, minden cseppjében magában foglalja azt, hogy nem csak teremtésből; a halálból is született – s ez az, amire a szerelem megtanította, hiszen ez tanította meg a halálra, ezt tartalmazta az alma húsa, amit megkóstolt, a szerelem gömbölyű almájáé, ott, a kertben, az ártatlanság fái alatt és állatai között

és nem azért kapta örök átokként azt, hogy az alma édességében mindig a hideg ízt, azt a megmagyarázhatatlan idegenséget érezze, mely arra emlékezteti, hogy az a gyümölcs, a szerelem gyümölcse nem ebben a világban érett, hanem másutt, egy másféle létréndben, melyből éppen azért, hogy megismerte és magáévá tette, mindörökre kizárattott

hanem mert megtette azt, amit éppen a tiltás parancsolt, hiszen Isten rendelte a tiltást is és a tiltáson túli engedelmisséget, hogy önmaga meghasítottságának hasonlatosságára megteremtse az emberi hűtlenség szenvedését – mert ami Isten számára a teremtés megsztottságának fájdalma, az fájdalom az embernek is, a bűnbeesés tehetetlensége – mert arra rendeltetett, hogy részese legyen a teremtésnek, de azzal, hogy részese lett, Isten részesének is képzelte magát: a jó és a rossz tudójának – és a szerelem volt az, ami a jóra és a rosszra, a teremtésre és a halálra megtanította –

mert sorsunk iszonyatos ellentmondása, hogy minél közelebb kerülünk Istenhez, annál

messzebbre távolodunk Tőle, minél többet sejtünk meg az elveszített kert édes leheletéből, a fák alatti zöldes félhomályból, amelyen át- meg átvillant a nap aranyfénye és a hold ezüst csillogása, másféle fényekkel, mint amelyeket most elképzelni tudunk, annak alapján, ahogyan, tükör által és homályosan, a napot és a holdat mint az égbolt hályogos foltjait látjuk – annál idegenebb e kert, melyben még nem volt hervadás –

de amikor a szerelem ereje által a teremtés átláthatatlan szövetéből előhívtuk a születést, ezzel előhívtuk az elmúlást is; és beteljesítettük az Írás ígését, elszakadásunkban lettünk újra hasonlóak Istenhez – ama bűn által, mely az embernek meg nem bocsájtatik, hogy szerelmében maga is istenné válik, mert eltelődik Isten kegyelmével, anélkül, hogy mindig arra emlékeznék: Istenhez semmi sem lehet hasonlatos – mert az emberi lélek, mely életből és halálból szövetett, mint ahogyan a világ fényből és sötétből, a szerelemben egyszerre lesz alázatossá, mindig Istenhez forduló teremtménnyé és istenné, aki Istennek csak egyetlen hasonmását, saját szerelmesét imádja – akiben, saját bűnének felhőjébe burkoltan testet ölt Isten gyötrelme és Isten fényessége

– s ezért: lehet-e más a szerelem, mint átmenet az elragadottság és az örület között?

4.

A szerelem minden pillanatában megszűnik a bűnnek és a büntetésnek ember számára felfogható oksági láncolata, mint ahogyan újratерemtődik a tér és az idő is – és nem másért, mint azért, hogy megváltozik az a levegőből és a testek párájából megszilárdult átlátszó burok, mely elválasztja egymást, de mindazt, ami összesimul: a dolgokat körülvevő közegüktől, mely legtöbbször levegő – de ugyanígy elválasztja a tenger milliányi csoda-korallját a víztől, megváltoztatja színüket, hiszen ha a felszínre hozzuk őket, megszűnik sejtelmes és belső ragyogásuk; és elválasztja a testeket, még akkor is, ha mégoly közel is simulnak egymáshoz, oly közel, hogy szinte már egymásba olvadnak; ez a láthatatlan üvegkéreg átforrósodik a szerelmesek körül, remegni kezd, s ettől másféle remegés indul meg, lassan gerjedő hullámvás, míg végül az egész világ egymásba átfolyó, megolvadt színek tengerévé változik – de ez a megolvadt világ formáit veszítő káosszá változik attól a fájdalomtól, ami kicsap a lélekből, aki szerelmesétől megfosztva magányosan és fázva áll a teremtés középpontjában, Isten tenyerében is egyedül, hiszen még ő sem tudja megóvni, sem megvédeni – kezének dédelgetése nem érezhető, hanemha egy másik emberi kéz dédelgetése által, szava, kiáltson bár vagy suttojon, csak emberi hang formájában lesz érthetővé – s a lélek minél közelebb ér Isten szeretetének középpontjához, annál közelebb a teljes magányhoz; a fényességet mint vaksötétet éli meg, és a sötétség bársonyát mint éles, hideg, fájdalmas fényt, mely azáltal, hogy a dolgokat elválasztja egymástól, fokozza a magányt – s ez a fény egyetlen távoli és közömbös forrásból világít, sápadtan, mert a közönynek nincsenek színei – és így a világ színei is elhalnak, s színek nélküli, holdalatti tájjá változik az, ami Isten szerint nap-alatti – mert a magány eláspasztja Isten ragyogását, aki fényessége közepette maga is magányos, mert az ember Istent csak az emberi szerelem fájdalmas felfokozottságában képes befogadni, nem a szerelem kölcsönösségében, hanem a szerelem extázisában – mert a test melegét, az összesimuló bőr melegét, az egymásbamerülő tekintetek opál-tüzeit (hiszen a tekintet íve nem kék, nem kékeszöld és nem is barna, mint a szomorúság, nem a szemekből fakad, hanem a látványból, s a másik szem szivárványhártyája saját tekintetünk fényétől változik kék-ből szürkévé és barnából csaknem feketévé – megváltozik, mert azokat az érzéseket tükrözi, amelyek belőlünk áradnak – de amelyeket éppen az ő tekintetük terem meg bennünk, s így ezek a színváltozások folytonosan vibrálnak, oda és vissza, állandó szín- és fényváltozásban, új meg új világokat rezgetnek meg, s a kilövellő sugarak mindenki más

számára láthatatlanok maradnak, mint az opál tejes felszíne alatt a vörösnek, a kéknek, a zöldnek felbuzgó forrásai) – a tekinteteket és a szavakat, e minden hegedűszónál finomabb hangokat, melyek muzsikájukkal zizegő selyemmé varázsolják a levegő fodrozódását, de arra is képesek, hogy ugyanazt a levegőt egyetlen, mozdulatlan jégtömbbé dermesszék, jégtömbbé, melyen nem hatol át a hangok gyenge hullámmása – azt a világot, amelyen Isten kezenyomát csak a szerelem képes észrevétni velünk, ezt a világot úgy veszítjük el, egyetlen szemhunyásnyi pillanatban, akkor, amikor szerelmesünk kioltja ránkvetülő pillantásának gyengédségét, hogy a didergésben, melyet e mécsvilágnyi meleg elvonása okoz, e mindössze gyertyafény-melegség kihunyása után úgy zsugorodunk össze, hogy bőrünk ráncai még Isten melegségének befogadására sem lesznek képesek többé – és a semmivé-válás ez aktusában megközelítjük Isten összezsugorodását a világhért és értünk, emberekért; s abban a mozdulatban, mellyel szeretetét bizonyítja, mi, éppen ellenkezőleg, elfordulását és eltűnését érezzük – mert hiszen Isten, amikor istenségének teljességéről lemondott, rést ütött a világ tökéletes golyóbisának felszínén, hogy azon a semmi jeges fuvallata áradhasson be a létezésnek addig virágzó erdejébe.

5.

És ezért a szerelmes, ha magára marad, nem a világban fészkelő, hanem a világon túli létezésből beáramló úrt érzi – vacogása nem testi reszketés, nem azé, aki fázik, és jéghidegre ázott ruháiban áll kinn a szakadó zivatarban, hó és szél fúvása közepette; nem egyetlen ajtó bezárt felületét érzékeli: közömbös deszkalapot, melyet akár két ököllel is verhet, tülfeléről akkor sem hallatszanak léptek, nem ismeri fel a házat, melynek belsejéből nem közeledik takaróval karján az, aki felemelné, megszártgatná és a tűz elé fektetve dédelgetné karjaiban, a kertet, melyet valaha virágjában látott, s mely mostanra sár, pocsolya lett, jeges horpadások és megrozsdált emlékek kísértet-tanyája – nem, a magárahagyott szerelmes ajtók sokaságát látja egymás mögött, vagy tán inkább egymás mellett, s ezek az ajtók mind-mind zárva vannak, a házakban, melyek pillanatokra vagy napokra talán otthonai voltak, soha többé nem hangzanak fel a várva-várt léptek; megcsúfolták a kertet, kiütköznek rajtuk a vér- és a hullafoltok, ott, ahol egykor fiatal katonákat temettek el: virágok között és a fűben, mely gyomokkal keveredik, a hepehupás talajon már mások járnak, mások, akik sohasem tudhatják, hogy itt egy-egy hajnalon a boldogság láthatatlan rózsája virágzott; a szerelmes, akit elhagytak, értetlenül áll ebben a világban, mely kivetette magából – de nem őt egyedül, nem ő áll mindentől megfosztva, mint idegen test a végtelen és harmonikus teremtés elszigetelt közepében – nem, a világ bomlott meg a szerelmes körül, a formák összeroskadtak, a vonalak elvesztették egyenességüket: nem az egyenes vonalak hajlanak meg, mert egy különös mágnes eltéríti őket irányaiktól, s e mágnesnek kiszámíthatatlanul helyezkednek el pólusai, hanem az egész világ hatalmas, szabályalan, erőit köröző mágnessé válik, melynek van is, és mégis köze a fizika törvényeihez, mint ahogyan mindaz, ami körülveszi, kaotikus örvénnyé válik, annak ellenére, hogy kontúrjaiban őrzi még a teremtet világ szabályosságát – ezt a számunkra létező szabályosságot, amit ősi tapasztalataink s a belőlük alakuló álmok és képzetek szerint szépségnek látunk – a szépséget pedig Isten kezenyomának, a teremtés egyetlen átélhető bizonyítékának; ezért ha rút lesz az, ami körülvesz bennünket, maga a világ teremtettsége omlik össze: az egymásbahulló formák lehetetlenné teszik, hogy abban higgyünk, aki a világot formák szerint teremtette: aki elválasztotta az alsó és a felső boltozatot, a nappalt az éjszakától, és állatokat alkotott minden rend és rang szerint, azért, hogy benépesítsék a világot; rútta válik a világ, ha szépségét nem tudjuk Istennek megbocsájtani, mert éppen e szépség által érezzük benne méginkább egyedül magunkat – s már nem érzünk semmi mást, mint ezt a magányt, csak önmagunkat, egyedül, a mindenség forgószelében, s nincs Isten, aki körülölelné, ha nem szerelmesünk karjai ölelnék át, s hiába

nyílik, virágzik és hullik el a gyümölcsfák virágzó koronája, ha nincs az az egyetlen szempár, akiről úgy képzeljük, velünk egy tekintettel látná –

milyen erő lehet az, ami úgy kapcsolja össze a nem is egymásba mélyedő szemeket, hogy egyedül azáltal, hogy az egyik mellett a másik is rajta hagyja tekintetének nyomát, tavaszt varázsol a télből, mert e másik szempár nélkül tél van, ha rügyeznek is a fák és ha sárga pompáját ki is bontja ablakod előtt a forzicia koronája, és milyen erő, mely képes arra, hogy keserűséged földalatti morájával valóságosan is visszahozza a telet, hóval borítsa a virágzó gyümölcsfák szirmait és meghajlítsa a tulipánok gyöngye szárait – milyen erő lehet az, mely nem Istentől és nem Isten felé árad, és mégis, csaknem oly ellenállhatatlan, mint a teremtés, hiszen életet ad és életet vesz el, pusztán a létezés által, egy másik lény számodra-létezése formájában –

és csoda-e, hogy ha ezt az erőt nem érted, és nem tudod a teremtés kristályszerkezetében elhelyezni – mert elhelyezhetetlen a fönt és a lent rendszerében, az elválasztottság és az egyesülés csipkebokrai között – mert megmagyarázhatatlan, hogy az hiányzik, ami nincs, és jelen van az, ami a világon sehol: hiszen az a szeretet, ami úgy kering ereidben, mintha maró lúg lenne, minden szívdobbanással új és új, egyre égetőbb fájdalmat hint el benned, szór szét tagjaidban, hogy már a bőröd is fáj, ha levegő árama megsebz, és merő fájdalom az, ahogyan tudódból ki és beárad – hiszen e fantom-szerelem, a másiké – a sohasem volt? a létezett? az elmúlt? – amelyben hittél, már hihetlenné vált, s most nem tudod, bálványhoz imádkoztál-e Isten helyett, vagy Isten maga fordította-e el áldását rólad – az áldást, melyért olyannyira hálás voltál – ha már nem tudsz hinni annak, akit szerettél, és abban sem, akit szerettél, akkor csoda-e, hogy e megbillent valóságban úgy érzed, mintha idegen erők kormányoznák az életedet – mert nem vesz-e körül mégiscsak nagyobb biztonsággal, a létezés meggyőző folyamatosságával, ha azt hiszed, Isten-teremtette démonok leselkednek rád a felhomályos sarkokból és a bútorok lapnyi árnyéka alól, s hogy az ablaküveg keskeny, majdhogynem csak felszín-rétegében laknak azok az erők, melyek sugárláncaik rabságában tartanak, kezdedbe adják virágkoszorúdat s alig hallható szélhárfa hangjukon elcsalogatnak a gyermekkori fűzfához, ahhoz a vékony, hajlós-ágú fűzhöz, mely kertetek aljából most a patakpartra költözött, hogy szürke lombját visszatükröztesse, mert a világ helyett már csak a világ tükrképét keresed az elfutó vízben, nem őt, aki nincs már, és nem az ég felhőit egykor arcodba foglalt arca és arcába foglalt arcod helyén, hanem az érthetlent, ami úgy vonz, mintha Isten örvényébe merülnél – holott – s vajon hogyan engedheti ezt Isten? – örületed az, ami a pataksuhogásban az ő honnét is felcsendülő hangján hívogat a fordított valóság fordított szenvedése felé.

6.

Mert ebben az örületben hiány és jelenlét olyan megkülönböztethetetlen formában olvad össze, amely egyben mindig meg is őrzi az együttlétnek és a különválásnak kettősségét; a szerelmesek lelkei átjárják egymást, de közben világűrnyi távolságban is vannak egymástól – és nem csak akkor, amikor az egyik szeret s a másik menekül, vagy amikor a másik szenved s az egyikben nincs irgalom, hogy mentésére siessen – ha egymás mellett ülnek, szerelmük önkívületében, ingó díszletek között, mert körülöttük esetlegessé válik a kisvárosi tér békéje, az egyszerre jelen és múlt, egyiknek jelen s a másiknak emlék, s az egyiknek is múlt, kettősen is az, szenvedélyének fájdalmában a jelen emléke és a másik lelkéből áradó egykori tér, az a múlt, amibe beengedték, hogy mint idegen kertben sétál-gathasson – magának? a másiknak? – egykori otthonában; ki tudhatja ezt, hiszen ez az otthon most már benne él, már ő teremtette meg, az igazi múlt emléke belőle vetül ki, s ez burkolja be szerelmesét – hiszen a tér, az, ahol most ülnek, és az, ami ezt a szigetet, ezt

a várost, s a várost is körülmorajló tengert magába foglalja, a kettőjüké, és most már mindörökre az is marad, boldogságuk utolsó földnyelve, lépteik lebegése alatt azzal az úttal, mely, ki tudja, valóban azonos-e azzal, ami ott húzódik a csatorna partján – és vajon ott húzódik-e most is az őszi esőben, sötétben, mikor csak a hazatérő munkások járnak, a hivatalnokok vagy a fegyőrök, akik Velence női börtöne felé igyekeznek, az apácák, akik vajon milyen rejtélyes erők parancsára szolgálják a prostituáltak közösségében Istenüket – vagy az újszülöttek kórházába siető orvosok és az anyák, akik beteg gyermekeiket szoptatják az aggodalom, a bűntudat vagy a lázadás könnyeivel arcukon; az anyák, akik közé én is tartoztam azon a még szinte nyári délelőttön, amikor anyád lehettem, hogy megbocsájthasd magadnak azt, amit ellenem elkövettél, és érezzed megbocsájtásomat, olyannyira a síron túlról, hogy ott is láttál Auschwitz füstfelhőjében, odaképzeltél s későbbben magad küldtél a halottak közé, hogy végképpen velem egyesüljenek, s megbocsájtásomat újra meg újra kipróbáld – vagy tán én akartam újra és újra meghalni, önzetlenül, hogy halálomon túlról is érezd szeretetemet, és önzően, hogy közben én is megszabaduljak a földi fájdalom fenyegetésétől, attól, hogy valóban, és velem is, elkövetted ugyanazt, ami csak ebben az elkövetésben válik majd ugyanazzá – hiszen Te elhagytad őt, de ő nem hagyott el téged, még akkor sem, amikor halni vitték – s gondolhattott másra, abban a végtelen pillanatban, mikor a gáz kékecszirmú rózsái kibomlottak, és illatuk szétáradt, a halál jeges iszonyatának illata a verejtékező testek, az agónia tehetetlenségének súlyos kipárolgása felett, elképzeltetetlenül jeges áramlat, mely oly nagyon különbözik annak a halálnak meghittséggel kevert félelmetességétől, amikor a haldokló ágya körül a féltésnek, a részvétnek, az imádságnak – egyszóval a szeretetnek hullámai lebegnek; s nem is kell, hogy valóságosan fogják a kezét annak, ki átlép a csónakba, a part és a mozgó alkotmány között egyetlen pillanatig a semmiben tétovázva, és a halálnál sokkalta jobban félve a semmitől; nem kell, bár jó a simogatás, a másik test melegének, az élet körénkzáródásának levegőgyűrűje – igazán az kell, hogy ne azt érezzük, amit mi ketten, anyád és én – ne azt, amit egyedül én, kiben anyád és gyermeked félelme, megcsalattatása, a Téged siratás minden fájdalma egyesül, az elhagyottság rémületét; az iszonyú, vaskapocsnál erősebb gyűrűt, amit még ott, a fulladás görcsében sem lehet áttörni – s ami a mi halálunkat, bárhol legyen az, ágyban, kórházban, Isten zöld mezéjében vagy az éj egy eldugott deszkakamrájában is, mint levegőben úszó felhőfoszlányt, annak a gáznak örületét sodorja felénk: hogy nem szabad Rád gondolnunk, mert ennél a halálnál is rettenetesebb, hogy elfordítottad arcod – s ha bármiről is: Isten egy bármilyen nyomorult teremtményéről akár – az azt jelenti, hogy menekülni próbáltál a mi szenvedésünk látványától; csak hogy ott, ahol mi vagyunk, már tudjuk és látjuk, és saját halálunknál is kevésbé tudjuk elviselni azt, hogy menekülésed a mi halálunk csapdájába vezet.

7.

A szerelem mint örvény sodor magával abba a mélybe, hol az önmagában forgó anyag, áramlásának rejtélyességével, más sűrűség érzéksalódását adja, és ezzel megmutatja igazi lényegét, azt, hogy éppoly kevésbé különbözik a föld többi anyagától, mint a tölcserformában mélyrehúzó víz a laposan szétterjedőtől, vagy a zuhatagok porzó tajtékaitól, és így, valóságos szerkezetében nem is lehet sűrűbb azoknál – s mégis úgy tűnik, hogy benne tömörül össze a világ lényege, mely cseppként magába fogadja és önmagába zárja a nélküle híg léteezést – és vajon mivel melegíti át a nélküle oly fagyos világot, az örökös telet, amelyről nem tudjuk, hogy a hóból, a ködből, a vasláncok súlyos hidegéből költözik-e csontjainkba, vagy a mi magányunk fagyasztja meg körülöttünk a világot – de mitől is keletkezik a hideg, az anyag lelassult tehetetlenségéből-e, vagy talán éppen fordítva: a hidegnek és a forrónak váltakozását az anyagba költöző isteni erő, Isten szívdob-

banásának ritmusa irányítja, az égi szerelem pulzusa, melyben Isten hol összekapcsolódik a világgal – időtlensége örökkétartó pillanatában – hol meg elszakadt tőle, egy másféle időtlenség végtelenjében; az egyikben a beteljesülés ragyogása kioltja a vágnak és a reménynek halványabb fényeit, a másikon a magány fakítja színtelenné a dolgokat: mert a reménytelenség képtelen arra, hogy Isten napját visszatükrözze, magába nyeli a fénysugarakat, és a világot az a félhomály derengi át, amelyben nincsenek árnyak, s mintha nem is lenne valóság sem, az élők és a holtak birodalma megkülönböztethetetlenül összeolvad – mert hiszen az élet lángjában Isten és a világ találkozik, a szén és az oxigén – s ugyan nem nevezhetünk-e minden lángot szerelemnek, hiszen nem ez-e a szerelem lényege: összekapcsolódás a lángolásban, melyben a két elem kölcsönösen elemésztik egymást, de úgy, hogy e megsemmisülésből a létezések egy másféle anyaga, anyagtalan erő fakad – az elhagyatottság pedig nem az a tükrörfolyosó-e, amelyen egymás mellett, de az is lehet, hogy egymásban bolyongunk, összetartozásunkat fel nem ismerő szerelmesek, akik csak a magunk vágyát látjuk visszaragyogni a tompa, foncsorukat vesztett tükrökről, s nem azt, aki rajtuk keresztül valóban belenéz, s onnét vissza, a másikat, lényünk kiegészítőjét, s rajta túl Istent, akinek villódzó fényét nem ismerjük fel – és aki nem költözhet belénk hanemha egy másik emberi lény alakjában, hiszen azért zsugorította halandó s haláltusáját megvívó emberre magát, hogy képessé tegyen bennünket a legmélyebb veleszenvedésre, arra, hogy meghaljunk vele mi, az ő fájdalmába haljunk bele

mint ahogyan belehalunk (és ezért halhatunk bele) szerelmesünk haláltusájába, s aki túléli azt, nem más, mint élőhalott: lepecsételt szemekkel és fülében viasszal bolyong az Istentől elhagyatott föld mocsarában, naptalan fényben, hiszen a nap itt sohasem ragyog fel és sohasem is alszik ki: nincs éjjel és nappal, pusztaságban járunk, de akárha vízen, mert nem választotta el Isten sem a szárazföldeket a tengerektől, sem nem emelt boltozatot a földi és a mennyi vizek közé; nem vesszük észre a gyümölcsöket termő fákat, mindegyiket a maga neve szerint, sem az állatokat, a víz halait és az ég madarait (pedig valaha ők röptették fel a szívben az élet örömét), és nem a többi embert, akiket Isten saját képére és hasonlatosságára alkotott

visszafordult a teremtés, és lassan kivonódik a világ teréből a teremtés isteni tette, aki adta, vissza is vette azt: a tengereket és a szárazföldeket, a boltozatot a fönti és a lenti vizek között; visszavette a világító égitesteket, a szárazföld növényeit, termő ágaikkal, és vissza a tengerben fürdő halakat, az ég madarait, a hasukkal porban csúszó és lábaikkal függő futkosó állatokat, visszavette az emberek vigasztalását és annak örömét, hogy bennünket önmaga formájára teremtett, saját képére és hasonlatosságára

mert saját képét és hasonlatosságát egyetlen ember arcában mutatta meg, a teremtés örömét pedig egyedül abban, hogy két test egyesüléséből létrehozta a csodát, a teremtés újból és újból történő megismétlődését, és az embert, képére és hasonlatosságára, részévé tette a teremtés meg nem szakadó láncolatának

de önmagát beléknézve, árvaságunk és magányunk vajon nem azért szükségeltetik-e, hogy bennünk azt a halált élje át, ami mindentudása számára is felfoghatatlan: az Isten nélküli létezést, melyet sohasem ragyoghat be a benne-feltámadásnak vigasza.

8.

Mulandók a szerelmesek: előbb jár az egyik a másiknál, aztán a másik előzi meg emezt; néha visszanéznek és bevárják egymást, egy-egy kútkávnál, azért-e, hogy az előbbjáró

megpihenjen, vagy azért, hogy annak, aki követi, odakínálhassa a tenyerébe emelt friss vizet, s hogy kihevült orcáján gyémántcseppenként pillantsa meg a szétszórt permetet; és megáll azért is, mert szálnalmat érez az íránt, aki holtsápadtan vánszorog a porban, csak azért, hogy az ő lábnyomát el ne hagyja – vagy egy-egy utcasarkon, ahol eltűnhetnének egymás szeme elől, s az, aki szaporábban halad, nem akarja, hogy a másik tétován és kétségbeesetten álljon, anélkül, hogy bármi nyomát is lelné fordulásának – nem akarja, még akkor sem, ha maga inkább az egyedüllét útját választja – hiszen szálnalmat érez, sajnálatot, oly mélyen fekete fátolszövet érzést, hogy az beburkolja a másikat, s nem hagyja, hogy megdermedjen a jeges éjszakában; és az is lehet, hogy a temetőben várja meg, a szálkás, ácsolatlan koporsó mellett, melybe tán az utóbbjövőt temetik, de tudja, hogy az boldogan száll a sírba, ha végső pillantása még az ő tekintetéről siklik a semmi-
be –

mulandók ők, de nem mulandó a szerelem, mely lábaik nyomán továbbbrezega a földön, mint forró levegő az út felett: elfelejthetetlen emlékké válik, a lélek humuszává, minden megszű-
lető lélek örökségévé, mely meggyűlik a föld felszínén, egyre sűrűbb burokként; ez az a köd, mely távoli csillagokról nézve úgy övezi, mint sugarak szövedéke; nem mulandó a szerelem, mely a kutak vizét táplálja, és szegletköveket állít, jelül, hogy utat mutassanak a majd megnyíló kapuk felé; őrzí a temetők virágait a régen megsüppedt sírok felett –

mert magányos a szerelmes, ha eltemette társát, és magányos akkor is, ha útjaikon nem érik be egymás lépéseit, még ha tudja is, hogy a világ számtalan átlója és görbéje közül, rejtelmes módon, mindig egymás lábnyomát érintik: olyan vonzás ez, mely a föld mágnesességével terjed, átszeli a föld domborulatát – s bár minden más vonzásnál biztosabb, biztosabb a nap és a hold útjánál, s az árnyak és apálnak változásainál, mégis, minduntalan a világba-kivetettség teljes magányát kell megtapasztalnia, azt a magányt, melyet sohasem érzett az, aki nem egyetlen lény hiányában tapasztalta meg Isten hiányát, a föld elhagyatottságát akkor, amikor Isten elfordítja róla tekintetét –

de a szerelem nem ismeri a magányt, mert számára nem létezik egy és nem létezik kettő sem, mert a szerelem nem tud másról, mint a teljességről és ellentétéről, a semmiről – teljességében pedig a pergő idő egymásra gyűlik és egybe süpped, lángra gyullad és tűzében felizzik a lélek: ég és föld, Isten és teremtetett világa egyesül, s magába olvaszt mindent, ami addig részként létezett: mert a teljességben nincs rész és nincs egész, nincs én és te – vagy mondhatnók úgy is, hogy csakis a résznek és az egésznek mértékkel meg nem határozható viszonya, egymásbavágyásuk és egyesülésük misztériuma létezik, csakúgy, mint az én-nek és a te-nek szüntelen egymásbanvibrálása, úgy, ahogyan az atomok részecskéi repkednek pályáik nem létező ívei között, a létnek és a nem-valóságnak, vagy a valóságnak és a nemlétnek Isten által kijelölt körein: mert Isten mindenben átvilágító fényében a létezés és a valóság úgy tűnik át egymáson, hogy a lét foszforeszkálásában az anyagtalanból, a láthatatlanból és fogyhatatlanból is valóság teremődik, a valóság-vetette árnyékban pedig, mint a vízpermet fátol-szövetéből, a nem létezőből lassan kiválnak a létezők körvonalai – akárcsak a szerelem meghittségében, amikor nincs szükség a másik jelenlétére – és talán életére sem – ahhoz, hogy lelkünk valóságává váljék, s léte-nemléte, valósága és nemvalósága oly módon képes betölteni a lelket, hogy abból valóban tér képződjék, megszilárduljanak a kisvárosi házak, jobboldalt a pusztuló templommal, Isten hajlékával, melyet régen elhagytak az emberek, s melyből itt meg ott csomókban hajt ki a fű, és csenevész fa próbál megkapaszkodni a kövek között összegyűlt föld morzsalékaiban – és hátunk mögött a csatornán átfelű dobogó fahídon mintha jelmezesek rohannának át, fiúk és lányok, saját szerelmük jelmezeibe öltözöttek, hogy eltakarják szenvedélyük bőrükön átűtő esztelenségét –

mert szenvednek a szerelmesek, hiszen minden megsebzí őket, a tüdejükbe ki és beáramló levegő éppen olyan tövisekkel, mint hosszú karmaival szúrt, ha közeledtünk felé, a kertünket körülvevő Krisztus-tövis; az alkonyati napfény a fehérre meszelt ház falán, s nem tudni, mi fáj jobban, a fák lassú pusztulása-e vagy hogy kihajtanak évről évre, akkor is, ha régen elporladt már az, aki gyermekeiként gondozta őket – mert a szerelmes nem felejt, és mint egyetlen seb, csak a hiányt érzi, akkor is, ha bőre minden lehetséges felületével hozzásimul a szeretetthez; minél szorosabb az ölelés, annál nagyobb távolságból közelednek az egymás felé úszók, és sohasem lehetnek biztosak abban, hogy örvények és áramlatok vajon nem sodorják-e el őket, messze egymástól, hogy soha ne találkozzanak többé, elveszenek a tenger végtelenségében, és belehaljanak a vágyba, a hiányba, a tehetlenség magányába –

de a szerelmet nem csorbítja, hanem táplálja a szenvedés, úgy fekszik rá, mint kitért szárnyú madár a levegő hullámaira, s belőle él, mint az önmagát égető tűz, a ki nem alvó csipkebokor, amelyben Isten láthatatlansága lángoló pirossá, örökös lángnyelvekké változik –

mert a szerelmesek szólnak egymáshoz, a világnak és a dolgoknak nevein, de a szerelem csendjében Isten csendje zúg, mint az elhallgatott harangok el nem múló csengése a levegőben, mint az évszakok szólnak, néma nyelvükön, az időben –

mert a szerelmesek meghalnak, belehalnak szenvedélyük önemésztő izzásába, de a szerelem örökkévaló, mert a szerelmesek egymásba zárva és egymástól elválasztva úgy vágyódnak a másikra, mintha Istennel vágyódnának egyesülni – de a szerelem Isten vágya, hogy emberi testünkben, önmagától mindörökké elválasztva újra és újra élje a világ szenvedését.

9.

Ha Te vagy – és csak akkor – a világ valósággá változik, s ha Te vagy – és csak akkor – a világ valósága azt jelenti, hogy a világ szép, mert látá Isten, hogy ez jó – és akkor a frisszöld levelek, amint azokon a fákon libegnek, melyek még egy-egy virágot vagy éppen kibomló, az érlelődésnek még csak ígéretét hozó termést is magukon hordanak – a levelek megmagyarázhatatlan anyaggá változnak, a fény áttetszősége egyesül bennük a tapintható selymességgel, és a bukszusok élő falat alkotnak, áthatolhatatlant, noha az ágacskák és a levelek köze áthatolható: a fal önmagát határolja, önmaga két oldalát választja el egymástól – dehát minek ez az elválasztás, minek kétfelé választani a levegőt, hiszen mindig is elválaszthatatlan, minden határon és bezártságon innen és túl ugyanaz; s ezért a bukszusfalat sem tudjuk másnak, mint megmagyarázhatatlan csodának látni, mert ha belemélyedünk látványába, melyben egyesül az a kétfelé osztott anyag, melyet egyszerűre hivatott merev csipkeszövetében elkülöníteni és az átalakulás benső izzásában egyesíteni, úgy, hogy önmaga az elválasztás és az egyesülés csodája által létrehozott élet jelképévé válik, nem fal többé, de mégis az, önmagát határoló, benső rácsai közé zárt sövény – de ha sokáig nézzük, szél-nem-járta mozdulatlanságában mintha meglátnánk az apró és kemény levelecskéik színváltozását, melyet nem csak a nap járása és nem csak a fenti szellők fodrozódásának árnyképei lebegtetnek az egyenesre nyírott felszín felett – hanem amelyek a növekedésből fakadnak, a föld erejének átalakulásából, e láthatatlan erőből, levegővé, szépséggé, a látvány káprázatává, mely megjelenése – de mindig csak megjelenése – az anyagnak, és mily sokáig kell néznünk a világot ahhoz, hogy mindazt, ami világunk lényege, csak megjelenése egy formájának lássuk

mily sokszor kell szeretnünk, mily sokszor csalódnunk ahhoz, hogy azt, amit ha van ő, akit szeretünk – és csak akkor – valóságnak nevezünk, a világ káprázatának lássuk, s elfogadjuk Isten rendelését, aki a valóságot jelenség és a jelenséget szépség formájában állítja elénk – s ezzel lehetővé teszi számunkra azt, hogy létének és valóságának egymásban bújókáló egységét elfogadjuk – még azon az áron is, hogy e mindig csak egyetlen formában megmutatkozó Istenarc (valóságában létének eltűnése s létében valóságának láthatatlansága) elvezessen a csaknem-őrület kapujáig – de e zord és félelmetes kapuban megállítson, mert ha Isten valóban létrehozta a teremtés csodáját, s e csoda részeként azt, hogy e csoda átélésére bennünket is képessé tett, s ha létrehozta azt, a csodálatosságába mint gemmát vagy mint borostyánkövet bezárt, még nagyobb csodának átélt lehetőséget, hogy világa egy cseppjében, egyetlen szempár megfoghatatlan anyagában az ő teremtettségének sugarát érezhessük, akkor elhihetjük azt is, hogy nem csak személyessé, hanem személyé is sűrítette magát, s talán megszabadulhatunk a szentségtörés kiirhatatlan félelmétől akkor, ha szerelmünk ölelésében Isten érintését, s ha a magunk szerelmében az Istenhez forduló imádság egy formáját éljük át –

mert a szerelemben átalakul az, aki a valóságban ember: bennünk-létezésének mámorában Isten küldöttévé, angyallá, tiszta létté változik – és a kettős extázis lobogásában a lét megfoghatatlansága benne emberi formává alakul, mint ahogy Isten lelkének földreáradása is rejtett emberi alakzatot ölt magára

mert hogyan is lenne lehetetlen Isten szeretete számára az, hogy felfogja emberi szívünk vágyát az emberi érintésben megnyilvánuló szeretetre, s hogy felismerje teremtményében – e minden bizonnyal az önmaga számára is egyszerre közeli és idegen teremtményben azt, hogy a szerelmes elsősorban Isten szeretetének felfogására vágyódik, edény kíván lenni, melyben megülnek a teremtés fénycseppjei, de vajon azt megbocsájthatja-e, hogy közé s az ember közé minduntalan odatolakszik egy kísérteties káprázat, a szerelem káprázata, mely úgy vezet a halálba, mintha az életbe szólítana, és úgy állítja elénk Isten fenségét, hogy azt minduntalan elfedi az emberi arc, istenivé telődő és istenivé üresedő vonásaival, a boldogság és a szenvedés ár-ápálya, melyet szenvedélynek nevezünk, s amely összekuszálja látásunkat, mind beljebb csalogat a lidérclámgokkal felszikkasztó labirintus zegzugaiba, s elhiteti velünk, hogy visszatálunk a kertbe, ahol gyermekkorunk árvácskái még mindig ugyanazokkal a lila és sárga szirmokkal néznek ránk, mint egykor, kérdezve és felelve szívük és szemük pillantásaival, és még halljuk a fűzfaágak zizegését, amint egykori álmodozásaink rejtékárnyában kimondatlan kérdéseinkre válaszolnak – pedig e hajlós-sárga, alig zöldellő fűzfa már szürkévé változott, tán nincs is, csak a patak tükörképében, s ez a patak megcsalja a vízrehajló arcot, tükörképében egy másik szempár, a mélyreccsalogató tündér tekintete jelenik meg, mert e lány nem bírta elviselni a sötétség lidérclángjának elviselhetetlen forró-hidegét, a szerelmet, amely van akkor is, ha nem létezik, és létezik akkor is, ha nincs.

10.

Valóban, fenség, úgy hitte el velem – s már nem hiszem, megtört a varázs, ki szívtem zengő vallomási mézét, mint bogár fű között, várom, hogy rám taposson a megérthetetlen, félelmetes, mindennél erősebb hatalom, nem az elhagyatottság, hanem a bizonytalanság szorongása, mert Én nem szerettelek – és mi, e tragédia nézői, mindazok, akik kettős haláluk után látjuk őket, az időtlen régmúltban és ugyanakkor saját jövőnk szarkofágján feküdni, kéz a kézben, az ő szerepeik méltóságában saját méltatlan sorsunk lényegét ismerjük fel, mert mi már tudjuk, hogy a szerelem mértéke mérhetetlen, és nincs bizonyság, mely biztonságot adna, pedig

negyvenezer
Testvér szerelme, összefogva, nem
Ér az enyémmel

de még a sír előtt, itt, palotánk kertjeiben és a várudvarok elfeledett romjai között vajon milyen szirmokkal virágzott e most és mindig halottsírató szerelem, egy rozmaringszál az emlékezetre;

kérlek, édes rózsám, hogy jussak eszedbe; kérlek, még holtom után is, ha fekszem majd sáros halálban, patakmederben, a sír fenekén, vagy ha majd füstfelhőben lengedezem, mely Majdnem olyan, mint egy teve bár Nekem úgy tetszik, menyéthez hasonlít

s tudom, nem emlékezel majd rám, mert bűn e szerelem, mint ahogyan minden szenvedély az, e leányé is, aki gyilkost sirat szerelmesében, nem tudván tőle elszakadni sem a bűnben, sem a halálban – mert hiszen az a szerelem, mely nem tűnik el az utolsó pillanat feketeségében, a magunkra hagyottság vesztőhelyén, gyilkossággal hál a koporsóban, mert a szerelmes jobban szereti gyilkosát meggyilkolt önmagánál (vagy éppen a lelke labirintusában rejtőzködő gyilkost szereti, egyedül önmagát talán?) – és mégis: szeretetével, mely szerelméből úgy jegecesedik ki, mint a lávából, víz-zuhatagból, izzó meteororsóvából kristályossá fagyott rend, áttetsző fehéren, mint angyal, a másik bűnét siratja, helyette vezekel a pokol lelket maró lángjai és füstjei között; elégett csontok krematóriumában, égőáldozatként olyan későbbi bűnökért, amelyek a még el-nem-kötelezettség kö-zárványába csukottan, azokból talán soha ki nem szabadulva szunnyadnak a szívben, azében, aki majd elkövetné, s azében is, aki hívja az elkövetést – s vajon kié a nagyobb bűn? – azé-e, aki megteszi (*A tettnek pedig három ága van; úgymint: tenni, cselekedni és elkövetni*), vagy azé, aki a várakozás, a magát-átadás titokzatos, föld-alatti ereivel rákényszerít az elkövetésre, még akkor is, ha a gyilkos tör mindössze egyetlen mondat pengéje: *Én nem szerettelek* – mert kivédhetetlen és elviselhetetlen sors ez, mindkettőjük számára, és fájóbb annak, aki sebez, mint annak, akit megsebeznek; mert erősebb kötés az elszakadás fájdalma, mint az együttlét a kettősségben, ahol nincs magány és mégis óriásivá növekszik az egyedüllet, hatalmas árnyékká, mely a falon jár, mögöttünk, akkor is, ha jövődő szerelméhez közeledik a hős, önnön végzetének tehetetlenségében, és akkor is, ha minden szerelem ősképet, szülei szerelmét ismétli meg, fiú az anyával, a halott apa szavait suttogva a megrémült fülekbe, féltékenyen a szeretőre s féltékenyen az apára, mert iszonyú labirintus a szerelem, amelynek útjai maguk a szeretők, amint tétovázva bolyonganak, egyik a másik után és egyik a másikban, s ki tudja, szerelmünk bitorlóját szeretjük-e gyilkosságra bujtó szerelemmel, vagy a holtat, aki szellemalakjában felmagasodik, megváltozik és láthatatlanul jelen van a szobában, az ágyban, a szívben, mely nem látja, de láthatóvá teszi a fiú számára, aki, ha anyját szereti, a szerelmes anyába, és anyja szerelmébe is szerelmes, maga is – öngyötrő szerelemmel, melyben nem lehet nem szeretni őt, aki legnagyobb vetélytársunktól szabadít meg, és nem lehet nem gyűlölni azt, akinek tettében a saját vágyunk tükröződik – s elég ez ahhoz a tehetetlenséghez, hogy ne akarjuk megölni őt, akit úgy szeretünk, hogy helyében magunkat érezzük – magunkat a vágyban, mely a vakmerő tett után – melynek bátorságát tőlünk megtagadta az ég – képes meghódítani őt, akit megelőzően a legnagyobb gyászba döntött, az új szerelem örjöngésében a gyászt és a bűntudat kését egyesítve, a gyásznak és a lelkiismeretfurdalásnak olyan mélységeit, melyekben már nincs gondolat többé, mert elviselhetetlen lenne létünk, ha szembenéznénk a hűtlenséggel, bűnnel, vágyainkkal – ha szembenéznénk a magunk és a másik valójával – hanem csak beleveszés van a másik testébe, úgy, mintha sötét bársonypárnát szorítanánk arcunkra, hogy belefulladásunk a gondolatlan sötétbe, a semmibe – abba a mélységbe, amelyben a szerelem és a halál megkülönböztethetetlenek, mert mindkettő menekülés, iszonyatos futással, torokszorító fulladással, a szív dobper-

gésével a fulben, melybe majd *üvegben átkos csalmatok levével* beszívárog a késő-halál – mert e véres színjátékban, mely mindönk életét jeleníti meg, anyát és fiút, mostohát és apát, barátot és szerelmet, udvarfit, hőst, tudóst, e szép hazának reményét, virágát, s virágokat az örült lány kezében, ki ártatlanul adta önmagát, Szent Bálint napján, hajnalban a házban, s nem ártatlanul bolyongott aztán a sír s a patakpart között, nem ártatlanul, mert megtagadta szerelmét, melyet később megtagadottan kényszerült újraszenvedni, s mondhatjuk-e, hogy ártatlanul halt meg, *hacsak önvédelemből nem fúlt a vízbe*, s mégis a szerelem emeli *szolgáló angyallá*, mint ahogy az is volt, tündéri csábító, elhagyó és elhagyott ebben a folyondár valóságban, repkény-létezésben, melyben mindenki szerelmes mindenkibe, s mindenki gyűlöli a másikat, mert a szerelem úgy járja át a földgolyóbis kérgét, a tojáshéj-vékony, koccanó peremet, mint a vízerek és mint a levegő részei a görröngyök közét, melyek valaha mind-mind szerelemből született és szerelemben haltak voltak, száraz és gyökerek, egymáshoz tapadók és egymásról lehullók – s mi, akik még látunk életünk utolsó pillanataiban, mielőtt bennünket is magába húzna a létezés és a valóság káprázatának egymásbaforgó örvénye, mi, akik még egyszerre éljük és nézzük a tragédiát, rövidesen az ő sorsuk villámfényeibe vakultan zuhanunk a földcsuszamlás- okozta szakadékba, amelynek fenekén kuporogva kezeink öntudatlan és megállíthatatlan fonó-szöszmötélő mozgásával folytonosan szétszálazzuk s megintcsak összekötjük a szerelmet és az örületet.

ARATÓ KÁROLY

Sirályok csapongnak...

*Sirályok csapongnak fejem fölött,
Isten figyelő háromszög-szeme alatt,
mint hazátlan szellemek üres mitológiában,
érvénytelen emlékek idejétmúlt nyarakban,
hol két összekulcsolt kéz
lassudan szétszakad
s már csak némaság hömpölyög
a kiszikkadt folyómederben
s a sajkákat, ladikokat is
úgy elfújta valami szél,
akár a roncsleveleket,
és én ülök csak egymagam
a nyárvég romos építményei között,
fejem felett köröző sirályokkal,
a Teremtés soha-volt nyolcadik napján,
befejezetlenül, magam torzójaként, itt felejtve,
Isten lecsukódó háromszög-szeme alatt.*

Macbeth

A *Macbeth* a sötétség drámája. A sötétségnek e drámáját Shakespeare rendkívül jól és pontosan írta meg. Vannak más sötétebb drámái is, de azokat nem lehet többször elolvasni; a *Macbethet*, nem tudom, miért, többször is el lehet olvasni, meg lehet nézni. Ami e dráma nézőjének különösen nyomasztó, az a női bűn megjelenítése, a gonoszba forduló női princípium. Az angol és amerikai kritikusok csak elvétve mutatnak rá erre a jellemzőre. Az igazi *Macbeth*ről tehát teljesen nyíltan beszélni is igen nehéz. Mégis elmondható, hogy Shakespeare mesteri módon állította fel a nőkben megtestesülő gonosz erők képletét a boszorkányok, lady Macbeth, valamint Hecate, a halál és az alvilág úrnője alakjával. Függetlenül attól, ki írta a Hecate szájába adott szavakat, azok lényegi összetevői e háromszögnek, s belekapcsolódnak a sötét erők nagy megismerésébe, amelyről a *Macbeth* szól.

Bármily démoni is az ókor gyermekgyilkos asszonyának, Euripidész Médeiájának büntette, van indoka. A fiát, Pentheuszt meggyilkoló anya Euripidész *Bakkhánsnők* című drámájában menádi részegségében, rituális célból cselekszik. Lady Macbeth tüstént készen áll a bűnre, mielőtt megtudja, hogy Duncan király látogatóba készül hozzájuk. Felbujtja férjét, ösztönzi, tartson ki elhatározása mellett, megdorgálja, amikor az meginog. Macbethben van megbánás, s feltámad benne néhány pillanatra, – lady Macbeth ezt nem ismeri, elégedett a gyilkosságsorozattal, amit véghezvisznek az ambíciózus cél, a királyi trón elérése érdekében, s kijelenti, hogy maga is képes volna megölni a királyt, ha az egyszer álmában nem hasonlított volna apjára. Legvégül öngyilkosságot követ el, amely zabolázhatatlan agresszivitásának jele, míg Macbeth bevárja, hogy végezzenek vele.

A „nemes” Macbeth beleesik a boszorkányok és jóslataik állította csapdába. Cawdor thánja akar lenni, majd skót király is, de megjósolják, nem utódai követik a trónon, hanem barátjának, a nemes Banquónak gyermekei. Macbeth elbűvölten belesétál ebbe a kelepcébe, mivel a jóslat első része igen hamar teljesül. A boszorkányok azt mondják Macbethre, „az emberi jószág teje” (híres mondás, amelyről elfelejtik, hogy Macbethre vonatkozik), de ebből a tejből vér lesz, amely szátárad mindenfelé, mintha az alkímia, amit a boszorkák úznak üstjeikben, a tejnek ez a vérré változtatása valamely ősi pogány női varázslás maradványa volna.

Miféle kapcsolat köti Macbethet ladyjéhez, mi uralkodik kettejük között? Odaadással vannak egymás iránt, függenek egymástól, s amikor az események folyama ellenük fordul, lojálisak egymáshoz. E kölcsönös függésnek azonban nincs neve, mivel tulajdonképpen üres, és csak be kellene töltenie. Ami ezt a kapcsolatot kitölti, az a királyi trón utáni vágy és a bűn szükségessége. Lady Macbethben ezek az érzések egymás mellett vannak, közel, szinte azonosulva

egymással. A királyi trónhoz a bűn vezet, az uralkodás a legnagyobb bűn. Ennek a késztetésnek az ereje oly nagy, akár a legnagyobb szerelemé. A gyűlölet itt nincs megnevezve, a bűnhöz vezető folyamatra nem jellemző a gyűlölet, sem a harag. Lady Macbeth nem őrült, nem abnormális: gyermekei vannak, bár nem jelennek meg a színen, királynéként a jó háziasszony szerepét óhajtja eljátszani. Ami őt és a nemes Macbethet összeköti, az a királyi trónhoz vezető bűn látomása és a bűn elkövetése. Macbethet ténylegesen megkoronázzák, s az ő esetükben ez maga a bűn.

Macbeth udvarában mindig sötét van, az éjszakának itt soha sincs vége; az utolsó előtti pillanatilag azt gondoljuk, hogy nem fog megvirradni. Az események lassan már nem evilágból való emberi drámák, úgy érezzük, az éjszaka közepén kerültünk át a világ túlfeléről, ahol a bűnösök mind bűneikről beszélnek. S ekkor megjelenik az alvilág úrnője, Hecate, nem mintha meg akarná erősíteni ezt az érzést, hanem hogy figyelmeztessen bennünket, még nem vagyunk az alvilágban, s az előttünk zajló események annál véresebbek, mivel abban a valóságban zajlanak, amelyhez mi is tartozunk, s ahonnan az Acheron folyó ered.

Hogyan kell értenünk magát Macbethet? Gyilkos, de nem kerül konfliktusba tulajdon ambíciójával, sem a saját környezetével, sem ladyjével. Büntettek sorát követi el, amelyek meg voltak számára jövendölve, végül leölik, mint egy veszett kutyát. A jóslatoknak ugyanazon logikája vezeti nyomorult pusztulásába, mint amely a királysághoz vezette. A történetek feletti teljes értetlenségét végül rendkívüli, híres zárómonológjába sűríti, az életről, amely mint „zengő tombolás”. Ő, aki könnyedén elhitte, hogy büntettek sora jelenti a felemelkedés és a siker útját, semmiféle oksági kapcsolatot nem ismer, mihelyt az események ugyanazon sora vele szembe fordul. Zárómonológja nem megértést, megtisztulást mutat, nem is a felismerést: ő a világ nem értésének megtestesülése. A *Macbeth* zárójelenete a vár felé közeledő erdővel ettől még nem kevésbé fenséges. A zárójelenet talán Márk evangéliumának egy jelenetével hozható kapcsolatba (8, 24). Ezt mondja a vak, amiután Krisztus meggyógyította: „látom az embereket, mint valami járkáló fákat”. A látását éppen csak visszanyerő vak számára ilyenek az emberek. Macbethtel ugyanez történik, s erre megvan a hihető magyarázat. Itt ellenkező folyamatnak vagyunk tanúi, mint amit Márk evangéliumában olvashatunk: Macbeth elveszti látását a történetekre, s olyan, mint aki megvakul: ő is olyannak látja az embereket, mint valami járkáló fákat, mielőtt még a teljes sötétségbe zuhanna.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

HANGOK ÉS KÉPEK

(Új romániai szemle)

Hová tűntek a *művek és emberek*? – kérdezheti korábbi sorozatom olvasója, aki esetleg megtisztelte figyelmével a *Jelenkorban* évek óta fel-felbukkanó romániai irodalmi-művészeti szemlémet. Részben (talán) megvannak, ki itt, ki ott, válaszolhatnám; az emberek többnyire fellelhetők, a művek viszont váratnak magukra. De az is lehet, hogy az én készülékemben van a hiba; meg abban, hogy sokszor nincs is időm bekapcsolni azt a bizonyos készüléket, amely a tartósabb létre szánt műveket képes érdemben regisztrálni. Jóval egyszerűbb felkattintani a tévét, belelapozni az újságokba, semmint napokra leülni a könyv mellé, felutazni Bukarestbe és kívánni, amíg bejuthatok a félnapos elfoglaltságot jelentő színházi előadásra (például az Amerikából a Nemzeti Színház élére visszatért Andrei Șerban antik trilógiáját vagy Liviu Ciulei legújabb Shakespeare-jét megnézni). A hangok és képek viszont naponta utoléri az embert, s belőlük is kiszűrhető valamelyest a kor közérzete, a mai romániai (kulturális) világ. A címváltás tehát tudatos – az új (?) valósághoz alkalmazkodik, nem akar többet ígérni, mint amit adni tud (amit adni lehet?). Fellengzősebben fogalmazva: „korszerű” kíván lenni, a szónak bizonyos értelmében. Erre utal az idézőjel, amit mostanában sűrűn kiteszünk – például amikor a „forradalmat”, 1989 decemberét emlegetjük. A hitelesség megőrzéséhez az idézőjel használata nélkülözhetetlen...

Vannak persze, akik hitelességüket mondhatni változatlanul őrzik. Én ilyen személyiségnek ismerem, tudom Mircea Dinescut, a költőt, az Írószövetség hevesen gesztikuláló, sűrűn nyilatkozó elnökét. Ő az, aki előszóiban is őrzi költői egyéniségét, s aki lírai műfajává tudta avatni az interjút, a tévériportereknek, újságíróknak, szerkesztőknek adott nyilatkozatokat. Természetesen Dinescu is panaszkodik amiatt, hogy a közéleti elfoglaltság (ma: főként irodalomszervezés) nem hagy időt az alkotásra, ám ő akkor is életművét építi (sanda mellézköngék nélkül értendő ez az állítás), ha „csak” az írószövetségi választmány előtt leplezi le (újra) az irodalom, a román sajtóélet fasisztáit, s természetesen még inkább a széles közvélemény, a romániai vagy nemzetközi elé állva ki rögtönözöttnek ható, de nagyon is átgondolt, lényegileg pontos elemzéseivel. Nekem személyesen ezek a találkozások mély élményt jelentenek, belőlük értem meg igazán az országot, a földrajzi, illetve geopolitikai térséget, melyet túlzó általánosítással vagy pontatlan leszűkítéssel mindközönségesen Balkánnak szoktunk nevezni.

Nem kevésbé hiteles, jöllehet (főként írásos) megnyilatkozásaiban egészen más arcot mutató képviselője a jelenkori román irodalomnak, művelődésnek Gabriel Liiceanu (akit 1990 júniusában a Bukarestbe hívott „bányászok” halálra kerestek, de akit tartósan elüldözni, megfélemlíteni mégsem tudtak az illetékesek). Ő ma a „Humanitas” könyvkiadót vezeti Bukarestben, s valóban rendkívüli dolgot produkál: filozófiai-politikai művek kiadásával ér el bestseller-sikereket. Amint erről az idén, a Művelődési Minisztérium (élén még mindig a művészettörténész-filozófus, Andrei Pleșu áll) kiadásában megindult havi lap, az *Universul Cartii* (A könyv világa) első száma beszámolt, a Humanitas kiadványai között ott találjuk a korábban hozzáférhetetlen román szerzők (régebbiek és kortársak) könyveit, így például Emil Cioran, C. Argetoianu, Nae Ionescu, Paul Goma, Virgil Ierunca esszéit, visszaemlékezéseit, regényeit, a világkultúrát pedig olyanok képviselik,

mint Wittgenstein, Szent Ágoston, André Glucksmann. A kiadóigazgató mégsem lehet nyugodt, elégedett; főképpen a nyomdai viszonyok aggasztják, de egyéb anyagi gondokkal is szembe kell néznie a Humanitasnak – amely pedig összehasonlíthatatlanul szerencsésebb helyzetben van, mint például a Kriterion.

Nyomdatér és papír híján, a romániai magyar könyvkiadás szinte teljességgel szünetel. Néhány fűzött gyerekverskötet szerénykedik a könyvesboltokban a Kriterion emblémájával ellátva; s bár jeles szerzők jó verseit találjuk bennük (Markó Béla, Ferenczes István), a helyzetre jellemző a szűkös felhozatal. Külsőleg még szerényebb, broszúra-méretnél is kisebb Kiss János kolozsvári naplórészlete az 1989. novemberi és 1990. májusi időszakból, a helyi napilap, a *Szabadság* kiadásában. Célja nem a szépirodalmi jelenítés, s nem is a stílárís műgond a jellemzője, mégis a keresett könyvek közé volna sorolható egy gazdagabb választék feltételei közepette is: önmagunkkal szembesít, a (szubjektív) dokumentum hűségével, hitelével. Név szerint is sokan megtaláljuk magunkat benne, s akár csupán egy-két év elteltével hihetetlenül érdekes kollégánk tükrébe néznünk. A kolozsvári (erdélyi) változások kezdetével egyelőre innen ismerkedhet a távolabb élő magyar olvasó. Hasonló érdeklődést elégíthet ki – fokozottan irodalmi igénnyel, hiszen egy, még mindig erős irodalom antológiája akar lenni az 1989 decembere és 1990 decembere közti történelmi időszakból – a *Vándor idő balladája* című „svéd-magyar” kötet. A Svédországban élő magyarok kezdeményezte, az ő áldozatvállalásuk és szervező munkájuk révén lehetővé vált könyv első darabja kíván lenni az „Erdély kövei” című sorozatnak, amely terv szerint évente egy kötetet nyújt az előfizetőknek. Szerkesztői részvállalkozásom Veress Zoltán oldalán nem engedi meg, hogy akár valamelyes esztétikai értékelésbe merészkedjem; tény viszont, hogy a szerkesztő még kevés új irodalmi mű közül válogathat a romániai magyar literatúrában, a (politikai) publicisztika egyelőre változatlanul előtérben áll – sok a megvédeni való, illetve ezután kivívandó nemzetiségi jog, még inkább csak igény, követelés...

Ez az erős politikálódás, publicisztikába-hajlás egyébként nem specifikus jegy – állandó gondja, vitatémája a román irodalomnak is. Az Írószövetség központi hetilapja, a *România literară* hasábjain idén júniusban zajlott le egy disputa a neves irodalomtörténész, Eugen Simion és a disszidensként népszerűvé vált költő, Dan Deșliu között. A professzor Simion *Az írók politikája* cím alatt tette szavá a politikai szféra eluralkodását az irodalmi lapokban is. Dan Deșliu, elismerve Eugen Simion esztétikusi érdemeit, meglehetősen élességgel kérdez vissza: vajon fölemelte-e szavát Simion akkor, amikor az irodalmi sajtó is a Ceausescu-dicsőítéssel, a diktatúra politikájának népszerűsítésével, igenlésével volt még tele? *Sine ira...* című válaszában Deșliu beidézi a teljesebb szöveget, ami így bizony Eugen Simion ellen vall: eszerint Paul Valéry sem tartózkodott oly mértékben a politikától, amint azt a román irodalom történetének tanára állítja.

Sok példa idézhető arra, hogy milyen mélyen hatja át ma a politika a román irodalmi közvéleményt. (A *România literară* igazgatója, az irodalomkritikus Nicolae Manolescu a párttá alakult Polgári Szövetség egyik vezéregyénisége, s „mellesleg” heti politikai kommentárokat ír, „Ochiul magic” – „Varázsszem” – címmel, lapjába.) Alexandru George például (*România literară*, 1991. jún. 13.) esszét publikál a „Vatră românească” témára, amelyben – szemben az általánosan ismert felfogással – nem az erdélyi román, népi-populista vonalat erősíti a maga irodalomtörténeti érveivel, hanem egy liberális-urbánus szemlélet jegyében Bukarest befogadó, „vatra” („tűzhely”) jellegét hangsúlyozza. Román irodalomtörténészek a megmondhatóí, mennyi az elfogadható Alexandru George érveléséből, mindenesetre az erdélyi vagy akár a bukaresti „vátrások” (ide számítva a *România Mare* nacionalista-fasiszta körét is) nem fognak örülni az „ellen”-Vatra fejtegetésnek.

Beszédesen kapcsolódik irodalom és politika együttéléséhez, belső vitáihoz az 1991. májusi római nemzetközi kollokvium disputa-anyaga, amely a 22 című bukaresti heti-

lapban olvasható. A római kollokvium alkalmat nyújtott arra, hogy az évek óta emigrációban élő román írók, irodalmárok, vezető értelmiségiek találkozzanak az otthoniakkal – és kezdetét vegye az oly szükséges kibeszélés. Ebből az oroszlánrészt Paul Goma, a legismertebb román ellenzéki regényíró vállalta, aki meglehetősen élességgel, visszamenőleg, irodalomtörténeti utalásokkal nevezte nevén a román írók önzését, gyávaságát, nem ritka árulását (Macedonski, Slavici, Arghezi). Goma emlékeztetett arra is, hogy a szintén román emigráns Petru Dumitriu korábban a Duna–Fekete-tenger csatornát (az egyik román „Gulagot”) dicsőítő regényt írt (*Drum fără pulbere* – Portalan út). Goma megbocsát-hatatlannak nevezi ezt, amit nem ment Dumitriu hatalmas tehetsége, sem későbbi írói munkássága. A lengyelek közt – P. G. tudtával – nem akadt író, aki Katynt dicsőítette volna, de az oroszok sem zengték a maguk Auschwitzának dicsőségét...

A vitát tulajdonképpen az robbantotta ki, hogy Goma hasonló kérlelhetetlenséggel marasztalta el a Romániában élő kollégákat. Jellemző a 22 (1991. június 14-i) kollokviumi számában található Goma-szöveg címe is: *Csak a szekusok és a kommunisták sikkasztották el a román forradalmat?* A Párizsban élő író nehezményezi, hogy meg sem próbálták 1989 decembere után hazahívni őket; aligha tekinthető véletlennek, hogy a 100 (!) külföldön élő román író közül mindössze egy, Mihai Ursachi telepedett haza! Más lehetett volna az 1990. júniusi esemény, a bukaresti Egyetem-tér története is, ha az írók nyíltabban kiállnak. (Akik 1977-ben és 1979-ben, a brassói megmozdulások idején sem hallatták hangjukat.) Az odadobott kesztyűt többen is fölverték. Ana Blandiana inkább kérlelően, hangsúlyozva, hogy milyen nagy szükség lenne otthon egy Goma-méretű és tekintélyű személyiségre. (Ugyanakkor kijelentve: az emberiség történetében a forradalmak sosem csak pár napot jelentettek, pár hetet vagy hónapot – a forradalom évekig tart. Tehát: van még remény...) Stefan Augustin Doinaş, az Írószövetség tiszteletbeli elnöke, az egyik legjobb román kortárs lírikus a múltra vonatkoztatva elismerte a román írók gyáva hallgatását, a jelent tekintve viszont – joggal – árnyaltabb értékelést igényelt, kiemelte számos mai román író pozitív szerepét a romániai átalakulásért, a politikai tisztulásért folytatott harcban. Ami pedig az emigránsok hazatérését illeti – szerinte ez nem hívás kérdése.

Hogy mennyire átpolitizált a kortárs román irodalom, arra idézzünk még egy példát, a prózaíró Gabriela Adameşteanuét. A *România literară* hasábjain elbeszélést (regényrészletet?) közölt nemrégiben, *Ultima stagiara* (Az utolsó kezdő) címmel. A történet egy kutatóintézetben, még a Ceauşescu-korszakban játszódik, ám számos utalás, lábjegyzet sejteti, hogy az értelmiségi utánpótlásban, az értelmiségi magatartásban nem sok változott. G. Adameşteanu elbeszélését akár esettanulmányként is olvashatjuk. Mint ahogyan annak foghatjuk fel az Óceánon túlról, Dorin Tudorantól érkezett beszámolót, Ioan Petru Culianu, a chicagói egyetem román származású egyháztörténész-tanárának tragikus haláláról, föltehetőleg meggyilkolásáról. A költő Tudoran, az ugyancsak ismert disszidens (aki ma Mircea Iorgulescuval együtt a *România literară* hivatalos tudósítójaként szerepel a lapon) a Culianu-rejtély megoldásának kulcsát keresi – és nem tartja túlzásnak egy másik politikai gyilkosság, a hajdani történész-miniszter, Nicolae Iorga vasgárdisták által történt megöletéséhez hasonlítani. (Az egy fél évszázaddal ezelőtti történet.)

Nem mondható hát eseménytelennek a román irodalmi-művelődési élet...

KÉT KÖLTŐRŐL

Illyés Gyula és József Attila kapcsolatának történetéhez

Sokrétű kapcsolat fűzte József Attilát Illyés Gyulához. Szoros barátság, sok tekintetben hasonló politikai, művészi nézetek jellemzik e kapcsolat egy-egy szakaszát. Majd az összetorlódott időben az irodalmi élet más-más székértáborából lődöznek egymásra. A magyar líra e két óriásának bonyolult és előítéletektől terhes értékelésekkel is kísért kapcsolata sok, máig is tisztázatlan kérdést vet fel.

József Attila már országos hírnevű költő – nem utolsósorban a *Lázadó Krisztus* és a *Tiszta szívvel* istenkáromlási pere és botránya révén – amikor az idősebb, ám pályakezdő költőtárs hazatér Párizsból. Életük egy meghatározó korszakát a művészetek, az irodalom Mekájában töltik, ám nincs adat arra, hogy Párizsban találkoztak volna. Ismeretségük kezdete így rekonstruálható, Németh Andor emlékezete szerint: „26 óta ismerik egymást. Illyés Gyulának akkor jelentek meg első versei. József Attila Párizsból köszöntötte a fiatal költőt. Pesten összeismerkedtek. Napokat és éjszakákat töltöttek együtt. A fiatalság ficáncoló önbizalmával készültek szerepükre.” Ezt azonban Illyés Gyula nem erősíti meg. Egyik feljegyzésében – bár írásaikból már ismerték egymást – első találkozásukat 1927-re datálja, amit azzal is igazol, hogy József Attila tőle tudakozódott a hazai viszonyok felől, hisz József Attila 1927 nyarán tér haza Párizsból. Kapcsolatuk barátsággá alakul. József Jolán a tréfás költői versenyeket is megörökíti: „Egyszer-egyszer felhozta magával Attila új barátját, Illyés Gyulát is. A két fiatal költő leült egy sarokba, összedugták a fejüket, mint az összeesküvők. Esténként néha velük mentem az Angol Kávéházba, itt írták verseiket. Emlékszem, milyen játékokat találtak ki. Egy papírlapra írtak fel rímeket szonettformában, a másiknak kellett a rímekhez megírni a verset.” József Jolán fel is sorolja e sajátos ihletésű műveket. Állításai-
ban nem mindig pontos visszaemlékezését a kor egy másik koronatanúja, Vágó Márta is hitelesíti. Ismeretségüket Párizsból keltezi, s Illyés már nem először járt náluk, amikor Komor Andrással, Ignótus Pállal József Attilát is magukkal hozták. A „második látogatás alkalmával” pedig lezajlott a megmérettetés. „Illyés az *Orosz Annát* olvasta fel, József Attila pedig a *Tedd a kezéd* kezdetű versét. Illyés grafikonnal ábrázolta a két verset. Előbb a maga hosszú, bonyolult szerkezetű, zsúfolt tartalmú versét úgy, hogy többször föltekert, ellipszisekben megrajzolt vonalat írt ujjával a levegőbe, ezután Attiláét egymás mellett három egyszerű hullámvonallal. Attila elpirult és kissé zavartan rázta a fejét. Nem érezte kielégítőnek a jellemzést.” (Az egykori közös műzsa memoárját olvasván, Illyés kétségbevonja a jelenet hitelességét, mondván, ő nemigen volt kapható arra, hogy verseit felolvassa. Szemben József Attilával, aki ezt mindig szívesen tette.) Egy másik meghatározó jelentőségű találkozás, Babits Illyéssel történt megismerkedésénél pedig József Attila volt a tanú, hisz Erdélyi József társaságában együtt keresték fel a nagytekintélyű költőt. 1927-28-ban erős szálakkal kötött barátság fűzi össze a két fiatal, irodalmi körökben is lassanként a legtehetségesebbek és legjelesebbek között emlegetett költőt. Illyés Gyula majd 40 évvel későbbi visszaemlékezése a szellemi rokonságot is hangsúlyozza: „Kezdő író korunkban József Attilával »Szabadosok Társulása« címen alapítottunk félig tréfás, félig keserű, kétszemélyes pártot: *Nem én kiáltok* című kötetének nekem adott példányába ennek emlékéül költötte ő *Szabados induló* címmel azt a versét, amely így kezdődik: »Ahol nincsen villanylámpa«, azt, amelyben Marxot és Kropotkint próbálja összebékíteni legalább egy kamaszos verssor erejéig.” Ugyanezen idő-

szakból származik egy József Attila-levél, amelynek egyik utalása a költőtárs megbecsüléséről és igaz barátságról vall. Vágó Mártának írja: „Illyéssel beszéltem, gyönyörű, négy részből álló verse jött a Nyugatban, bátyja halálára írta »Búcsúztató«-nak. Ugy vélem, többet ér minden eddigi versnél, tehát nagyon jó. De jött kívülről lótól-öszvértől-szamártól... Ha csak Illyéstől jöttek volna, úgy azt hittem volna, hogy az enyéim biztosan nagyon gyöngék, rosszak, nincs önkritikám, mert hiszen ért hozzájuk Osvát.” Kapcsolatuk első szakaszának sajátos dokumentuma a *Minket Gyuszi, szeretni kell* kezdetű József Attila-vers, amelyről – Illyést idézve – így emlékezik meg Németh Andor: „A verset József Attila 1928, 1929 vagy 1930 tavaszán írta be a *Nem én kiáltok* című kötetébe, amelyet akkor ajándékozott nekem. A 9. sor javítása; ahogy az áthúzások alól kibetűzhető, eredetileg így szólt: »de ha egymás elől elbújunk«. A vers aláírása: »Szervusz, öllelek Attila!« A vers, ha jól emlékszem, rögtönzés volt. Úgy emlékszem, József Attila előttem írta be a könyvbe, vagy az ő lakásán, vagy az én Lehel utcai lakásomon, miután az egész napot együtt töltöttük.” E sajátos dedikáció talán 1930 tavaszán születhetett, bizonyos vonásai erre mutatnak. A paraszt, a föld motívumok szerepe mintha az *Ady emlékezete* című verset idézné. A „Mi föld vagyunk” sor a költői hivatást ugyanúgy értelmezi, mint az Ady emléke előtt tisztelgő vers. A „parasztsors” nehézségeinek érzékeltetése is egybecseng e korszakának más műveivel, illetve a barthás időszak sajátos darabja, a *Magyar Mű és Labanc Szemle* szóhasználatára is ráismerhetünk. Abban szerepel ugyanis több alkalommal a „mível”, „míveltség”. Az alkalmi vers az önértékelés, illetve a költői énkép szempontjából is figyelmet érdemel. A „Minket Gyuszi szeretni kell / s engem tán jobban s láthatóbban” sorokból lehetetlen nem érezni a szeretetigényt, amelyet kimondatlanul is a szerencsétlen sors motívál. S a tragédia árnyékában, a félreértések és hamis tanúskodások hatására írott *Egy költőre* magyarázza majd ezt a nagyobb és láthatóbb szeretetkívánságot. Mindkét vers azt a feltevést előlegezi, hogy a pályatársnak könnyebb.

A két költő pályáíve sokáig egymás mellett halad, lírai törekvéseikben sok közös vonás figyelhető meg. Párizs az avantgárd iskolázottságot, a modern műveltséget adja – Illyésnek a francia kapcsolatokat. A szürrealizmussal itt jegyzik el magukat, bár a deklarált avantgárdizmus mindkettőjükénél csak futó kaland. A *Dokumentum*-beli rövid ideig tartó szerepváltás után az első kötet, a *Nehéz föld* Illyés új tájékozódási irányáról vall. S noha az avantgárd jellegű beszédhelyzet, szerkesztésmód nem egy későbbi versében is kimutatható, tárgyias realizmusa mindinkább uralkodóvá válik, s kötetének tematikája is egységesül. József Attila sem vált szürrealista költővé, ám ez a szemléletmód költészetének meghatározó jegyévé vált. Folklorisztikus verseiben, majd a mozgalmi, agitatív s a gondolati műveiben gyakran a szürrealisztikus képekben tárul fel költői világa. Illyés pályafordulata egybeesik József Attila népies korszakával, s aligha véletlenül. A *Sarjúrendek* népi hangvételű, szociális feszültségeket is felizzító verseihez háttérként a kibontakozó népi mozgalom szolgál. Ugyanígy József Attila folklórfogantatású művei, publicisztikája sem függetleníthető attól a tényről, hogy a Bartha Miklós Társaság tagja ekkor – ahogy Illyés is. Együtt szerepelnek a Társaság 1929. február 27-i „Magyar Föld”-estjén. A barthás dokumentumokból látható, fontos szerepet töltenek be. Így értékelte ezt az államrendőrség is, hisz már ekkor a radikális kommunista frakció tagjai között tartja számon József Attilát és Illyés Gyulát. Utóbbit két alkalommal is mint a *Nyugat* munkatársát nevezi meg. Tény, hogy 1929 második felére Illyés szoros kapcsolatba kerül Babitscsal, megkapja a Baumgarten-díjat is. Tanítványi hűséggel és odafigyeléssel szól a mester verseiről. Azokról a művekről, amelyek az *Istenek halnak, az ember él* című kötetben látnak napvilágot, s amelyekről József Attila olyan lesújtóan vélekedett, hírhedett kritikájában. A rendőrségi feljegyzés feltehetőleg nemcsak Illyés múltjára vonatkozott, hanem jelenbeli tevékenységére is. Mert bár úgy tűnik, osztja Babits irodalomesztétikai nézeteit, azonban nem határolja el magát a baloldaltól. A *Korunk* is közli tanulmányait, kritikáit. (Hidas Antal költészetéről szólva szembekerül a proletárvilág kérdéseivel is, a közösség szolgálatának napiparancsával, s ő meghajlik a „közösség érdeke” előtt.) József Attila eközben harcos állásfoglalásokban bővelkedő, egyértel-

műen népi elkötelezettségű íásaiban tesz hitvallást politikai hovatartozásáról, s gyűjti fejére a polgári és baloldali vádak. Majd a Bartha Miklós Társaság jobbratolódásával egyet nem értve, mindketten kilépnek, az 1930. november 1-jei nyilatkozat szerint.

A két költő barátságára *látszólag* József Attila „balra térése” vetett árnyat, legalábbis ezt látszik igazolni deklaratív dokumentumként a *Külvárosi éj*ről írott Illyés-kritika. Érdekes azonban odafigyelni az ezt megelőző időszakra is. Benedek Marcell 1928-ra visszatekintő emlékezése József Attila költői öntudatát úgy jellemzi, mint aki kora legnagyobb költőjének tartja magát. „Vele egyenrangúnak csak Illyés Gyulát ismeri el.” Az *Új Magyar Föld* 1929. első számát recenzálva József Attila ízekre szedi az ott közölt verseket, Illyésről azonban a legnagyobb elismerés hangján szól. Egy évvel későbbi nyilatkozatában (*Erdélyi Helikon*, 1930. január) Illyés is az általa ismert és szeretett költők között sorolja fel barátját. Ez év nyaráról aztán József Attila a kommunista párt tagjaként osztályharcos verseket írva más esztétikát s más ideológiát követ. Az ekkori világszemléletét tükröző *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* kötetről Illyés nem nyilatkozik meg – igaz, Fábry Zoltán kivételével másnak sincs jó szava a verseskönyvről. Aligha hihető azonban, hogy mint a polgári nézeteket valló barátok, Illyés is a forradalmár költő szerepét hibáztatta volna. Annál kevésbé, mert bár nem tartozik a párthoz, a Halálbüntetés Ellenés Szövetség tagjaként 1932 júliusában nevét adja a statárium elleni röpirathoz, mint annak egyik összeállítója, noha a szöveget egyedül József Attila fogalmazta. A *Korunknak* továbbra is munkatársa, s itt jelenik meg (1933) *Hősökről beszél*ek című lázító hangvételű poemája. A balratolódott Bartha Miklós Társaságnak újból tagja ő is, s mint a jegyzőkönyvekből kiderül, irányító szerepet tölt be, az irodalmi osztály vezetője. Ugyanekkor József Attila a közgazdaságié. 1932 őszétől azonban lassan távolodik a baloldali eszmekörtről, annak egyre mélyülő válsága, a hitlerizmus gyors előretörése miatt. A *Szálló egek alatt* versei jól tükrözik a politikai szerepvállalás kételyeit (*Paprikák, Gyertyafénynél, Meglassul a szekér*), illetve az új tájékozódási irányt. Az 1933 nyarán Baranyában tett utazás, úgy tűnik, Illyés figyelmét visszavonhatatlanul más irányba terelte: az elvont baloldali radikalizmus helyett a magyarság sorskérdései foglalkoztják. A *Magyarok*, az *Ének Pannóniáról*, prózai írásai közül a *Pusztulás*, s később *Magyarok* címmel közzétett jegyzetei az új tájékozódásról, s az értelmiségi vállalat átértelmezéséről tudósítanak. 1933-ra tehető tehát Illyés közeledése a népi gondolathoz, s fokozatos eltávolodása a kommunizisták vezetete baloldaltól. (Ennek nem mond ellent, hogy kommunista lapban nevével később is találkozunk.) József Attila ugyanebben az évben írja nagy gondolati verseit (*Téli éjszaka, Elégia*), s a „történelmi materialista ódában” (*A város peremén*) új jövőképet formáz: a rend világát, a termelés és az emberi pszichikum harmóniáját. A személyes sorsában is átért, az osztállyal rokon költő hitvallását is megfogalmazza, ám hiába, a pártnak, illetve vezetésének nincs szüksége rá. Betegségének manifesztálódása (1933 nyara) alighanem a „lehagyás” traumájának is következménye. Ugyanakkor azonban az is látható, nemcsak a párt csalogdik. Az *Elégia* „sivár lelkei”, a *Téli éjszaka* elidegenedésménye, a *A város peremén* freudizmustal javított marxizmusa arról árulkodik, hogy a költő már nem osztja az új proletárdiktatúra mint közvetlen cél megteremtésének lehetőségét, s az eljövendő világról alkotott véleménye is némileg más, mint amit a párt képvisel. Az értelem termelőerővé válása ebben a versben még csak prognosztizálódik, a *Szocializmus bölcselete* viszont már a „létező szocializmus”, a szovjet gyakorlat legfőbb kritikájaként épp ezt, az elme, az öntudat leértékelését hibáztatja. József Attila ilyen nézetei nem egy ponton rokonságot mutatnak Illyés egy 1933-as írásával. A *Szocializmus szocialisták nélkül* – igaz, József Attilánál sokkal élesebb kritikával, mely kiábrándultsággal – ugyanezt rója fel a baloldalnak: dogmatizmusát, a szellem alábecsülését, az értelmiségellenességet. A két költői pálya ebben a tekintetben is majdhogynem párhuzamos, több ponton érintkezik, így az 1933-as elágazásnál is. Igaz viszont, József Attila ezen korszakát (1930-33) nem egyszerűen a baloldaliság, hanem a kommunista párt osztályideológiája és taktikája határozta meg.

A két költő kapcsolata nem függetleníthető költészetük kritikai megítélésétől, az iro-

dalomban betöltött szerepüktől sem. A kortárs kritika biztos érzékkel jelöli ki helyüket: legtöbbször együtt említve, mint az új generáció legtehetségesebb költőivel számol velük. A teljesség igénye nélkül, a fontosabb kritikai megnyilatkozásokra figyelve, érdemes végigkövetni az értékelésnek ezt a vonulatát. Az 1928-as Baumgarten-díjból kimaradot-
tak között említi együtt őket először egy „krónika”. Az alkalomszerű híradások után a 100 % (1929. április) értékelésére érdemes figyelni. A *Magyar Föld*-est kapcsán elmarasztalja a lap az egész népi lírát, Erdélyit, Simon Andort, Illyés Gyulát („Mindegyike többel, mással tartozott volna származásának és képességének egyaránt”), de különösen József Attilát, mint aki segít kiirtani a proletárkultúrát. Ugyancsak a baloldal véleményét tolmácsolva, Forgács Antal is Illyésnek kedvez (*Kortárs*, 1930. március 20.): „József Attilával egyszerre szólal meg a magyar falu, a magyar nyomor másik nagy éneke, Illyés Gyula. De Illyés nem játékos, nem nyugodt és nem belenyugvó természet. A legdózsásabb magyar költő.” Az *Előrs* (1930. január 21.) értékrendjét Féja Géza névsora mutatja. A legjobb fiatal költők ezek szerint a következők: „Erdélyi, Simon, József Attila, Illyés, Győry, Mécs, Bartalis, Varga Zsigmond”. Féja itt még nem tesz különbséget, pár hónappal később (*Előrs*, 1930. aug. 30.) viszont már egyértelműen József Attila mellett voksol. Az *Osztályköltészet?* című írásában – igaz, Babits ellenében és sajátos szempont alapján – Illyés fejére olvassa: „Ő akar mindenáron zsellér-proletár költő lenni.” Ezzel szemben Simon Andort és József Attilát mint feltétlen tehetséges költőt és igazán nem „osztálypoétát” ismeri el. A *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* megjelenése után viszont visszavonja korábbi értékelését, s most Illyés kapja az elismerést, mint aki – Erdélyi mellett – a „nagyívű alkotás igényével barátkozik.” (*Előrs*, 1931. május) Féja álláspontját, s főleg színeváltozását persze nem elsősorban esztétikai indokok motiválták.

Az Illyésnek kedvező baloldali értékelés a moszkvai platformtervezetben csúcspontként ki. A „válságba jutott kispolgári intelligencia írói” közé sorolják (Háy Gyula és Kodolányi János mellett), „akik a proletariátussal időnként kacérkodnak.” A szervezeten és ideológiailag a kommunista párthoz csatlakozott József Attilát ugyanakkor – nyilvánvalóan Féja méltatásának retorziójaként, és egy „tájékozatlan társaság frakciózó tevékenysége”, szűklátókörűsége következtében – a fasizmus táborába utalják. Hogy a platformtervezet milyen reakciót váltott ki Illyésből, nincs adatunk rá, ám vélhetőleg Babits értékrendjében jobban bízott, mint a moszkvai emigránsokéban. József Attilát viszont – köztudottan – csapásként érte ez a megbélyegzés. Tisztázni próbálja magát, választervezetet ír, mondván, a moszkvaiak elsősorban a mozgalomnak ártottak. Igaz, félév múltán, a határozat megjelenését követő vitában egy hozzászólás – részben ugyanazon szerzőktől – már tompította a József Attilát ért vádat, de a költőt körülvevő értetlenség tényén ez az állásfoglalás sem változtat: „A proletáriródalom mellett néhány vele rokonszenvező író is jelentkezett. Ilyenek Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János, Háy Gyula.” A *Sarló és Kalapács* most az „örök ellenség”, a szociáldemokrácián veri el a port, most ezek a költők minősülnek „szociálfasisztának”, Illyés és József Attila egyaránt útítárs. A moszkvai emigráció az i-re a pontot az írószövetségi kongresszusra küldött meghívóval tette fel. Nagy Lajost és Illyést hívták meg, József Attila neve még szóba sem került. Kétségtelen tény, 1934-ben már nem „tartozik a harcosok közé”, ám a baloldaltól mindig is több rokonszenvet kapott Illyés sohasem volt a párt tagja.

A fiatalkori és sok szempontból közös politikai, művészi nézetekkel körülpántolt barátságon az első – dokumentummal is bizonyítható – repedést a *Külvárosi éjt* bíráló Illyés-kritika jelzi. Noha a nekrológban Illyés 1933-ra teszi elhidegülésük kezdetét, a *Nyugat* 1932. december 16-i számában publikált írás már lényeges véleménykülönbségről árulkodik. Meglehet, mesterének kedvében akart járni – ha valóban Babits inspirálta a kritikát –, törleszteni a pamfletért. Írásának egésze viszont azt mutatja, hogy nem a főszervező előtt hódol, hanem saját költői gyakorlata alapján mér, s persze megismétel néhány, a kortárs kritikában terjesztett véleményt. Az írás elején felvetett verstipológiában ugyanis nem nehéz rá-

ismerni az éloszóhoz közelítő versbeszédre, saját avantgárd korszakának továbbélő folyamán. Mint ahogyan a József Attila költői alapállását, az „előre eltervelt” föllépést illető megjegyzést is megtalálhatjuk a recepció-történet számos korabeli darabjában. A „parnasszista hajlam” is ismerős az első köteteket övező bírálatok egyik-másikából. Az objektív lírával vont párhuzam viszont pontos megfigyelés, hisz – (ha a modern értelemben vett objektív lírával nem is rokon a József Attila-i tárgyiasság) – a gondosan ábrázolt részletek, a tárgyak, a természet dologiassága valóban jellemzi ezt a versvilágot, s a költő maga is beáll a dolgok közé, „eltűnik a kifeslő jegyek között” (*Ritkás erdő alatt*). Illyés – nyilván nem függetlenül saját költői alkatától – a „szubjektív lírai megnyilatkozást” kevesebbre becsüli, s érdekes módon, a *Bánat* című verset e típushoz és a „legkevésbé sikerültekhez” sorolja.

Az Illyés-bírálat a forradalmi versek és az agitatív költőmagatartás ellen irányul, hisz a kritika hangja ezen a ponton keményedik meg. Először dicsér, „legszerencsésebb költői alkatnak” nevezi a külső nyugtalan világ objektív szemléletét. Ugyanígy a költői nyelvezetről is elismerőleg szól: izmosnak, frissnek, az ősi virágénekek hangját idézőnek mondja. Ám következik a negatívum: „Három-négy hibátlan szakasz után ráeszmél, hogy ő tulajdonképpen forradalmár is, sőt – és itt jön a nehezebbje – tudományosan képzett marxista is.” Azonnal elhárítja a jobboldaltól várható tapsokat és a baloldali szemrehányásokat is, mert leszögezi: „Semmi kifogásom forradalmisága ellen, a baj csak az, hogy ez épp egy nyugodt szemléletű, minden izgalomtól és lázítástól mérföldre eső vers írása közben jut eszébe.” Úgyszólván egyszerű esztétikai érvként, mintha a vershelyzetek eklekticizmusa ellen szólna, említi kifogásait. Illyés kritikai észrevételének alapját nem is lehetne vitatni, ha ez az írás a korábbi kötetet elemezné. Ám a *Külvárosi éj* már nem tartalmaz ilyen marxizáló, dekoratívan agitatív és eklektikus verseket. Különösen nem azok a példaként említettek: a *Határ*, a *Holt vidék*, a *Medvetánc*. Arról nem is szólva, hogy mindhárom vers a paraszti világ egy-egy részletét eleveníti meg. A forradalmibb, a „proletároknak” adresszált műveket, mint a *Fagy*, az *Eső* vagy épp a kötetcímadó vers, meg sem említi Illyés. Egyáltalán: a poétatárs kritikai alapállását jól tükrözi, hogy erről a versről hallgatva, a sikerült marxista műnek a *Mondd, mit érlel...* kezdetűt értékeli, és „igen sok részletében szerencsésnek” a *Munkásokat*.

A Nyugatban megjelent kritikától természetesen nem várható, hogy kommunista költő – ekkor még annak tudják – verseiről teljes elismeréssel szóljon. Ezzel együtt, Illyés értékelése a *Társadalmi Szemlé*ben kinyilatkoztatottnál sokkal pozitívabb és tárgyyszerűbb is, mint a *Korunk* bírálata. Írása elején leszögezi, hogy jó költőnek tartja József Attilát, s ezt a véleményét megismétli az utolsó mondatban is: „Érdekes, friss világ tárul akkor elénk, az új magyar költészet egyik legüdébb, leggondozottabb területe.” A megengedő „akkor” az előző darabok elrendeződését feltételezi, azaz olyan záró formula ez, amellyel a kritikus a már kimondott pozitív értékelését valamelyest feltételhez köti. Az a vélekedés tehát, hogy Illyés – Németh Lászlóhoz hasonlóan – nem ismerte fel József Attila jelentőségét, még a *Külvárosi éj*ről írottak kapcsán sem tartható. Hogy több fenntartás is megfogalmazódik, az úgyszólván hozzátartozik a kritikusi gyakorlathoz, különösen, hogy az új nemzedékhez tartozó költőről és nem a folyóirat munkatársáról van szó. A szocialista-versek bírálata nem mentes előítéletektől, ám az is igaz, hogy ezek a művek még nem a *Téli éjszaka* vagy az *Elégia* arányrendje, kiforrott világszemlélete szerint építkeznek.

A két költő eltávolodásának okait felderítendő, a visszaemlékezések – olykor feltételezhetően elfogult – állításaira kell hagyatkoznunk, lévén hogy az 1932 és 34 közötti időszakból közvetlen adatunk nincs. A József Attila szoros környezetéhez tartozó Németh Andor, valamint Vágó Márta és Szántó Judit hangsúlyosan szól a korábbi költői versengés átértékelődéséről. Pontosabban ennek József Attila-i értelmezéséről, arról a kudarcélményről, hogy volt barátjának „minden sikerül”, neki pedig semmi sem. Németh Andor József Attila-életrajzában megidézi egy jelenetet, melyben a két költő a Petőfi-Arany szerepet próbál-gatja. „Judith – fordult Attila a fiatal asszony felé – mit gondolsz, ki a Petőfi kettőnk közül?

Judit elmosolyodott. – Természetesen te vagy, Attila. – Akkor Gyuszi Arany – mondta Attila. – Tagadhatatlan, van bizonyos hasonlóság, különösképpen ami alkatukat és a költői szerepvállalást illeti. Leegyszerűsítés lenne Illyést – saját verscímével – „mosolygó merényleként” jellemezni, szembeállítva a politika sodrába teljes energiával magát bevető József Attilával. Az azonban vitathatatlan, hogy az „utca és a föld fiának” vallva önmagát, József Attila számára magától értődő a társadalmi mozgalmakban – így a kommunista pártban való – részvétel. Írásaiban nyomát sem leljük azoknak a kételyeknek, amelyek Illyés ez idő tájt keletkezett feljegyzéseiben a népképviselőt igazi tartalmát boncolgatják. A város peremén többszázra világossá teszi, önmagát is a munkásosztályhoz sorolja. Rácegres, a cselédek világa, majd a parasztság sorsa Illyésnek is iránytűként jelzi az utat, amelyet követnie kell, ám sajátos kettős kötődéssel kapcsolódik ahhoz a világhoz, amelyből elszármazott. Találón jellemzi helyzetét egy korai verse: „Nem feledhetem én / Soha honnan jöttem / Szalonban is azt hiszem, hogy / Kuttyánk jár mögöttem.” (Szerелеm) József Attila társadalmi státusza ezzel szemben egypólusú, ami azzal is magyarázható, hogy a párthoz csatlakozva – ismét csak petőfis hevülettel – elvágott minden más köteleket. Németh Andor – aki bizonyos összefüggésekben elfogultsággal beszél Illyésről – pontosan látja a rivalizálás, a vágyódó irigység okát: „A párttal való konfliktusa végképpen megtöri. A párt pótolta számára azt a melegséget, biztonságot és önértéket, amit másnak a család jelent. Neki nem volt családja. És sorsa se lett, mert alkati végzete megátolta abban, hogy tartósan horgonyozhassa le magát bárhol is. Mennyivel jobb helyzetben van Illyés Gyula. Ő szűkebbre fogta feladatát. A politika persze nem meríti ki műveinek emberi és költői tartalmát... És nem is kívül robbantja a rendet, amelyet gyűlöl, hanem belülről. Ő beilleszkedett a társadalomba, hivatalt vállalt, és mégsem jutott senkinek eszébe árulással vádolni őt.” Szántó Judit sokkal negatívabban, az egykori élettárs érzékenységevel ítéli meg Illyés szerepét: „Egyik író társa sem váltott ki belőle annyi indulatot, amely versírásra késztette volna, mint éppen Illyés.” Visszaemlékezése olyan mondatokat tulajdonít József Attilának, amelyek már nem is a rivalist, hanem az ellenséget sejtetik. A vitathatatlanul nagy sérelmet – mellőzöttségét a Baumgarten-díj odaítélésekor – így kommentálja: „...Attila, hogy Baumgarten-díjat nem kapott, nem Babitsnak tulajdonította, hanem Illyés Gyulának, mert amikor Erdélyi József négyszer is nagydíjat kapott, Illyés már Babitscsal kitűnő barátságba került.” A moszkvai meghívást pedig végső tőrdőfészként megélő József Attila szájába ilyen szavakat ad: „És őt vitték Moszkvába, nem engem. Ezért, ha mást nem követett volna el ellenem, ezért is gyűlölni tudnám. Mindent elvett tőlem.” Szántó Judit feltehetőleg itt is túloz, mert bár József Attilát a moszkvai mellőzés valóban súlyosan sértette, ám hogy a Szovjetunió a „mindent” jelentette volna számára, az nem a költő, hanem a pártfegyelmet mindig is szigorúan betartó élettárs szemléletét jellemzi. Ezért is semmisítették meg a *Miért nem én* címmel ismert választ, amelyben József Attila kifejtette álláspontját. Állandó mellőzöttségét a korának legjelentősebb irodalmi díjára javasoltak között kétségkívül vereséggént élte meg. Hiába követte meg Babitsot levélben, versben, az hajthatatlan maradt. A nyilvánvaló értéktévesztést az 1934. évi díjazottak kapcsán a *Népszava* is szóvá teszi. Miközben Illyés, Tamási, Erdélyi már háromszor megkapta a nagydíjat, „miért nem kap díjat egyszer sem József Attila, a fiatal költőnemzedék egyik legtehetségesebb tagja és ma is, amikor 1000 pengő segélyt kapott, nyitva áll ez a kérdés.” (1935. január 19.)

A politikai szerepvállalás kudarca, a mellőzöttség, az állandó megélhetési gondok, azaz a társadalmi és a személyes lét beszűkülése kihívhatta a hajdani barát, szellemi társ elleni gyűlöletet. Különösen, ha eközben annak minden sikerül. Illyésnek – mint egyhelyütt írja – Csokonai, Vörösmarty sorsa ékes bizonyíték, hogy Magyarországon a költészet nem megélhetési forrás, ezért már pályája kezdetén biztos egzisztenciát nyújtó hivatalt vállalt. 1932-től a *Nyugat* társszerkesztője, 1933-tól a kibontakozó népi mozgalomnak is szellemi vezetője. Sorra jelennek meg kötetei, s ezek fogadtatása is jó. Mérvadó kritikások írnak a legnagyobb elismerés hangján már az első versesköteteiről is. 1934-re már háromszor mondhat

ja magáéne a Baumgarten-díjat. 1934-ben a *Válasz* egyik szerkesztőjeként levélben keresi meg József Attilát, s maguk közé hívja: „A lap összeállítói szívesen fogadnák kézirataidat s személyedet maguk között. Őszinte nagyrabecsüléssel üdvözlök Illyés Gyula.” Erre született a kategorikus és sértő elutasítás, s majd az Új Szellemi Front-vitában – nyilvánvalóan – a visszavágás szándékával „az egyke vitéz” bántó célzatú megjelölés. Igaza lehet Németh Andornak, aki a visszafogadott, s „urbánussá” lett József Attila kirohanásait így magyarázza: „Baráti körben ócsárolja Illyést, bírálja kiállításait – mit is tehetne mást, hogy el tudja viselni magát? – de tudja, hogy a mellőzöttség méltatlankodása löki ajkára a kifakadásokat.” A távolságtartásnak más okára, a *Szép Szó* és a *Válasz* elfajult vitáira világít rá Vágó Márta. Emlékezete szerint József Attila így nyilatkozott 1937-ben Illyésről: „Szeretném, ha Illyés hozzánk tartozna, de hát áthidalhatatlan dolgok vannak köztünk. Illetve én beszélek vele, ha találkozunk, csak Pali...” Az utolsó nyilvános összekülönbözés is erre a szembenállásra vezethető vissza. „Illyés Gyula és József Attila izgalmas költői párbaja” címmel a *Nemzet* (1937. június 8.) közli Illyés *Szolga* című versének két versszakát mint József Attilára vonatkozót. Majd a cikk így fejeződik be: „A poéták üzenetváltásának egyébként még nincsen vége. József Attila már költi barátságos válaszáat.” Ez a *Szép Szó* József Attila-emlékszámban jelent meg *Egy költőre* címmel. Illyés verse talán Fejtő Ferencnek szólt, „de a nagybeteg költővel elhitették, hogy őt rágalmazza. A válasz is József Attila nagyságát mutatja. Hogy milyen erősen foglalkoztatta Illyés e verse, *Szolgnak állítod magad* kezdetű sorai is mutatják” – olvasható a vers keletkezéséről a korábbi kritikai kiadásban.

A vers címe – s aligha véletlenül – ugyanaz, mint amit hét évvel korábban a Babitsot támadó műve fölé írt József Attila. Amíg viszont abban a sértegetésektől, a gyalázkodástól („és idenyög a Dala-dög az éveire mester”) sem retten vissza, most szinte hűvös objektivitással szól. Igaz, ez a verse már másféle polémia jegyében fogant. Kései, létösszegző jellegű verseihez hasonlatosan, az Illyéssel való összevetésben a saját tragédiája domborodik ki, s ennek okaira keresi a választ. Az Illyésnek tulajdonított „érdem” ugyanis neki nem adatott meg. A „Téged szeretnek: könnyen értenek” állítás pályatársa sikerét verseinek könnyedségével, költészetének elfogadásával magyarázza. Ezzel szemben saját kudarcainak okát koránjöttségében és radikalizmusában leli meg: „én túl magasra vettem magamat / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre.” Az eltérő minőségekből fakadó társadalmi beérkezettség, illetve kívülrekedés nyilvánvaló magyarázat, amelyet vélhetően a költő környezete is sugallt. József Attila azonban a rivális másságát kiegészíti még egy vonással: a psziché traumái, a szorongások valóban hiányoznak Illyés költészetéből. Az összegzés, a „nehéz vagyok”, a költőtárs könnyedségének ellenében született, noha ez az önminősítés nem egyedüli e korszak önértékelő jellegű műveiben, mint az egy töredékében is látható: „Nincs közöm senkihez, szavam szálló penész / vagyok mint a hideg, világos és nehéz.” A poliszémikus „nehéz vagyok” áthúzódik a második versszakba is. József Attila felidézi a családi legendát, a kivételesen nagy súllyal születést, amely ugyancsak magában rejtje az elvonatkoztatás lehetőségét – épp a rendkívüliséggel –: a normából kirívó szabálytalan létet. A versszak további része ezt a jelentést fejti ki, hisz az „innen vesz föl” visszautal a „süllyedtem mélyre” állapotrajzára, s a fölvétel, a felemelés, az „elvisel magán” már az egyén reménytelenségét, a másnak való kiszolgáltatottságát érzékelteti. Csak ettől a másik embertől várható a megmentés: „szabad lélek legyek a világon.” A verskörnyezethez tartozó (*Az isten itt állt a hátam mögött*) segít megfejtetni a megmentő kilétét. A tehetetlen Istennel szemben, aki „Úgy segített, hogy nem segíthetett”, a hideg és kaotikus világban a szerelem és a szeretett nő nyújt reményt: „De én a párom mosolyogva várom, / mert énvelem a hűség van jelen...” A *Flóra-szerelmem* megváltó ereje a végső segítség, mint ahogyan az *Egy költőre* várt személye is Flóra.

A vers záró szakasza két azonos jelentésű mondattal indul, ám az ezeket kifejtő állítások fényében más, eltérő értelmet kapnak a szavak. Az eddigi te-én szembeállításra épül ez a rész is. „Szerencséd volna. Én azt nem hiszem” – folytatódik a pályatárs sikereinek taglalá-

sa. Ám a pusztaszerencsét mint az eredményesség kizárólagos forrását elveti az „Én azt nem hiszem”. József Attila nem vádol, hisz az ezt követő alternatíva olyan jövőképet rajzol, amelyben az előtűnő „érdem” igazolja a sikert, s ha nem, akkor kegyetlen lesz a bűnhődés. Az a tény, hogy egyik eshetőséget sem zárja ki, világossá teszi, nem osztja a vers címzettjének értékeit alábecsülő véleményeket. Önmaga „szerencsését” azonban teljesen egyértelműen ítéli meg: „(s ez is szégyenem, hisz nem egyéb az emberárulásnál)”. Az életkudarc szimbólumává válik a fájdalmasan önironikus „száraz kenyér” mint a siker eredménye. Az egyházi liturgia felemelő jelenetébe helyezve, az „Isten testén való osztozás” megtisztulásában pedig különösen mély szomorúságot sugall az életminőség ilyen beszűkülése.

Az *Egy költőre* nem Illyés-ellenes vádirat, mégcsak nem is a *Szolga* hangnemében megírt válasz. Kettejük sorsának régóta tudatosult különválását, s főleg saját sikertelenségét elemzi József Attila, ahogy más kései létösszegző verseiben is. Pedig – igaz, áttétellel – itt is utal az utolsó, már-már görög sorstragédiába illő szembenállásukra: a szerelmi vetélkedésre. Illyés Gyula a halálhír döbbenetében fogalmazott nekrológban így ír erről: „Kortársak, bajtársak, eszmetársak voltunk, s mégis, szinte kegyetlen szántszándékkal, mennyi kínzó elentétet vetett közénk a sors; a legszörnyűbbet, melyről még beszélni sem tudok, épp az utolsó esztendőben.” (*Nyugat*, 1937. december) Illyés a Flóra-kapcsolatra utal, a József Attila által utolsó reményként megélt, és a Flóra-versekben új világként ábrázolt segítő szerelemre. Kozmutza Flóra József Attilát 1937. február 20-án ismerte meg, Illyés Gyulát 1936 decemberében. Visszaemlékezésében harmójuk kapcsolatáról, a későbbi férjével való megismerkedés utáni időszakról írja: „Ez a kölcsönös rokonézés, vonzódás Illyés Gyula és köztem nem múlt el. De a tilalom megduplázódott – (ti. Illyés ekkor még nem vált el első feleségétől: N. H. B.) – amikor József Attilával lassanként kialakult a kapcsolatunk, s versei megjelentek.” Ezek a szelíden kérő, olykor esdeklő, olykor a Mária-himnuszok hangján rajongó versek arról adnak képet, mit jelentett a Flóra-szerelem József Attila számára. A versek ihletője, Kozmutza Flóra pedig így fogalmazza meg akkori (1937. október 16.) érzéseit: „Eddig is azt éreztem, hogy nemcsak a megbecsülés, az együttérzés, a szeretet köt Attilához, hanem a megmentésének a kísérlete is. De ez mégsem lett volna igazán áldozat, mert nagyon jól éreztem magam vele, és szoros kapcsolat sem fűzött senkihez. Most villan föl – először, percekre – az a gondolat, hogy nem volna reménytelen talán Illyés Gyulával az összetartozásunk... De másoknak milyen szenvedés árán: én Attilához kötöm az életem, ő – (ti. Illyés Gyula: N. H. B.) – nem hagyhatja el feleségét, nekünk kettőnknek találkozni sem szabad – ebben állapodtunk meg.”

Az Illyés-József Attila-per a szárszói temetés után sem ért véget. A halott költő tragédiáját számonkérték az élők. Gyalázkodó levelek Illyést József Attila gyilkosának bélyegezték, kifejezván az egyoldalú, torz ítéletet, amely a XX. század e két nagy magyar költőjének bonyolult és sok kérdésben ma is tisztázatlan kapcsolatáról a köztudatban – és az irodalmi életben is – lesűrődött. Visszatekintve utolsó találkozásukra, 1941-ben Illyés így emlékezik: „Mikor több évi eltávolodás után József Attila utolsó napjaiban magához kéretett, nagy nekikészülődéssel először az ellentéteket akartuk elintézni. Pirulva akadunk el, semmi eszmei ellentét nem volt, semmi irodalmi; legfeljebb az, hogy ő akkor már nem akart írni, s én ezt nem helyeseltem.” (*Magyar Csillag*, 1941. november 1.) Egy évvel később verssel adózik öt éve halott egykori barátja, majd ádáz időkben ádáz vitapartner emlékének. Az utolsó sorokat idézzük:

„... Nem vagy. Oly képtelen, mintha azóta
az egész világ megtévelyült volna
s csak neked volna folyvást igazad.”

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

Előző szemlémben szóvá tettem a következetesen liberális hangvételű belgrádi *Književna rec'* „eltűnését” a jugoszláv kultúra porondjáról. Annál jobban megörültem, amikor február elején gyors egymásutánban két levelet is kaptam az akkor már fél éve megszűnt lap szerkesztőségétől. Az elsőben, éppen a meg nem jelenés tényétől indítva, arra kérik munkatársaikat, hogy fejtsek ki gondolataikat hatalom és kultúra viszonyáról az újabb politikai változások fényében. Szerintük a poszttotalitáriánus korszak egy sereg paradoxont hozott a felszínre: nagyobb az általános szabadság és az egyén szabadsága, kevesebb a hagyományos cenzori beavatkozás, ugyanakkor hallatlanul megromlott az alkotók és a kultúra anyagi helyzete, a kultúrára szánt pénz a pillanatnyi politikai és nemzeti érdekek függvénye. A művészek továbbra is a hatalom által támogatottakra és elmarasztaltakra oszlanak. A második levélben már Belgrádba invitált a szerkesztőség, alkalmat adva gondolataim szóbeli kifejtésére. A tervezett szimpoziumot március 12-én kellett volna megtartani, de a március 9-én kezdődött demonstrációk miatt későbbre halasztották. Nos, március 9-e minden tekintetben katarzis a szerb s talán a jugoszláv kultúra szempontjából is. Különösképpen megrázó élményt jelentett a szerb íróársadalom számára, amely az utóbbi években a nemzeti fellángolás fő ösztönzőjeként szerepelt (talán a pszichológusok és a pszichiáterek mellett). A nemzeti ideológia autentikus képviselőjeként s kifejezőjeként ez az irodalmi értelmiség szinte minden kétely nélkül elfogadta és támogatta a hatalmon lévő párt nemzeti politikáját. Mirko Kovač, ezen értelmiségi réteg nagy disszidense, az elmúlt esztendőök populista-nemzeti orientációjának következetes bírálója egyenesen azt írja (*Borba*, 1991. március 18.), hogy a hatalom represszív megnyilvánulásait ez az értelmiség készítette elő (amikor Kovač néhány évvel ezelőtt lényeglátóan a nemzeti megmentők által irányított tömeg és a nép kategóriája között finom választóvonalat húzott – a vádlottak padjára került). Szerinte az értelmiségnek nincs joga a tévedésre, neki tudnia kell választania a jó és a rossz között. Kutyakötelessége állandóan időszerűsíteni a demokrácia alapelveit, amelyek a demokráciát, nemzeti horizontokat természetes kontextusba állítják.

Mirko Kovač felteszi az egyszerű kérdést: arra kényszerülünk-e, hogy feláldozzuk a kultúrát? Vajon szükségszerű, hogy a kultúra az áldozat szerepét játssza az ún. integrális önigazgatás ideológiai projekciójának széthullása után? Ezeket a kérdéseket az a kvázi-fordulat hozza felszínre, amely a jugoszláv térség egészét érinti. A valóság megteremtésének módzatai nem változtak meg, az ideológia továbbra is *spiritus movens*, a realitás létrehozásának alapvető formája maradt. Beszédünk, nyelvünk grammatikája ugyanazokat a diszkurzív sémákat ismételteti, hiszen az a grammatika nem változhat meg, ha az osztályra alapozott metafizikát, a politikai szervezet mitológiáját az egzáltált nacionalis metafizika gondolkodásmódjával cseréljük fel. A megfakult marxista szóhasználatnál élve: az ideológia továbbra is ama alap szerves része, a „maradék” pedig a felépítményt képezi. Az ideológia mint a valóságteremtés diszkurzív formája csupán „érzékelheti” a gazdaság, a jog és a kultúra visszahatásait. Az ősrégi utópikus maximát a kultúráról mint önértékről már régóta a szellemi eltévelyedések antikváriumába helyeztük: a kultúra a legitimációs rituálék kiváltképpeni terepe lett. Gyengül a kultúra önvédelme: a kultúra felhasználhatóvá vált az osztálymetafizika retorikájától megtisztított területközpontú nacionalista hegemonia érvényesítésére. Természetesen a kultúra nem rendelhető alá immáron a klasszikus cenzori intervencióknak, de eszközévé vált a populista hatalmi

harcban. A nemzeti sztereotípiák hangsúlyozása, valamint az elnyomott múlt kibányászásának óhaja mögött nem az individualitást szorgalmazó gondolkodásmód, hanem a megszeliđített emberek mozgósításának és tömegesítésének igénye áll. Pontatlan lenne csupán azt állítani, hogy a kultúra anyagi helyzete romlott – gazdasági státusának elvesztése mögött inkább szellemi nyomorúságát kell látnunk, egy következetes stratégia hiányát, amelyek kiszolgáltatják őt kultúrán-kívüli céloknak. Jugoszlávia a premodern irányulások és a posztmodern vágyak sajátos közép-kelet európai tárházává vált. A kultúra nemzeti-populista megszervezése és egyneműsítése, amely felváltotta a kulturális szükségletek tervezésének öngazgatási modelljét, megszünteti a párbeszéd lehetőségét, és fogyasztóit a monologikus beszédre hívja fel. Az autonóm kultúra alapja az autonóm egyén és fordítva. Ott, ahol a kultúra fontos, növekszik az autonóm kultúra szerepe, s nő annak a szerepe, ami levezethetetlenül egyedi, aminek kimérikus azonossága van. Az autonóm kultúra olyan egyének összességét tételezi fel, akik élvezik a párbeszédet és a különbségek gyakorlását. Az autonóm kultúra etikája a kultúra önvédelme: Konrád és Havel szavaival élve, ez a kultúra anti-politikája. Nem lehetünk annyira vakok, hogy ne lássuk az értelmiség (Kovač szerint különösképpen az irodalmi értelmiség) bűneit abban, hogy elfogadta a kollektív önimádat formáit és logikáját. Az állami-nemzeti kultúra a művészt csupán mint alattvalót, a kollektív ego ügynökét ismeri.

Dževad Karahasan, a finom tollú szarajevói próza- és esszéíró a *Književna reč* említett kérdéseire válaszolva (*Književna reč*, március, 371. sz.) a hatalom kultúrájáról értekezik. Úgy gondolja, hogy a konfliktus már ontológiai szinten is jelen van. A hatalom ugyanis mindig „egyszólamú jelenség”, amelynek természetes célja, sőt, létezésének feltétele a beszéd és a nyelv ellenőrzése. Ezzel szemben a kultúra többszólamú fenomén, s létezési feltétele a beszédek sokneműsége, a különféle perspektívák egymásra vonatkozódása. A hatalom minden hangot egy hangra, minden perspektívát egy perspektívára kíván egyszerűsíteni: álma, hogy egy abszolút középpontban helyezkedhessen el, azaz, hogy önmagát a világ középpontjaként érvényesítse, meghatározva a beszédek formáit. Éppen ezért minden kultúra bizonyos értelemben a felforgatás veszélyeit rejt magában a hatalom szemében. A hatalomnak el kell túrnie a kultúrát, mert a hatalom csak a valóság keretein belül létezhet, márpedig a valóság reflexív kereteit a kultúra formálja. Ha a hatalom ideologikus jellegű, akkor megkísérli ellenőrizni a nyelvet, lehetetlenné teszi, vagy legalábbis megkísérli elfojtani az olyan beszédet, amely nincs összhangban az általa javasolt valóság-moddal. Mind ez azonban nem teszi tárgyá a kulturális élet fontos törvényszerűségeit, jelesül, hogy a kultúra is megteremti a hatalom működésének mechanizmusát s elfogadja önnön keretein belül a hatalom mechanizmusát. Így a hatalom és a kultúra feltételezett ellentéte, miszerint a hatalom mindig leteperi ez utóbbit, nem felel meg a tényállásnak. Ma, Jugoszláviában, olyan hatalommal állunk szemben, amely továbbra is ideologikus jellegű, s csak annyiban változott meg a kultúrával szembeni viszonyulása, hogy az ideológiai cenzúra helyett gazdasági cenzúrát gyakorol (hiszen a tilalmakat immáron nem az ideológia klasszikus képviselői, hanem egyszerű adminisztratív munkások mondják ki). De szembetűnő, hogy a kultúra továbbra is elfogadja a hatalom működésének mechanizmusát, hiszen rengeteg az olyan író, aki nemzeti íróként kíván tetszelegni, s hihetetlenül nagy azoknak a száma, akik autentikus nemzeti programokkal kívánnak fellépni. Olyan írók ezek, akik számára a legfőbb irodalmi érték az alázat, a hűség és az odatartozás mértéke. Így Karahasan is arra a következtetésre jut, hogy az (irodalmi) értelmiség és a hatalom viszonya nem változott meg a reál-szocialista (öngazgatási) rendszerben; a kultúra manapság is a hűséget, az alárendelődést kínálja fel legfőbb értéként, miközben teljesen mindegy, hogy a hűség a pártra, az osztályra, vagy a nemzetre vonatkozik-e.

Karahasan a fő problémát mégsem a hűségnyilatkozatokban látja, hanem abban a tényben, hogy ezeknek az íróknak a szövegei alkalomadtán valóban irodalmiak, s integrálódnak a kultúra testébe, hogy egy kulturális rendszer konstitutív elemévé váljanak. A problé-

ma tehát nemcsak gyakorlati síkon jelentkezik, hanem a rendszerintegráció horizontján is, nevezetesen azon a síkon, amelyen a kultúra ideálisan létező rendszerként egzisztál. Nem szükséges ugyanis, hogy a rendszer minden eleme rendelkezék a rendszer karakterisztikumával, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy nem szükségszerű, hogy a kultúra mint rendszer birtokolja a kultúra alapvető jellegzetességét, a többszólamúságot. Irodalmat teremtenek azok a szövegek is, amelyekben a szereplők önmaguk nevében beszélnek, s amelyekben a szűzsé az alakok viszonyának artikulációjából bontakozik ki, de irodalmat teremtenek azok az alkotások is, amelyekben a szereplők etnikai közösségek képviselői, a szűzsé pedig egy előfeltételezett eszme, amelyet meg kell jeleníteni. Karahasan különbséget tesz a kommunista és a nem-kommunista, nemzeti és anti-nemzeti realizmus között – szerinte az ideológiai különbségek lényegtelenek a művészet szempontjából.

Tehát a kultúra, természetéhez híven, olyan szövegeket integrál, amelyek a hatalom logikája szerint építkeznek, azaz olyan szövegeket szippant fel, amelyek egy hangon, egy tekintélyvel alapuló értelmet közvetítenek. Éppen ezért a fő kérdés: miért tagadja ezen a tájon a hatalom a kultúra sokszólamúságát, miért irányul arra, hogy a nyelv ellenőrzésével meghatározza a beszéd lehetőségeit?

Ezidáig nem írtam az újvidéki *Pisac* (Író) című lapról, amelyet az e városban működő Irodalmi Közösség ad ki. Egyik újabb számában (1991. I. 25.) hagyományához híven a szerb pravoszlávságnak szentel tematikus blokkot. Hagyományához híven, mondom, mert ez a lap mindig nagy teret szentel a szerb szellemi tapasztalat archetípusainak, valamint a szerb kultúra történelmi horizontjainak. Ezt példázza Kosta Milutinović írása is ugyanebben a számban, a szerbek nagy vándorlásáról szóló vitákról. A régi szerb történetírásban ugyanis gyakran felvetődött a vád Arsenije pátriárka ellen, miszerint kivezetvén a szerbeket ősi földjeikről, a XVII. század végén átengedte az ellenségnek Szerbiát. A másik gyakorta vitatott kérdés az volt, hogy a szerbek hívatlan vendégként, azaz szökevényként jelentek meg Magyarországon, vagy valamilyen előzetes szerződés vagy megbeszélés alapján. Érdekes, hogy Arsenije pátriárka védelmezői között olyanok akadtak, akik arra céloztak, hogy Vajdaság voltaképpen a szerbek ősi otthona. A szerbek vándorlásában tehát egy bölcs döntés rejlik, eszerint legalábbis, mert Vajdaságnak kivételes gazdasági szerepe volt nemcsak Ausztriában, hanem egész Közép-Európában. Hovatóvább, a szerbek már a rigómezei csata (1389) után megkezdték a Magyarországra való betelepülést, ami később csupán folytatódott, tehát szó sincs a szerbek vándorlásáról, hiszen ők hazatértek. A cikkíró nem tesz kísérletet arra, hogy rendet teremtsen a felvázolt elképzelések között, csupán arra vállalkozik, hogy rögzítse a különféle gondolatokat, melyek nyilvánvalóan vitára ingerelnek. Mindenesetre egy szembetűnő irányt tapasztalhatunk az utóbbi időben az irodalmi folyóiratokban: az ehhez hasonló történelmi eszmefuttatások túlsúlyát. A vallásos témák, amelyek szintén nagy szerepet játszanak a folyóiratok és könyvkiadók új koncepcióiban, a transzcendentálissal való találkozás lehetőségét nyújtják a posztoszocialista korszak politikai és gazdasági nyomorától agyongyötört balkáni (kvázi) szubjektum számára. A jugoszláv szellemi életben a vallásos témák értelmezése a kudarcba fulladt társadalmi projektummal szemben distanciálást tesz lehetővé, amiből persze nagyon sokszor hiányzik a szubtilis gondolkodás, inkább a nemzeti önimádat mintáit kínálja fel. Ugyanakkor a vallásos imagináció arra is irányul, hogy általa átszellemüljön a jugoszláv apokaliptikus katartikus élménye. Egy ilyen környezetben nyilvánvaló, hogy a vallásos tudat artikulációjára vonatkozó elhatározottságot nem csupán ideológiai vagy politikai, hanem morális-gyakorlati tényezőként kell minősítenünk. Szembetűnő az irodalomnak a vallásos tartalmak, normák felé való fordulása, talán elegendő, ha az utóbbi évek szerb költészetét említem példaként.

Ez a tény ösztönözte a *Pisac* szerkesztőségét abban, hogy a szerb ortodoxiának külön blokkot szenteljen. Úgy érveltek, hogy a pravoszlávságot mellőzik a nemzetközi valláskutatásban. Továbbá: „értékelve aényt, hogy a szellemi élet minősége és a hit tartalma

abszolút módon megegyezik a világ összes pravoszláv egyházában s hogy a pravoszlávság szubsztanciális egysége, vagyis a hit, a liturgia és az egyházi hierarchia uniója általános és döntő karakterisztikuma vallásos állapotunknak, vettük magunknak a bátorságot, hogy általános kérdésekkel foglalkozzunk”. Egy pszichológust szólaltatnak meg (V. Jerotić), aki a mostanában legtöbbször emlegetett szerb hagyományteremtő személy, kulturális hős, Szent Száva és a fiatalság viszonyáról értekezik; egy püspök a kolostorok kapcsán a régi szerbiai történelem kisugárzását vizsgálja, egy írás a pravoszláv teológia aktuális kérdéseit feszegeti, egy másik írás pedig Szent Száva műveinek filozófiai vetületeit értelmezi. Arról olvashatunk például, hogy a középkorban a Kelet minden vonatkozásban előrehaladt a Nyugathoz viszonyítva, így az anyagi és a szellemi kultúra tekintetében is elsőbbséget élvezett. A középkorban (így Stolić püspök) a bizánci világ nemcsak hogy gazdagabb volt, de kifinomultabb és fennköltebb is. A Nyugat viszont csupán a keresztes háborúk után kezdett fejlődni, s különösképpen miután Konstantinápolyt elfoglalták a törökök. A nyugati tudomány csak a XVIII. századtól kezdve (!) fejlődött erőteljesen (amikor pápai áldással megalakították az első egyetemet). Szent Száva személyét legendás dicsfény övezi: a szerb irodalom első reprezentánsa a szerbek számára nemcsak irodalmi, kulturális, hanem politikai hős. Az íránta való érdeklődés az utóbbi egy-két év retorikáját tekintve – gondolok itt írókra, politikusokra egyaránt – olyan óriási, hogy a szerb kultúra megújítását attól a gondolkodásmódtól remélik, amely az ő személyére alapoz.

V. Jerotić, a pszichoanalízis avatott tolmácsolója említett írásában felvázolja, miben látja e történelmi alak hallatlan népszerűségét, időszerűségét, amely mint említettem, kulturális és politikai jellegű is. Ezenkívül jelentős, hogy Szent Szávában nemcsak kulturális, hanem nemzeti archetípust is látnak. A XIV. században élt Szent Száva – így Jerotić – először megerősítette hitét, amely révén feltárult az emberi lét értelme, majd „ennek alapján megértette, miért szerb ő, mit kell tennie mint szerbnek, s csak ezután vált nyitottá, békességszeretővé mindenkivel szemben”. Jerotić szerint a vizsgált személyiség azért jelenthet mintát, mert megvalósította az egyensúlyt az introvertált, bensőségre hajló misztikus hajlandóság és az extrovertált magatartás, a keresztény vita contemplativa és a vita activa között. Átadta magát Istennek és az embereknek egyaránt, közvetítette a transzcendenciát az immanenciával és fordítva. Magába húzódott, amikor csak tehetett, de bölcsen gondolkodott, amikor politikai lépésekre szánta el magát. A latinok irányában óvatos és mégis nyitott, a bogumilokkal (az eretnekekkel) szemben „szigorú és meghatározott”. Mert, argumentál Jerotić, az eretnekség a Balkánon nemcsak a manicheizmusban nyilvánul meg, hanem mint az ma is megmutatkozik, az Egyház és az Állam, a tulajdon és a jog, egyszóval a rend elleni támadás fő eszköze. Jerotić elfogadja azokat az észrevételeket, amelyek Szent Száva politikai és kulturális jelentőségét hangsúlyozzák. Mint ahogy az iszlám a XIV. század óta, úgy követi a bogumil eretnekség is a szerb kultúrát a középkortól errefelé. A Jerotić által nagyrabecsült hagyomány legfőbb támpontját az „anarchisztikus” irányulások leküzdésében látja. A bogumil eretnekség nemcsak anarchizmust jelent, hanem túlzott „individualizmust”, fanatizmust, dualisztikus kizárólagosságot. Jerotić eszmefuttatása szerint a II. világháború befejezése után egyre nagyobb szerepet kaptak a babonák, a mágikus technikák, a hamis istenek. Jerotić rendkívül érdekes gondolata szerint növekszik a szerepe a privát jellegű vallási áhítatnak is, amelyet eleve negatív folyamatnak minősít. A bűn forrása újra a bogumil típusú eretnekség, amely a szubjektív istentiszteletet szorgalmazza, szembeszállva az intézményesített közvetítéssel az ember és az isten között, amit viszont eleve pozitív jelenségként ítélt meg. Különösen elmarasztalóan ír a gombamódra szaporodó szektákról, a Castaneda-típusú mágikus technikákról, a zen-buddhista szeánszokról, amelyek az egoista megdicsőülés formáit kínálják fel, szemben a pravoszlávssággal, amely a kollektív megváltást ígéri. Ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy milyen káros a Nyugat lelcicsinylése – divattá

vált, hogy az, aki néhány hétig akár Európa ezen részén vagy az Egyesült Államokban járt, kígyót-békát kiált a vallásnélküliségben szenvedő, dekadens okcidentális civilizációkra. Tévedés ilyenkor Dosztojevszkijre hivatkozni, mert ezen nézetek hirdetői elfelejtik, hogy a *Karamazov-testvérek* írója mennyire értékelte Európát. Hovatovább, éppen keresztény szeretete készítette arra, hogy bírálja a földrészt. Jerotić egy Nyugaton élő pravoszláv keresztény gondolatával élve abban hisz, hogy Nyugaton is fellobban a keresztény szeretet lángja, mint ahogy ez már Oroszországban megtörtént. A probléma legfeljebb az, hogy e remény mögött a keleti minták normatív mivoltának hangsúlyozása áll, s Jerotić azt sem veszi figyelembe, hogy ama szekták és a privát vallásosság is az okcidentális civilizáció szerves része.

Idevágó a zágrábi *Filozofska istraživanja* tematikus blokkja, amely a szláv népek filozófiai-spirituális hagyományának értelmezését tűzte ki célul. Nem utolsósorban a tájainkon egyre ritkábban tapasztalható tolerancia példája, hiszen egyenértékűen szól a Slavia catholicáról és a Slavia orthodoxiáról is. A Slavia orthodoxia keretén belül különleges helyet foglal el a három kelet-szláv nép bölcséleti produkciója, ezek az oroszok, fehéroroszok és az ukránok. Három kérdés köré csoportosítják a tematikus blokk szerzői a tolmácsolásra váró problémákat: mikor alakult ki az orosz filozófia – vajon Nagy Péter uralkodása idején a XI. században, vagy a XIX. század első felében? Mi tartozik az orosz filozófiai hagyományok körébe: vajon idesorolhatók-e a szóbeli alkotások is mikor meghatározozuk egy gondolkodó hovatarozását, vajon a nyelvi kritérium-e a döntő szempont?

S mi is fog történni az orosz civilizációval, teszi fel Eduard Limonov a kérdést a *Borba* április 7-i számában. Limonov elutasítja azokat a nézeteket, miszerint a Szovjetunió – így ő – többnemzetű állam-civilizáció. Ezen belül Oroszország nem vér, nem etnikum, hanem eszme. Története sok nép zsenialitásának története. Ott, ahol orosz föld van, függetlenül az etnikai kollektívumtól, ott van az orosz ember is, vagyis az orosz civilizáció befogadott mindenkit, aki hajlandó volt megtanulni oroszul. Ez az alapnyelv működött a szovjet civilizáció esetében is, s mindenki, aki az orosz civilizációt az orosz vére kívánja egyszerűsíteni, rossz szolgálatot tesz Európának. Hogy szembeszegül-e az orosz civilizáció a felaprózott agresszív nacionalizmusoknak, attól függ, hogy van-e ehhez bátorsága. Mert a népek közötti viszonyokban nem áll fenn semmilyen magasabb elv – erről hallgat a liberális kapitalizmus eszméje és a marxizmus is, amely viszont az országhatárokat eltörlését igényelte. Az államot erőszak teremtette s csupán az erőszak őrizheti meg. Machiavelli óta az erőszakot mindenki teremtő erőként ismeri. Limonov úgy látja, hogy a Nyugat Kelet-Európát illetően kétféle logikát követ. Az egyik az ún. barátokra vonatkozik, a másik pedig az ellenségekre, mint pl. az orosz civilizációra. Limonov rendkívül butának nevezi ezeket az értelmiségi elképzeléseket, amelyek arra hajlanak, hogy a Szovjetunió határait Oroszország hatáira szűkítsék, abban a reményben, hogy ily módon majd élvezni fogják a piac gyümölcseit és a Nyugatról hozott tárgyi civilizációt. Hiszen, figyelmeztet Limonov, Oroszország határain két hatalmas civilizáció ütközik, nevezetesen a kínai és az iszlám civilizáció, melyek egyre agresszívbabbak s melyek ki fogják használni az ilyen elképzelések szükségszerű következményeit, azaz az orosz civilizáció elgyengülését. Erősnek kell lenni, mert az állam nem egyház, amelynek morális célokot kell követnie. A demokratikus állam ideális formájában a nagy többség instrumentuma az individuumok és a különféle csoportok érdekeivel szemben. Az államoknak nincsenek barátaik, csupán szövetségeik. Ma a Nyugat azért nézi le a Szovjetuniót, mert gyengeségével kérkedik. Az orosz civilizáció csak akkor marad fenn, következtet Limonov, ha nem változik egy operettszerű Moszkvai Demokratikus Köztársasággá.

Talán az államoknak nincsenek barátaik. Mégis feltehetjük a kérdést: valóban, mi fog történni az orosz civilizációval, ha csupán az erőszak révén tarthatja fenn önmagát?

MEGÖLTÉK TURIDDUT

Lassan száz éves lesz az opera Stan és Panja, a Cav és Pag. Ezernyolcszázkilencvenhármban a kiadó, Edoardo Sonzogno ötletére egy estén adták elő a *Parasztbecsületet* és a *Bajazzókat*. A párosítás meglehetősen kézenfekvő, hiszen azon túl, hogy a művek ugyanazon cégnél, szinte egy időben jelentek meg, mindkettő önmagában túl rövid egy estére, és mindkettő történetében a szerelmi bonyodalmat bicskázással oldják meg. Pedig a *Parasztbecsület* is éppen annyira hasonlít a hozzá kényszerített társhoz, mint Stan Panhoz.

Mascagni műve opera, Leoncavallóé filmzene. Mascagni erőteljes zeneszerző, Leoncavallo ügyes illusztrátor. A *Parasztbecsület* elsősorban zenei fogantatású, zenei törvények vonatkoznak rá, és ezeknek rendelődik alá a magát sokszor csak nehezen megadó szöveg. A *Bajazzókban* a történet viszi előre a zenét és a művet. Nem véletlen, hogy bár a két mű közül a *Bajazzók* valamivel rövidebb, szövege majd kétszerese a *Parasztbecsületének*. A *Bajazzókat* Caruso és az őt követő, a színpadon rendkívül erőteljes tenoristák tartják életben, a *Parasztbecsület* viszont a leghitványabb előadásban is – volt benne részünk sokszor – hat. De hogy egy nagy tekintélyt is magunk mellé állítsunk: Puccini Mascagniról többnyire bizonyos elismeréssel, de legalábbis óvatosan nyilatkozott, míg Leoncavallóról azt mondta, hogy „ez az ember se nem leon (oroszlán), se nem cavallo (ló), hanem csak egy asino” (szamár).

Handlemezen is szívesen adják ki együtt a két operát, igaz, ez a jelenség a kompaktlemezek általánossá válásával egyre inkább visszaszorulóban van. Általában ugyanis mindkét mű elfér egy CD-n (leszámítva éppen a Mascagni vezényelte, rendkívül lassú *Parasztbecsületet*), így talán elválik majd, melyikük vitte a hátán a másikat, ha egyáltalán. Ha pedig mégis együtt jelennek meg – mint a Hungaroton által is kiadott EMI-felvételen – mi sem akadályozhatja meg a hallgatót abban, hogy az egyikre csak a vállát vonogassa, és rokonszenvével inkább a másikat tüntesse ki.

Legyen tehát a *Parasztbecsület* a mi barátunk, egy huszonhat éves nagyokra törő fiatalember alkotása. Mascagniban fiatalon is óriási volt a küldetés- és öntudat, és bár nem tudok róla, hogy foggal, vagy hat ujjal született volna, mint mifelénk szoktak a táltosok, azt bizonyára jelnek vette, hogy születésnapja éppen december hetedikére, Szent Ambrus napjára, a milánói Scala évenkénti megnyitásának ünnepére esett. A papa, a livornói pék, persze jogászt szeretett volna a fiából, Macagni azonban zeneszerző lett. Tiszteletlen, tekintélyt nem ismerő zeneszerző, aki volt bátor Beethoven után megzenésíteni Schiller ódáját *Az örömhöz*, aki komolyan fontolgatta, hogy létre kellene hozni egy olasz Bayreuthot, ahol kizárólag Mascagni-műveket játszanának. Alacsony homlokú, erős állú, vaskos orrú, a fényképeken mindig bal profilban álló (alighanem a jobb arcfelén lehetett valami, amit nem akart, hogy az utókor lásson) rengeteg hajú fiatalember, ifjú császár, trónörökös, akinek végül mégis tudomásul kellett vennie, hogy az olasz Bayreuthban csak egyetlen rövid művét néznék meg újra és újra az emberek. Hetvenkét éves koráig próbálkozott, írt tizenhat operát, volt, amelyik tisztességes sikert ért el, és talán a lemezkiadásoknak köszönhetően újra elfogadott lehet, volt, amelyik egyszerre bukott meg hat nagy olasz operaházban, de végül minden hiába. Élete végén már teljes visszavonultságban élt Rómában, egy szállodában a Corsón, ahol a halál is érte, nyolcvankét évesen, felesége karjai között. De a *Parasztbecsület* bemutatója, az csuda volt. A közönség már a *Siciliana* alatt megvadult: kiabáltak, dobogtak, zsebkendőket lobogtattak és tapsoltak, tapsoltak... Vajon mitől különbözik ez az opera a többi Mascagni-műtől?

Mindenekelőtt sokkal gazdagabb azoknál. Telítve van népszerű, a legtöbbször valóban szép dallamokkal, és ezek alig több mint egy óra alatt hangzanak el. Szinte olyan az egész, mintha csak keresztmetszete lenne egy hosszabb darabnak, száguld a nyitánytól a *Siciliáná*-ig, Alfio belépőjéig, aztán a *Húsvéti kórus*, Santuzza áriája, kettős, Alfio áriája, *Intermezzo*, *Brindisi*, *Búcsú az anyától*, és már vége, megölték Turiddut. De Mascagni azt is tudja, hogyan kell ezt az operai jelenetsorozatot a visszatérő dallamok segítségével egységessé forrasztani. A *Parasztbecsület* olyan sűrű, a dráma olyan sodró erejű, hogy szinte észrevétlenül rohannunk át néhány jelenet, például Alfio belépője, meglepő közönségességén. És Mascagni mindent tudott, amit az elődöktől megtanulhatott. A *Húsvéti kóruson* áttörő szoprán szóló éppoly megindító és hatásos, mint a megfelelő jelenetek *A végzet hatalmában* vagy a *Giocondában*, még ha a sokszoros ismétlés miatt nem is annyira ötletes, mint azok. Ugyanakkor a komponistában volt annyi ösztönös és tanult zenedramaturgiai érzék, hogy tudja, a *Siciliana* dallama önmagában szépsége ellenére is kicsit lapos, valahogyan meg kell támogatni. Betette hát a nyitány közepébe, hárfakísérettel, megerősítve egy szélsőséges fortissimo-pianissimo-fortissimo hatással, és a dalocskából operaszám lett.

Erőssége a *Parasztbecsület*nek a librettója is. Giovanni Verga ezzel a címmel előbb írt egy dühös, véres novellát (amelynek angol fordítóját egyébként D. H. Lawrence-nek hívják), azután drámát készített belőle Eleonore Duse számára. Mindkettő régesrégén a múlté. Mascagni veristának nevezett operája azonban ma is élő. Érdemes egy pillanatra megállni a verista szónál. Az eredeti novella valóban verista: Santuzza egy szemtelenül gazdag szőlősgazda elkényeztetett leánya, Turiddu kéjenc fajnő, akit Alfio úgy öl meg, hogy homokot szór a szemébe, és a megvakított fiatalember torkába döfi a kést. A dráma és Duse miatt került előtérbe Santuzza alakja, de csak az opera teremtette meg az új alakok sorát, a méltóságteljes Lucia mamát, a bosszúálló angyalhoz hasonló Santuzzá, a rokonszenvesen léha Turiddut és a véresen szigorú Alfiót, akikben szívesen ismer magára az olasz nép, és akikben a világ is szívesen ismer szeretett olaszaira. Ezek az alakok azonban épp annyira hasonlítanak egy szicíliai falu lakóira, mint mondjuk Tiborc a magyar parasztokra. Mascagni műve kiáltóan *nem* verista. Nem éppúgy operai hős Turiddu, mint Don Carlos? Vagy fordítva: talán több élet lenne Alfióban, mint Figaróban?

A *Parasztbecsület* igazi opera, a szerző operai eszközökkel, mindenekelőtt zenével dolgozik, azt használja az alakok jellemzésére. Képzeljük el a Santuzza-Turiddu kettőst valamilyen, számunkra tökéletesen ismeretlen nyelven, vagy éppen lalázva, vagy akár úgy, hogy az énekszólamokat szólóhangszerek játsszák. A duett zenéjének így is világos története van: a nyitó tenorszólam könnyedségét a szoprán rövid dallamtöredékekkel elvágja, majd emelkedő hangokon kérdéseket tesz föl. A tenor átveszi ezt az emelkedő hangsort, de rögtön le is zárja azt, és új dallamjavaslattal áll elő (Bada, Santuzza...). A szoprán rövid idő múlva elfogadná a dallamot, de mielőtt teljesen föloldódhatna benne, közbeszól egy harmadik, ebben a környezetben bántóan, sértően könnyelmű szólam – Loláé. A megzavart együttesnek ezután a szoprán adna új irányt (No, no Turiddu...), amit először megtör a tenor, később kénytelen-kelletlen elfogad néhány rövid pillanatig, amíg mindketten rá nem jönnek, hogy ez az egyszólamúság egyiküknek sem kellemes. Ám ebből a kettősből kitörni csak nagy erőfeszítéssel, a dallamiság elvesztésével tudnak a szólamok, és ezután szinte prózában kiáltják egymásra átkaikat. *Erről* szól ez a kettős, és a zene mindezt pontosabban fejezi ki, mint a szöveg. Operát hallgatunk.

A magyar lemezen most hozzáférhető felvétel az operalemezek szempontjából rendkívül jelentős 1953-ból származik. Ebben az évben a Maria Callas–Giuseppe di Stefano kettős négy teljes operát vett föl az EMI számára: a *Lammermoori Luciát*, a *Toscát* (e kettőből Callas később új felvételt is készített), a *puritánokat* és a *Parasztbecsületet*. Ez utóbbit Tullio Serafin, az olasz operák legendás dirigense vezényel. Serafin hírnevét általában igazolni szokták lemezei, ezért csak nagyon halkan, pironkodva vagyok kénytelen bevallani, hogy a *Parasztbecsület* zenekari és kórusteljesítménye nem kimondottan élményszerű. A kórus általában

kicsit fésületlen, a zenekar fontos helyeken – például a kettőst felvezető hegedűfutamban, amely ráadásul lemezoldalkezdet is – nincs teljesen együtt, de általában sem játszik úgy, ahogyan az a milánói Scala zenekarától elvárható lenne. A lemez felvételektechnikailag is elmarad az EMI felvételeknek már ekkor is igen magas szintjétől: a nagy együttesek nem szólnak meg, és feltűnően rosszul vágta meg a mesterszalagot. Mindez azonban mellékes a három rendkívüli énekesteljesítmény mellett. Rolando Panerai kivételesen jó Alfio; erős, félelmetes, komor és néha vad, de sohasem durva. Callas és di Stefano külön-külön is a század legnagyobb operaénekesei közé tartoznak, együtt pedig egészen különlegesek. A két művész pályáján sok a közös vonás: szinte együtt indultak, egy bő évtized elteltével csaknem egyszerre hagyta őket cserben a hangjuk, bár Callas még ezután is a csúcson maradt, míg di Stefano lassan eltűnt. Együtt próbáltak visszatérni 1973-ban, és közösen próbálkoztak meg a rendezéssel is – mérsékelt sikerrel. Callas ezután hamarosan meghalt, di Stefano jelenleg a nevét viselő lemezcég igazgatója Milánóban. Közös fellépéseik, illetve azok felvétele azonban mindig különleges élmény.

A *Parasztbecsületet* sokan tartják a szoprán operájának, a legtöbb rendezés is Santuzzára összpontosít, pedig valójában kettős főszerepről van szó. Santa és Turiddu alakja együtt jelent igazán sokat, erősítik egymást, ketten alkotnak egy egészet. Az *Intermezzo* előtt főképp Santuzza énekel, de mindig Turiddu emlegeti, utána pedig szinte kizárólag Turiddu énekel, főképp Santáról szólva. A teljes mű csúcspontja a két főhős nagy kettőse, amelyben a Callas–di Stefano kettős rendkívülisége is a leghatározottabban mutatkozik meg. Mert bizonyos szempontból hasonlít egymásra a két művész, részben alakításuk minőségében, intenzitásában, de a szerepen túllépve életmódjukban, az operához való viszonyukban, hangi szépségük bőkezű, talán tékozló osztogatásában is; ám *alapvetően* különböznek is egymástól. Callas alapvetően drámai, tragikai alkat, di Stefano lírai. Callas minden pillanatban halálosan komolyan vette magát, di Stefano halálosan könnyedén. Callas magas, feketeruhás Santuzzája a „rokonszemű”, de könnyed, elragadóan léha Turiddu olyan szerelemre hívja, kényszeríti, amit az sem elfogadni, sem elutasítani nem tud, pontosabban elfogad is és el is utasít. Di Stefano Turidduja boldogan égeti meg magát Santuzzája tűzében, de éppoly boldogan vegyül szerelembe a szépmosolyú, felelőtlenül szerethető Lolával is. Mindkettőjükkel boldog, tehát egyikükkel sem maradéktalanul az. Ettől olyan vibráló, szeleskedő, nyugtalan, veszélyt, halált keresően izgott. Öljétek meg! (EMI-Hungaroton, 1991)

Pályázati felhívás a Martyn Ferenc Alapítvány díjaira

Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának Intézményirányító Irodája és a Martyn Ferenc Alapítvány kuratóriuma pályázatot hirdet a Martyn Ferenc Alapítvány díjainak elnyerésére. A pályázaton részt vehetnek mindazok, akik művészeti tevékenységüket Pécsen vagy Baranyában folytatják. Pályázhatnak képzőművészek, iparművészek, művészrestaurátorok, fotóművészek, művészettörténészek, zeneművészek, színház- és táncművészek, építőművészek és az irodalom művelői.

A Martyn Ferenc-díjra művészeti teljesítménnyel, a Martyn Ferenc-ösztöndíjra megvalósítandó munkával lehet pályázni. A kuratórium egy darab 150 ezer forint értékű díj, illetve – havi bontásban – 240 ezer forint értékű ösztöndíj odaítéléséről dönt. Az ösztöndíjak számát a kuratórium a beérkezett pályázatok alapján határozza meg.

A pályázati feltételeket részletesen ismertető anyag a Városháza III. emeletén, a 95-96. szobában igényelhető. A pályázat benyújtásának határideje 1991. október 31. A díjak kiosztásának időpontja 1992. április 10.

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 5.

*Traktátus a kölcsönösségről**(Nádas Péter: Az égi és a földi szerelemről)*

A műbe, szövegbe, könyvbe való behatolásnak, a belültre kerülésnek hol ilyen, hol olyan előzményei vannak. Néhány apróbb kitérőt, az asszociációk közül néhányat említenék, melyek a befogadás, e kettős kapcsolat létrejötte előtti szakaszban jelentkeztek, tehát még mielőtt kialakult volna a benyomás, vagy annak érzete, hogy olvasóként valahol a művön belül vagyok, illetve az már saját gondolat- és érzésvilágommal elvegyülve bennem helyezkedik el. Véletlen folytán láthattam a kéziratot, az iratgyűjtőn a szerző nevét és a szöveg címét. Ha könyvként pillantom meg először, talán akkor is óhatatlanul előbb azt föltételeztem volna, ha nem prózakötet, akkor művészettörténeti értekezés, hisz oly közvetlenül idézi Tiziano allegóriáját. Akkor még mintha a megjegyzések álltak volna elől, mert ezekből derült ki a szöveg megszületését, közreadását megelőző alkalom, az előadásra való fölkérés ténye. Még ettől sem vált nyilvánvalóvá, vajon nem az allegória képezi-e a kiindulópontot, ha már címével megfelelő irányt szabhatott a „nemi szerepek és a nemek princípiumai” témájának megközelítéséhez. A tárgy ugyanis kétségtelenül igen sokféleképpen értelmezhető, és dolgozható föl. A dosszién olvasható cím alapján legalább ilyen erős volt bennem az előföltetés, hogy az így felfogott problémakör kiváló lehetőséget nyújthat arra, hogy Nádas Péter most ismét visszatérjen az *Emlékiratok könyvének* egyik központi fontosságú vonulatához, s ez csak fokozta a várakozás izalmát, vajon hogyan reflektálja majd az előadás, az esszé, a tanulmány – a regény s ezáltal a szerző esszenciális kérdéseit. Az ugyanis kézenfekvő volt, hogy nem tudományos vagy irodalomtól, művészettől, filozófiától távoli szakmunka rejtőzik a vállalkozás mögött. A szöveg ismerete híján, ám tudván, hogy az egymástól elérhetetlen távolságban levő kétféle szerelem ebben az élet- és művészettelfogásban, ember- és létszemléletben megközelítőleg sem képez olyan áthidalhatatlan, egymással érintkezésbe sosem hozható kettősséget, mint ahogyan ez ránk hagyományozódott, egy olyan esszéforma sejtése körvonalazódott a képzeletben, amely ars poetica vagy valamiféle konfesszió módjára válhatna az *Emlékiratok* kísérőjévé.

A könyvvel a kezünkben némely sejtés igazoltnak, mások pontatlannak bizonyultak. A kötet szerkezet nem a felkért előadás szövegét tartalmazza csupán, hanem a felkészülés anyagát is, s ezzel formát biztosít azoknak a lépéseknek a megőrzésére, melyek a nem túl terjedelmes beszédhez vezettek. Ettől és a *Bevezetőtől* is jóval hosszabb, több mint száz könyvoldálnyira a *Jegyzetek az égi és földi szerelemről* című központi rész, mely – az elnevezéstől függetlenül – nem följegyzések megformálatlanul hagyott tömbje, hanem arányosan elrendezett, áttekinthető szerkezetű és kristályos logikájú nagyszöveg. Hogy nevével az előmunkálatokra vagy az olyan szövegdarabokra utal, melyek kísérik és kiegészítik az értekezéseket, két mozzanattal magyarázható: a szerző szerénységével, aki nem kíván illetéktelenül kilépni saját formáinak és szemléletének világából, hogy más terepeken kontárkodjék, valamint azokkal az ugyancsak szerény beavatkozásokkal, melyek következtében nem szövődik feszes felületű tanulmány, hanem láthatóak maradnak a „jegyzetelésnek” mint gondolati műveletnek a nyomai. A váltások, az utalások, hivatkozások dinamikája, a gondolatmenet irányának kanyarai, a társítások ívei azonban távol-

ról sem olyan merészek, váratlanok, hogy szétvetnék az esszéformát. Még azt sem állíthatnánk, hogy egyértelműen az asszociatív logika nyugtalanságának rendelődik alá a *Jegyzetek* anyaga. Ennyiben tehát akár indokolatlannak is mondható mindazon félelem, mely formájukra vonatkozik. Ezt tanúsítja a Nádas Péter gondolkodói és elbeszélői alkátát egyaránt jellemző mértékletes, néhol kifejezetten visszafogott, lelassított, az elemző részletezést, körülírást, körüljárást lehetővé tevő beszédtempó is. Beszédmódja ugyanis eleve annak a higgadtságnak tükrözi, mely a gondolatok számára nem a csapongás és cikázás medreit jelöli ki, hanem a szemlélődés, a tépelődés, latolgatás, fontolgatás ütemét, melyhez nyelvi szerkezeteit, mondatainak alakzatait s azok logikai rendjét igazítja. E szempontból ugyancsak olyan fegyverzettségről bizonyosodhatunk meg, amely már-már nem is elsődlegesen az esszé, hanem az értekezés követelménye. Magát a kötetkompozíciót is fölfoghatjuk a klasszikus retorikai hármasság kötöttségét követő modellként, mert a *Bevezető*, a *Jegyzetek* és az *Előadás* a bevezetés, tárgyalás és befejezés (szintézis, következtetés) módjára követik egymást. A közbülső rész az, amely, mint már utaltunk erre, a narráció, kitérés, részletezés stb. elemeit tartalmazza. Ebben az értelemben nem csupán a kötet alapötletét magába foglaló *Előadásban*, hanem az elrendezés egészében fölismerhetők a megszerkesztett beszédmű kontúrjai.

Nemcsak a módszert, hanem egy mélyebb réteget, az „égi és a földi szerelem” problémájának föltárásában érvényesülő érzékenységet, beállítottságot illetően merül fel gyakran az olvasás során a *Fragments d'un discours amoureux* szelleme, a töredéket újra felfedező, a szöveg gyönyörét, a szerelem nyelvének kínjait és emelkedettségét fürkésző Barthes igyekezete. A „jegyzetek”, „töredékek” lefelé fokozó megjelöléseinek hasonlósága mellett a szerelem szóvá tevésének nyelvi, mentalitásbeli, lélektani, társadalmi vonatkozásai s a hozzájuk való viszonyulás is közelíti egymáshoz e két kísérletet. Nádas Platón idézve kezdi *Előadást*: „Én először is azt akarom elmondani, hogy miképpen kell beszélnem, s csak aztán akarok beszélni.” Az adott szövegösszefüggésben e gondolat a közönség megszólításának kérdését érinti, amit a beszélő elrugaszkodási pontként használ ahhoz, hogy exponálja, majd kifejtse mondandóját. Retorikai szempontból is telitalálat, amint a „tisztelt hölgyeim és uraim”, majd a „kedves testvéreim” megszólításokat úgy aknázza ki, hogy azokból nemcsak a nemek „princípiumainak” egyes alapkérdéseire mutathat rá, hanem a nagy művelődési korszakok, kultúrkörök lényegi világszemléleti különbségeire is.

A Platón-idézetet azonban e mostani könyv és Barthes viszonylatában egy másik szempont teszi jellemzővé: mindkét szerző megkerülhetetlen és állandóan visszatérő problémája a megszólalás, a szerelemről való beszéd mikéntje, maga a nyelvi artikuláció, nemcsak mint a megnyilatkozás önreflexió gesztusa, nemcsak mint par excellence művészi kérdés, hanem mint a tárgyból következő, azt övező, arra rakódott, arról leválaszthatatlan rétegek terhe, illetve mint egy verbalizálását eredendően meghatározó és megnehezítő „beszédtárgy”. Amit Nádas a megszólítás bonyolultságaként vet föl, újra s újra vizsgálatra, revízióra, értelmezésre szoruló viszonyok kérdéseit görgeti maga előtt. Ezek közül a legalapvetőbbek s mintegy az összes többi magába szippantóak éppen a nyelvvé, beszédé formálás akadályai. „Azt kell megkérdezni, vajon miért nincsen a nyilvános beszédre alkalmas nyelvünk egy ilyen komoly és mindenkit érintő témáról? Miért nincsen középút az obszcenitás és a hallgatás között?” Vagy a következő oldalon: „Miért a vallomás az egyetlen elfogadott formája a szerelemről szóló komoly beszédnek?” Ha pontosságra törekszünk, akkor esetleg e pontnál különbséget teszünk a *discours amoureux* – a szerelmes diskurzus – és a szerelemről szóló beszéd között. A két síkra azonban különös módon ugyanazon ponton borul sötétség, egyazon helyen ütköznek korlátokba. „A fogalmak világában a szerelem működésképtelen” – írja Nádas, ám vajon működik-e magában a közvetlen életszférában? „A szerelem két ember primér emócióinak a diskurzusa, de amint beszélni kezdenek, legfeljebb arról értesítik egymást, hogy milyen feltételek mentén sajátították el az értelmük szerint közös nyelvet.” Barthes többek között a távolléttel, illetve a jelenléttel hozza össze-

függésbe e beszédcselekvést: „A távollevőhöz végtelenül hosszú beszédet intézek távollétéről; a helyzet mindenképpen különös; a másik tanúként távol van, míg a tény, hogy hozzá beszélünk, jelenlévővé teszi. Ebből a furcsa ferdítésből a jelenidő egy elviselhetetlen fajta születik: két idő, a megszólítás és a beszélés ideje közé vagyok ékelve, elmentél (amiért bánkodom), itt vagy (mert hozzád fordulok). Ekkor ismerem föl, mi a jelen, ez a kínos idő: a szorongás tiszta töredéke.” Ennek értelmében a szerelmes beszéde – a hiány artikulálása: ebből születik, ám a szerető jelenléte sem csökkentheti a feszültséget, hisz a soha ki nem mérítettség, a szenvedélyessé tett tartam, az egymásban való elmerülés fokozásának kielégíthetlensége tartja életben.

Nádas Péter már a *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ösképek képmásai* című fejezetben előrevetíti azoknak a lehetséges kategóriáknak némelyikét, melyekre a későbbiekben saját szerelem-fogalmát alapozhatja. Ez sejlik föl a tükröződés említése során, vagy amikor Ovidiusra hivatkozva Echo és Narcissus konfliktusáról esik szó, az archaikus és a mágikus korszak fordulópontjáról, melyeket a mitikus, illetve a mentális korszakok követnek. A *Jegyzetekben*, majd az *Előadásban* is vissza-visszatér az egyéni és kollektív tudattartalmak antropológiai szintjét jelző kategóriákhoz: „a szeretet fogalma valami olyasmit közvetít a mitikus és a mentális kultúra között, amit a szerelem fogalma a mágikus és a mitikus kultúra között közvetít.” Az eredeti és a tükörkép, a kép és a képmás, a Frye-i típusz-antitípusz fogalompárhoz hasonló kettősség abba az irányba mozdítja ki az elmélkedést, melyben sejtetővé válik, hogy Nádas a maga szerelem-értelmezésében arra a viszonylatra helyezi a hangsúlyt, mely két ember között kialakul. Echóról írja, hogy „léteinek az a feltétele, hogy másnak legyen szavakkal kimondható fogalma ugyanarról a létről, amiről neki nincsen fogalma.” Mintha már itt, amikor mítoszokról és képekről, archetípusokról elmélkedik, észrevétlenül utalna a megnevezésnek, megszólításnak a jelentőségére, hisz a fönti mondat akár a szerelem nélkülözhetetlen teremtettségként is értelmezhető: Echo csak akkor válaszol, ha megszólítják, ha létrejön közte s a másik között a kapcsolat.

Mindez téves következtetésekhez vezetne, ha úgy tünne, Nádas e bonyolult kérdés-komplexumban csupán a mondhatóság foglalkoztatja. Elmélkedésében és gondolkodásában kivételesen fontos szerepe van az érzékek, az érzelmek, a lélek történéseinek, ám amint leszögezi, hogy sokan „a kezükkel, a szemükkel, a szaglással és az ízlelőbimbóikkal” tökéletesen megértik egymást és kommunikációt folytathatnak egymással, máris szembesülnie kell a ténnyel, hogy a test és az érzékek beszéde nyelvvé válva leggyakrabban minden egyénitetségtől megfosztatik, ami magában hordozza saját megszűnésének veszélyét is. A mentális kultúra, melyben élünk, megbontotta az önismeret és a világismeret virtuális egységét: a szerelem megvallása a köznyelv állandósult eszközkészletére korlátozódik, vagy – az *Előadás* szerint – „az általánosan elfogadott világismereti normák szerint” beszélünk önmagunkról. Aki azonban az önismeret nyelvén szólal meg, „annak azzal kell számolnia, hogy kívül reked az általánosan elfogadott világismereti normákon, s így aztán nem is érthet szót másokkal, aki pedig a szerelmi cselekmény technikáinak köznyelvére szorítkozik, az nem tud a dialógus helyzetébe kerülni azzal a személlyel, akivel eredeti célja szerint szót kívánt volna váltani.”

Kulcsfogalmak merülnek fel ezekben a mondatokban, a kultúraszintek szakaszait jelző kategóriákon kívül a világismeret és az önismeret, valamint a dialógushelyzet, mely az előbbi nélkül sosem teremthető meg. Az önismeret/világismeret kettősség a szerelemről való személyes, illetve tudományos nyelv megkülönböztetését jelenti egyben. Nádas szerint Szókratész az, aki a mitikus öntudatból átlép a mentális öntudatba, szemben Alkibiádésszal, aki az előbbi tudatforma, az érzékek és a szépség elsőbbségét hirdető fel-fogásmód megtestesítője. Szókratész „nem az érzéseket tekinti valóságnak, hanem azt a valóságot akarja az érzései nyomán haladva elérni, amelyből az érzései származnak. Az istenek és az emberek, az égi és a földi közötti kapcsolat így válik a tudás vagy a tudás

puszta lehetősége által közvetetté, s a közvetettség vagy a közvetítettség megtestesítői a daimónok.” (Íme még egy alapvető nyelvi funkció, a szerelemről való beszéd mint közvetítő két lény között, mint a párbeszédet lehetővé tevő közeg, melyben megnyílhatnak egymás számára.) A következő korszak a keresztyén kultúráé, melyben a valamikori lélekvezető hermészi szerepet Jézus vállalja magára: „Így tehát egy új szövetségnek közbenjárója lett Krisztus.” (Zsid 9,15) A keresztyénység szeretet-fogalma etikai normameghatározó kategóriává válik, és ennek szögéből kérdéssé is válik a tétel, mely szerint a jelenkor posztkeresztyén korszak lenne. A testről szóló beszéd elhalkul, évszázadokra el is némul, s csak azokban a ritka revelációkban tör föl láva módjára, melyek, mint Avilai Szent Teréz megvilágosodásában, az istenhitet és Jézus imádatát a szenvedélyesség fokára emelik. Ennek az extázisnak ugyan egy test nélküli centruma van, gyönyörélményében azonban mintha fölcserélődnének az irányok s az égi szerelem katartikus élménye a földi szerelem nyelvén hangzana fel.

„Fölfedem, hogy az eredet igazi helye nem a másik, és nem én magam vagyok, hanem a kapcsolatunk.” Barthes nyomán vezeti be Nádas Péter a szerelemnek mint kölcsönösségnek a kategóriáját: „a szerelmeseket semmi más nem érdekli annyira, mint éppen a kölcsönösség mibenléte. Beszélgetéseiknek valójában nincsen is más tárgya. És ugyanez a tárgy tartja őket fogva akkor is, amikor magukra maradnak és örökös magánbeszédeikkel fordulnak a másikhoz. (...) Nemcsak a másik hiánya, hanem a másik jelenléte is kínozza őket. Az esztétikai és etikai ítéletekhez kötött nyelveken arra se tudnak igazán válaszolni, hogy miért szeretik a másikat, s így nemcsak az a kérdés marad függőben, hogy miért kell egymást szeretniök, hanem az is, hogy miért kell ennek szükségszerűen kinnal és kéjjel járnia.” Már-már törvényszerű e visszakanyarodás Barthes-hoz, aki a távollét-jelenlét viszonylatában, a jelenlevővé tételben jelölte ki a szerelem beszédének helyét. Ez fullad kudarcba Nádas szerint az európai irodalmakban, amikor azok megszűnnek a kölcsönösségről szólni. Közlebbi meghatározásában a tudatszintek előzményeinek, következményeinek, az ösztönöknek, a jellemnek együttes jelenlétére utal azzal a megszorítással, hogy ez sosem lehet sem egyedi, sem általános, hanem mindig csupán két lényben egyszerre jelentkező, egyidejű összesség, a viszonyosság relációjának magasabb rendű megjelenése.

A kölcsönösség mint tudatforma éppúgy különbözik a közösségitől, mint a személyestől, olyan energiaforrás, mely csak két ember együtteséből származhat. Minőségei nemcsak az ösztönök, érzékek, a sexus, hanem a sensus, az érzelmek, az értelem, a lélek, a tudat olyan átváltozását feltételezik, melyről biztonsággal állítható, hogy egy esszenciálisan más testiség-, lélek- és tudatfogalmon alapul, mint a kölcsönösség jegyét magán nem viselő tudatszint és állapot. Az *égi és a földi szerelemről* szerzője nem hogy elmélyülten boncolgatná a nemek másságának problémáját, melyre fölszólították, hanem a kölcsönösség feltételeinek és lelki, etikai, esztétikai tartalmainak interpretációjával lényegében el is veti e másságnak tulajdonított jelentőséget. Hasonlóképpen kísérli meg a hagyomány által oly súlyosan terhelt, hol az elfojtásba, hol a mértéktelen fölszabadításba „manipulált” testiséget átértelmezni, a sexust mint olyat elkülöníteni tőle, mint lélek nélkül valót, mint a kölcsönösséget nem feltételező viselkedés- és cselekvésformát, megnyilvánulásrendszert. Joggal hivatkozik azokra, akik akár a pszichológia, akár a filozófia vagy a szociológia, antropológia felől közelítve rámutattak a szexualitás nem szűnő társadalmi ellenőrzöttségére és joggal egészíti ki Foucault-t, aki három nyelvi lehetőséget emleget a szerelemmel kapcsolatban. Az obszcenitás, a klinikum és a szimbólumok nyelve azért szorul árnyalásra, mert a szerelem csak egy mágikus beszédet ismer, míg minden reá vonatkozó megszólalásunk elkerülhetetlenül a szociális nyelvi előírásrendszernek van alávetve. Ez az egyik forrása a zavarnak, hasadtságnak, míg a másik annak a világismeretnek a fölülkerekedése, mely nem vesz tudomást az önismeretről. Tükröződés, dialogikusság, kölcsönösség, összeköttetés. Ezeket a relációkat föltételezi a szerelem, ezeken kívül nem létezhet, ezeket hozza létre, ezek teremtik meg, ezek által válhat olyan tudatszintté, olyan sajátos öntudattá, melynek megfelelően két em-

ber közössége az érzékeknek rendeli alá a sexust. Kivételesen jelentős következtetésekig érkezik el így az elmélkedés, melynek irányát, rendjét, menetét egy ritka érzékenység, tudás, ismeret és tapasztalat, egy igen sajátos szemléletmód szabja meg. Fényükben szerző és olvasó dilemmái is tárgyaltanokká válnak: egyik illetéktelenségére hivatkozott, a másik szem előtt a művész lebegett, aki esszé olvasására invitálja. Ehelyett bölcséleti traktátussal szembesült, mely az esszét, az ars poeticát, a vallomást is átminősíti, s ha mindezen formákkal közvetett kapcsolatot létesít is, aminek formát biztosít, az gondolkodói vállalkozásként túlnő kereteiken. Az egyéni tudás és önismeret hátterében ott áll az a több ezeréves világismereti hagyomány, civilizációnk öröksége, melyet az idők áttekinthetetlen rétegeibe visszavezető mágikus-mitikus tapasztalat övez. Ennek a mélyre süppedt rétegnek a hangjaira és jelzéseire is fogékonyan állhat elő *Az égi és a földi szerelemről* című könyv szerzője nemcsak a szenzualitásról való tudással, hanem a tudás szenzualitásával, mely nélkül a tizianói allegória nem töltődhetne fel alapvetően új értelemmel, vagy talán választásként, lehetőségként fel sem merülhetne egy olyan korban, mely nemcsak alkalmatlan arra, hogy a szerelmet nyelvként működtesse, hanem arról sem vesz tudomást, hogy a szerelemről hallgat. (*Szépirodalmi*, 1991)

HOÓS ÁGNES

AZ IRÓNIA IRÓNIAJA

Márton László Carmen című drámájáról

Cleanth Brooks szerint az iróniát olyan szimbolikus struktúraként foghatjuk fel, mely önmaga kétségbevonásával együtt azt a széksziszt is tartalmazza, melyet a közös szimbolizmus csődje miatt, az egyetemességgel szemben táplál a költészet. A XX. század második felének irodalmára részben az „a már mondott” érzése, az illúziók és az ártatlanság elvesztése nyomja rá bélyegét, s a „hogyan tovább” kérdésre adott válaszok szinte életművenként, vagy akár alkotásonként változnak. Az irónia egy lehetőség a válasz keresésére, és úgy tűnik, hogy nem terméketlen lehetőség.

Márton László szövegeiben az irónia, „szókratészi” értelemben, nem mint tanítás, hanem mint kérdés kap hangsúlyt, és eszköze lesz a többnézőpontú szöveg felépítésének, mely szöveg az abszolút fölülnézeti pozíciót is egyfajta értelmezéssé minősíti át. Az irónia az írásban működő tradíciókat ütközteti egymással, s a dedukcióval levezethető végső állítás, ha van ilyen, csak az olvasó reprodukciójában született meg. A történetben elrejtett kérdések az írás esélyeire koncentrálnak, s az ezeket mozgató irónia talán az az esztétikai hozzáállás lehet, mellyel maga a kérdés („Mit jelent az irodalom?”) reprezentálható.

Carmen, Bizet operalibrettójának jóvoltából, az egyik legismertebb és legnépszerűbb kultúrmitosz, nem a mítosz szakrális jelentésében, hanem abban az értelemben, ahogyan korunk sztárjai válnak könnyen kiüresedő sablonokká, semmitmondó jelekké. Bizet felruházta Carment az opera attribútumaival, színes és csillogó díszletekkel vette körül, melyek erőszakosan eltakarják a másikat, kevésbé látványos, de mégis „előbb” Carment, Prosper Mérimée szülöttjét.

Márton László visszatér Mérimée novellájához, azonban ezt nem teheti úgy, hogy valamilyen módon ne utaljon a később íródott operára. Nem opera- vagy novellaadaptációt ír, hanem egy olyan drámát, amely egyrészt egy régi, mítosszá kerekedett történetet dolgoz fel a mítosz értelmezéseivel polemizálva, másrészt újraértelmez egy szimbólumot és az ehhez kötődő ironikus látásmódot. A dráma, visszatérve a mítosz gyökeréhez, újratерemti Carmen. Összevetve a történelem és irodalom hősnőivel, Carmen az egyetlen, mondja a szerző, „aki maradéktalanul meg tudja őrizni nőiességét, miközben az ember egyik ősi, kozmikus aspektusát (amelyet egyszerűen és pontatlanul szabadságvágyának szokás nevezni) a modern személyiség belső ellentmondásain és szilánkokra törött világérzésében jeleníti meg.” Ez a Carmen csak a végzetnek engedelmeskedik, melyet előre lát, s melyet ő maga idéz elő. Mindez magába rejt a Végzet modern újraértékelését is: egy olyan világban, ahol megszűnt az isteni providencia, ahol a lehetőségek, választások és dilemmák több-központú-labirintusában összezavarodik a tájékozódni próbáló ember, ott a Végzet, a Sors is kaotikussá, iránytvesztetté válik. Carmen szabadsága abban nyilvánul meg, hogy dönthet: vagy beleolvad a labirintusban céltalanul sodródó embertömegbe, vagy kezébe veszi és felgögyölyíti saját „Ariadné-fonalát,” és megtervezi halálát.

Mérimée nem vállalt felelősséget története miatt, mint ahogy azért a világért sem, melynek képmutatásával nem azonosulhatott. Ironikus elbeszélés módjával teremtett távolságot közte és a történet között, valamint az olvasó és a történet között. Ironiája olyan „elidegenítő effektusként” működik, mely a történetben felvetett minden lehetőséggel, értékkel és magával a narrációval szemben is bizalmatlanná teszi az olvasót, intellektuális, értelmező és kérdező attitűdöt igényelve tőle. Márton László számára már nyilvánvaló, hogy eme ironia mögött húzódó felelőtlenség eluralkodott gondolkodásunkat és beszédünket, és így felelős a nyelv elerőtlenedéseért, a nyelvi züllésért, a kommunikációs degenerálódásért és az ezen átérezhető morális és egzisztenciális leépülésért. Mindezek a problémák végigkísérik írásait, csakúgy, mint kor- és drámaíró társai, Kornis Mihály, Nagy András és Kiss Irén műveit. Drámájának önironiája erre a felelőtlenségre is rákérdez, és magát az ironikus látásmódot is ironiával kezeli, roppant komplexszé téve az ironiát mint szövegszerkesztő struktúrát.

Ironiával nyúl a klasszikus opera-típushoz Bizet operalibrettóján keresztül. Először is épít arra, hogy az olvasó az opera jóvoltából ismeri a Carmen-mítoszt, s ha a XX. századi drámákhoz képest takarékosan bánik az instrukciókkal, azt ennek köszönheti. Ez a mítosz felidéz az olvasóban a történet miliójét és hangulatát, s ezen túl csak ott van szükség instrukcióra, ahol a szöveg nem elegendő a hangulat megingatására. Másodszorban épít az opera dramaturgiájára. Zenei, hangulati és epikai motívumok vezetnek át egyik jelenetről a másikra, motívumok ismétlődnek (legjellegzetesebben a második felvonásban), és hirtelen ellentétes hangulatok csapnak össze, leginkább Carmen jóvoltából. Parodisztikusak a duettekben és tercettekben, valamint nagy együttesekben megszerkesztett dialógusok is. Mindez része annak az ironikus nézőpontnak, ahonnan a dráma értelmezhető. A szöveg nemcsak a mítosz hitelességét kérdőjelezi meg, hanem azt az operával jellemezhető világot is, amely sivárságát és érzéketlenségét a pseudo-szenvedélyek és inflálódott értékek maszkja mögé rejt.

A dráma háttérfiguráinak kellene ebben az ál-morális világban a jó és a rossz szerepeit eljátszaniuk. Névtelenségük azonban eleve lehetetlenné teszi, hogy hús-vér emberek, vagy akár karakterekké formálódjanak. Így maradnak a dohánygyári nők, a Hadnagy, a Börtönőr, csendőőrök és katonák csakúgy, mint a haramiák üres szerepek és mászkók, az ördögök és az Angyal háttért és élettért vesztett allegóriák. Hol közönségesen, hol választékosan mondják fel a rájuk rótt céltalan és nevetésre ingerlő okoskodásaikat, vagy a bornírt közhelyeket, és a köztük lévő szerepbeli különbségek ellenére is homogén masszává gyúráhatók.

A három főhős, Carmen, José, Garcia, valamint Lucas, a torreador, saját névvel bír-

nak. Közülük Carmen és José mitikus szimbólumokként bizonyos erkölcsi értékek és jellemvonások jelévé kövesedtek, mely lehetővé teszi, hogy a szerző új kontextusba emelve e jeleket, az olvasó előfeltevéseitől alapjaiban eltérő Carment és Josét teremtsen. A mítosszá vált jel szinte negatívan jellemzi őket, Carmen nem felszínesen érzi, szenvedélyes és szeszélyes, hanem mélyen filozófiai alak, José tisztessége viszont nem jelleme erőssége, hanem balgaságának eredménye. Az önkifejezés képtelenségével sodródik bábként Carmen kezén át a történetben.

Garcia alakjában a szöveg a szenvedély és a szerelem, s az ezeket megtestesítő nő értekeinek viszonylagosságát érzékelteti ironikusan. José egy kártyapartin elnyerhetné Garciatól Carment, ahol a Carmennel szembenálló tét nem méltó hozzá. Ki tudja, hogy Josét nem inkább a veszteséssel járó kötelezettségek veszik-e rá arra, hogy meggyilkolja a bandavezért, mint Carmen iránti szenvedélye.

Lucas allegorikus alak, csakúgy, mint a második felvonás során José lázalmában megjelenő szereplők. Nemcsak az opera pátoszát és ritmusát idézi, hanem a teljesen mítosszá vált világ drámai szükségszerűségét is, ahol a Végzet nem a jellemekből, vagy a lebegő értékrendekből indul ki, hanem a mítosz Valóságként megélt követelményeiből. E mítosz szereplői a bűntudat, a hitnélküliség és az emberi tehetetlenség allegóriái, akiket Carmen szabadsága révén használ fel arra, hogy az élet és az érzelmek kényszere elől a halálba navigálja sorsát. Ez a szabadság azonban utolsó lehetősége is. A férfiak, akik körülveszik, nem méltók érzelmeire, nem képesek megérteni szerelmét. A világról, sivársága és egyforma unalma miatt, válasz nélkül pattannak vissza Carmen érzelmei, míg végül szenvedélye és energiája önmagát zúzza össze.

Az erkölcsi űrt a szöveg nyelvezete a beszéd eldurvulásával és öncélúvá válásával követi. A megromlott alpári nyelv és a filozofikus irodalmi szöveg, a tényleges dialógusok és a vicc kedvéért megszerkesztett párbeszéd jelenetről jelenetre váltakoznak egymással. Mindez arra utal, hogy a szó elvesztette erejét, mert a hit a szóban való hittel együtt eltűnt, és ez komikussá teszi a tragédiát. Mikor José lázalmában a Miatyánkot kezdi el szavalni, hogy elkergesse az ördögöket, azok így reagálnak: „Hát én magamhoz nyúlok! Ezzel a szöveggel akarsz minket megfutamítani? Hol élsz te, José?”

A nyelvi infláció, a képes beszéd felhígulása szózárványokat hoz létre, melyek percek alatt kiüresednek és közhelyekké válnak. Az Utazó, aki Prosper Mérimée narrátorának reinkarnációja is lehetne, jelenlétével idézőjelbe teszi a drámát és fölhívja a figyelmet a szó és a mögötte húzódnó világérzés problémájára. A nagy teleologikus rendszerek szét-esésével az emberi lét totális magánnyá vált, az idő individuális jelenséggé töpörödött, és ezzel együtt veszítette el az írás szentségét és a Szentírás hagyományát. A prologus helyett elszavalt filozófiai gondolatmenet, majd a Josét összezavaró párbeszéd az utolsó előtti jelenetben, bizalmatlanná teszi az olvasót a szöveggel szemben, testi-lelki distanciát teremtve olvasó és szöveg között. Ez a distancia a szöveg öniróniájából épül tovább, és lehetlenné teszi a szereplőkkel való azonosulást. Az irónia azonban nemcsak a szövegre irányul, hanem az Utazóval visszahozott távolságteremtő és felelősséget nem vállaló írói magatartásra is. A kommunikáció lehetőségének ironikus megtörését elutasító, de a közös szimbólumok eltűnése miatt mégis ironikus pozícióba kényszerülő kritika így válik önkritikává.

Az Utazó monológja és a darab azonban ezért a kritikáért és iróniáért vehető komolyan, hiszen úgy tűnik, az igazságok, amint kimondják őket, közhelyekké válnak. Nem azért, mert a tömegkommunikáció nap mint nap használja őket, hanem mert a kimondás aktusa analóggá vált a média hatására a közhelyek kimondásának aktusával. A szöveg-gel szembeni irónia megerősíti a létrejött mű mint jelenség fölülről és kívülről való szemlélésének lehetőségét, és a „visszatérést” az opera „torz” tükrében „elfelejtett” Carmen-hez, akinek inkább a mészaköz van köze, mint az antik költészethez. (Holnap, 1991)

RÉVÜLET ÉS IZZÓ ÉRTELEM

Beney Zsuzsa: *Tűzföldi táj*

VLM: – Beney Zsuzsa válogatott és új verseinek Szépirodalminál megjelent gyűjteménye az 1958-1989 közötti időszakot fogja át. Alighanem egyetértesz velem, ha azt mondom, társtalan líra ez. Van köze persze József Attilához, Weöres Sándorhoz, van Pilinszky Jánoshoz is, de a tény, hogy kezdettől a halál összefüggésében lát és láttat mindent, az művét – bátran mondhatom – a magyar költészetben példátlaná teszi. Ha van létköltészet, akkor ez bizonyosan az.

LL: – Csakugyan, még ha legszemélyesebb ügyeiről beszél is Beney Zsuzsa, akkor is ember-állapotunkról, a létezés ósidőktől elének tolakodó, csak a vallásokban vagy a költészetben megoldható kérdéseiről van szó. Jellemző, hogy 1972-ben éppen Weöres Sándor mutatta be a *Költők egymás közt* című antológiában. S ez nemcsak rangot adott, nemcsak azt jelenti, hogy lírája már akkor is sokat ígért, hanem költészete természetére is rávall. Hadd idézzek néhány sort abból a bemutatóból: „A magyar költészet még aligha produkált szubtilisabbat, szellemibbet, mint Beney Zsuzsa lírája. Versei annyira éterikusak, hogy eleinte alig érzékeljük a témáikat, csak többszöri elolvasás után bontakoznak ki. Anyagtalannak hatnak, átlátszó fényfátyolnak, pedig nagyon is keményen megmunkált matéria rejlik bennük. Ez a költészet csupa tragikum – a tépett ideg remegése, alig bírja el a világnak sokkal gorombább érintését –, tartózkodó fájdalom, nem akarja sajnálatolni magát, mindig kész a visszahúzódsra.” Beney első versei csakugyan ilyen légiesek, felfelé törekvők. De azért nyilvánvaló, különösen a folytatás ismeretében, hogy az a fájdalom, amelyet akkor még elfedett az artisztikus forma, a dekoratív felszín, már pályakezdésekor is tömör, súlyos rétege költészetének. Életműve mögött egy görög tragédia végzetsújtotta hősnője áll. Bekerítette, körülvette, átjárta a pusztulás. Lírája a szüntelenül a közelében ólálkodó halállal való szembenézés. Érdemes egy pillantást vetni azokra a színterekre, amelyeken kegyetlen költészete játszódtott, játszódik. Jeges pusztaságok, világvégi tájak, egy félig való, félig álom dermesztően hideg pokol...

VLM: – Fekete-fehérben...

LL: – Igen, fekete-fehérben. A versek mindig drámai anyaga szinte kikényszeríti az erős kontrasztokat. „A légtelen tér súlyos tömbje”, „a fehér ég és a sötét világ közt” áll, „a szél falára” csapkodó madarak szárnyai „feketéből fehérre váltanak”, a szürkületen „alig tűnnek át a fák fehérítő csontjai”, az „örvénylő szürkesség hózáporában” fehérén imbolygó örület, „akadálytalan jársz a fekete-fehér rácsozatban”. Ezek a sivár tájak a bennük játszódó tragikus történettől függetlenül, önmagukban is emblematisztikus képei a létezőt szorongató semminek.

VLM: – A tragikus görög hősnőkre utaltál az imént. Úgy látom, hogy itt inkább a különbözés a fontos. Az, hogy Beney Zsuzsa végső soron más helyzetben küzd önmagáért. Ők ugyanis még tudtak és akartak is élni, céljuk és egyszersmind menedékük az erkölcsi elégtétel volt, a halál tehát életük része lett. Igazságuk és sorsuk beteljesedése. Beney Zsuzsa élet és halál két egymást átjáró, de egymással nem keveredő világ között létezik, tehát neki egyik vagy másik vállalhatósága, vállalása nem feladat, túl van az innen eredő dilemmákon. Ezért se lehet, ahogy a *Csillog, de eltűnik* záró tizenhatsorosában írta: „Semmi más menedéke / a szívnek itt, / csak ez a lelassult szenvedés”, vagyis vigasztalan szenvedéstörténet az övé, megfosztva a megváltás és üdvösség reményétől. Erre utal az is, amiről költé-

szetét jellemezve szóltál, hogy tudniillik időtlen jelenben és valami különös kristályossággal érzékeltetett elvont térben áll. De ne beszéljünk rébuszokban, hadd olvassam fel a *Gyász* összefoglaló és véleményem szerint nagyon jellemző részét. Így szól:

*Beroskad a part támfala a vízbe
egymásbaomlik a gyász s a halál.
Az a léted, amely nincs, de valóság
s az én foszló életem összeáll*

*egy más világgá, a teremtés égő
teljességévé, amely nem hasad
szét, mert nincs egy s kettő, nincs tér és idő sem
a dolgok egymáson átlátszanak*

*mint a lángokon izzó fahasábok.
A gyáson áttűnik a szerelem.
És azon, aki él, az, aki meghalt.
A kettős lét mint fátyolszöveten*

*egymásranyomott kép lassan leválik
a világról – ki egykor vágyadat
betöltöttem, téged újraölelni
majd megbontom halotti ágyamat.*

LL: – Ebben a versben Beney Zsuzsa költészetének a legfontosabb rétege jelenik meg, az az újra és újra megformált gondolat, hogy a halál, az ő életében mindig súlyosan jelenvaló halál átjárja az életet, az élt. És hogy a halál, a hiány, az anyagtalan, az úr, az álom, az emlékezet, sőt: az emléktelen semmi is foghatóbb, anyagszerűbb, mint az eleven világ, a tárgyak, a testek. („Mint homok a homorú forma vázát / ürességed betölti testemet.”) Nagyon jellemző, hogy Beney Zsuzsa Orpheusz-mítoszában a halott Eurydiké szinte elevenebb, mint az érte pokolra szálló, élő Orpheusz. Mert a halott „a halálon át-sajgó szerelmet”, az élő viszont „a szerelmen átütő halált” éli. Orpheusz-Beney azért néz vissza, mert „eléri” a halott kedvesen „átsugárzó halál”. A halál magához idomítja az életet, beleplántálja a semmit, de rejtelmes energiákat is küldöz az élőnek. Ebben a költészetben az emlékezetben felidézett gyönyör mélyén gyász és fájdalom van, a jelenidejű fájdalomban viszont valami sötét gyönyör. A halállal való állandó együttélés teszi, hogy Beney Zsuzsa lírájában van valami középkorias vagy barokkos. Bár nála a halállal való szembenézés nem vallásos fogantatású, hanem nagyon is személyes, valahogy mégis rokona a világirodalom nagy misztikusainak, Avilai Teréznek és Keresztes Szent Jánosnak. Az ő költészetükből ismerős az a még középkorias révület, a földöntúli hatalmakkal való együttlobogás, az a borzongató irracionális, amely jól megfér a füsttelenül izzó értelemmel, amely átvilágítja, mondhatni, felfoghatóvá teszi a sötét misztikát.

VLM: – Olyannyira igazad van, hogy Beney Zsuzsa jellegadó műformáját keresve magam az imához jutottam. Nem azért, mert a kötet Kafkától való mottója: „az írás, mint az ima formája”, erre külön is felhívja figyelmet, hanem mert láthatólag legtöbbször csak így, csak mintegy az ima hangoltságával képes megszólalni, érzékelhetővé tenni a megoldás nélküli véghelyzetbe került ember ambivalenciáktól feszülő és ugyanakkor mozgíthatatlanságot árasztó állapotát. Az olyan változatoknak, mint a varázsmondás, a sirató, a perlés, a fohász, a hitvallás tulajdonképpen mindenütt ott a nyoma a beszédmódban, a nyelvalkításban, a szerkezet fejlesztésében. Valóban semmi köze ennek a valláshoz, és Istenhez is kevés ebben az értelemben. Nagyon is profán költészet ez. Az anyag

azonban, megmunkálása során, minduntalan metafizikaiba fordul, hangnemileg szakrálisba, modor tekintetében a révületbe, ahogy jelezted is. Még a ciklusok rendjében is megragadható valami olyasmi, amit legszívesebben szertartásszerűnek neveznék. Üsd fel taláломra a kötetet! Íme a *Versek a labirintusból* nyitó részlete:

*Mint menyasszony sietett hozzád a lelkem
Istenem – de Te, hűtlen Vőlegény
mással háltál esküvőm éjjelén
s én zokogva ajtódnál térdepeltem*

*és hosszú órákon át képzeletben
szenvedtem a gyönyört, mely nem enyém,
míg a lassan kövesedő remény
magjait testem gödrébe temettem.*

*Uram, ilyen mélyre miért aláztál?
nincs többé helyem szüleim házánál
s nem vár sajátom. Az emlékezés*

*nem oltja ki szégyenem izzó lángját,
nem csak megaláztál de meggyaláztál;
örök raboddá tett e szenvedés.*

Abban is egyetértünk, az ima fogalmát is árnyalva, hogy a lefojtottan izzó szenvedély mellett vagy azon át hihetetlenül erős racionalitás működik a versekben, alkatukat, kifejlődésüket, szemhatárukat is meghatározó módon, a gyötrelmes hiány, a semmi valóban elképesztő telítettséggel társul, az élet-problémákban eleven tűzként lobognak a végső kérdések. Az ártatlanság a kárhozatot, a bűntudat az öröklétet társítja. Kínban felragyogva „egy pontból sugárzik halál, öröklét”, hogy őt idézzem. És el kell gondolkodjunk azon is, vajon mi az oka, hogy a végletes feszültséget másban, mint zárt formában, nem is tudja közölni.

LL: – Nyilván te is megfigyelted, hogy Beney Zsuzsa egész életműve tulajdonképpen egy megszakíthatatlan folyamat: tudatfolyamat ábrázolása, egy belső, a lélekben lejátszódó gyötrelmes történet rögzítése. De ez az epika minden mozzanatában, jelenetében drámai. S miközben a költő újra és újra lejátsza élete felejthetetlen, gyönyörű és többnyire tragikus jeleneteit, a világgal és önmagával is vitázva értelmezi, magyarázza egy olyan fajta kegyetlen, ajzott önelemzéssel, amelyet Szabó Lőrincből ismerünk.

VLM: – Rejtett dialogikusság van benne...

LL: – Igen. És ha már Szabó Lőrincet említettem, nekem mindenképpen eszembe jut *A huszonhatodik év*. Nemcsak azért, mert akárcsak Szabó Lőrinc, ő is egy nagy szerelemnek, a halott kedvesnek állít zaklatott, mozgalmas kép- és gondolatsorokban emléket, hanem azért is, mert nagy ciklusaiban, a *Csillag, de eltűnik*ben vagy a *Gyászban* úgy bomlik ki egyik vers a másikból, mint *A huszonhatodik évben*. Az egyik vers végén elejtett motívumot felkapja, továbbbrazolja a másik, a versvégen ponttal lezárt mondat kérdőjellel ismétlődik a következőben, mintegy az önelemző, az önmagával vitázó gondolkodás áramingadozásának hiteles megjelenítéséül. És nagyon igazad van: ez a gomolygó, ajzott, bizonytalan körvonalú belső világ szinte követeli a zárt formákat. A fenyegető irracionális erőket csak a pontos, biztosan célba találó mondatok fékezhetik meg, az iszonyú belső feszültséget, úgy tetszik, csak a keményen pántolt forma teheti elviselhetővé. Két ciklusa is szinte teljes egészében négy négy soros strófából álló versekből épül...

VLM: – S milyen feszült jambikussággal...

LL: – Igen, minden sora olyannyira feszült, hogy alig venni észre, hogy csak félrím köti meg a szakaszokat. Hadd mondjam még egyszer: úgy látszik, Beney Zsuzsa azért folyamodott ezekhez a fegyelmezett formákhoz (jellemző, hogy más ciklusait szonettekben írta), hogy valamiképpen megszeli magát, elbíráthatóvá vagy talán emberivé tegye a mérhetetlen szenvedést. (*Elhangzott 1991. május 20-án*)

REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS–VARGA LAJOS MÁRTON

A PÁRBESZÉD LEHETŐSÉGE

Radnóti Sándor: Recrudescunt vulnera

VLM: – A Cserépfalvi Kiadó gondozásában jelent meg Radnóti Sándor kritika- és tanulmánykötete. A cím az egykori második nyilvánosságot megtestesítő *Beszédben* közölt sorozaté, és ahogy Radnóti Sándor írja, II. Rákóczi Ferenctől való. Azt jelenti, megújulnak sebei, mármint a jeles magyar nemzetnek. A kötet, így értve, a személyes történet és vele a szellemi-irodalmi élet újabb történetének dokumentuma, feltárás és diagnózis. Azt mondhatom, hogy a terápia elemi feltételeinek a megteremtése. Ha pontosan e tradicionálisnak nevezhető irodalomszemlélethez igazodva akarjuk értelmezni és jellemezni ezt a műfajilag és nemcsak ebből következően: minőségileg is sokféle munkát, akkor ezekre a sebekre kell összpontosítani. Hogy miről van szó, azt a kötet Németh László *Galileijéről* szóló nyitó tanulmánya pontosan jelzi. Erkölcsi kérdésekből indul ki Radnóti Sándor.

RJT: – Jelképes jelentősége van annak, hogy két évvel korábbi kötetét egy Sinkó Ervin-tanulmánnyal indította, és Adyval, Latinovits Ady-lemezének elemzésével zárta, most pedig, a bírálatok újabb gyűjteményét egy Németh Lászlóról szóló esszével vezeti be. Radnóti Sándornak azt az ambícióját jelzi, hogy a huszadik századi magyar kultúra nagy próféciait, azok erkölcsi-filozófiai kérdéseit kritikailag feldolgozva, *azokon túl* jelölje ki működési területét. A baloldali marxista küldetésre és a nemzeti küldetésre, tehát korunk két alapvető ideológiájára való rákérdezése *nyomán* képes a kortárs művészek produkcióit minősíteni, elhelyezni, viszonyítani. Akármennyire kihívónak látszik is mindkét irányból: programja példamutató.

VLM: – Amit példamutatónak nevezek, az a szakember természetes törekvése. A kritikusé, aki önmagát is írja, s aki ugyanabban érdekelt, mint a művészet. Aki megszabadulni és megszabadítani akar mindenféle ízlés és norma, eszme és eszmény egyeduralmától. Amennyiben tehát Radnóti Sándor munkálkodása példamutató, úgy az nem annyira őt, hanem inkább a helyzetet jellemzi és minősíti. Tény, hogy az elfogulatlan vizsgálódás igényével gondolkodik, ami ez esetben széles körű elméleti-történeti tájékozódás, határozott választás a hagyomány kínálta lehetőségekből, az adott formairányok és értékek értelmezése és méltánylása, művészetben az életproblémák megragadása s átvilágítása, miközben persze, vagy épp ezért, a maga útját járja. Ez az út, gondolj a kötet logikájára, a különféle problémavilágú területek érintkezési pontjain halad. Ezek a területek amennyire a művészet területei, annyira az életvitel, a politikáé, az etikáé is. Elég talán utalnom a kommunista Donáth Ferenc portréjára, a *Mozgó Világgal* foglalkozó írásra, a művészet-foglalmunk tisztázatlanságait átgondoló esszére, Bergman, Fellini, Ember Judit, Bereményi Géza, Jeles András

filmjeinek kritikai értelmezésére, majd a legkülönbébb irodalmi műfajok képviselőinek munkáit elemző tanulmányaira. Voltaképpen és végső soron élet és művészet, politika és esztétikum közös gyűjtőpontja jelenik meg úgyszólván minden közleményben.

RJT: – Valóban, politikum és esztétikum viszonya különösen foglalkoztatja; a magyar értelmiség ellenzéki vagy ellenzékiek magatartásának lenyomatait vizsgálja a művekben. Ebből a szempontból is faggatja – Petrié mellett – Várady Szabolcs költészetét, s kommentálja Csúrka István művészi kudarcát erdélyi tragédiájában. De ennél még többre vállalkozik, amikor a művek mellett, a művek körül tanulmányozza a kulturális élet eseményeit, mechanizmusait; azaz kultúrszociológiával foglalkozik, s ennek különös jelentősége volt a hetvenes-nyolcvanas években, amikor felerősödtek az új szellemi és intézményi szerkezetet követelő törekvések. Ilyen okból fontos az új *Mozgó Világ* 1984-es első számának alkalmából írt jegyzete, amelyben kiváló logikával és objektivitással nem az odatolakodó csapat produkcióját igyekezett gúnyolni – ez lett volna a csábítóbb, népszerűbb feladat –, hanem azt az abszurditást rajzolja meg, amely a gazda, a kultúrpolitika tehetetlenségét, végső csődjét mutatja meg e folytatásban. Ugyanez a publicisztikus hevenyület színezi át művészetelméleti előadását az új képzőművészet előtt álló lehetőségekről, és szemmel láthatólag ezért vállalkozott a JAK-füzetsorozatban megjelent irányzatos antológiák szemlészésére is: nem annyira a teljesítményekre, az új tehetségekre koncentrálna – bár erre is ügyel –, hanem arra a szorongató kérdésre, vajon egy népfrontosnak becézett gleichschaltoltásban vergődnek-e mégis autonómiára az olyanokra létfontosságú irányzatok. A fennálló rend kompetenciájának és legitimitásának e kérdőjelei szorultak többnyire szamizdatba. Ám itt mindjárt említenünk kell azt a gondolkodói tisztességet is, amely nem engedi a betiltott, margóra szorított alkotásokat, jelenségeket túlbecsülni, kritikátlanul magasztalni pusztán üldözött voltuk miatt. Éppen Petri szamizdatkötete kapcsán fejtegeti, milyen veszélyt kellett magának a költőnek is elkerülnie, amikor az öncenzúra teljes feloldására szánta el magát: „Amit kimond, az a – politikai értelemben vett – kimondhatatlan. Veszélye, hogy e szabadságnak foglyává válik, és saját igazságának keresése helyett azt gyűjtőgeti, csak azt »engedi át«, csak azt véli profiljába tartozónak, ami kimondhatatlan. Ha ez bekövetkezik, az engedélyezés és az engedélyezetlenség egymásba csukódik...” Radnóti kritikusi figyelmének sokrétűsége és emelkedettség maga is erősíti az itt megfogalmazottakat; kendőzés nélkül kifejti ellenvéleményét Konrád György már-már legendásított művéről, *A cinkosról*, erős fenntartásokkal ítél Eörsi István renitens munkáiról, s – visszatérve Petrihez – kérlelhetetlenül rámutat az *Örök-hétfő* azon pontjaira is, ahol a költő *innen* marad a politikum esztétikumá formálásán.

VLM: – Ez eszembe juttatja az idők változását. Radnóti Sándor azokra figyel, akik nem is olyan rég még rendhagyónak számítottak, ha nem deviánsnak, s nemcsak a hivatalosság szemében. Azért figyel rájuk, mert bennük és általuk a politika, a társadalom patológiája ragadható meg, egyebek közt. Ennél fontosabb azonban, hogy Radnóti Sándor még e figyelemmel is a szellemi ember, a tradicionális magyar, sőt közép-európai értelmiségi szerepet vállalja, a lelki-szellemi érintkezés, a szüntelen érték- és eszmecsere szolgálatát, azt, hogy a különféle felfogású és nézetű emberek, embercsoportok közt egyetértést teremtsen legalább az elemi kérdésekben. Ebben az értelemben nem közönséget, hanem közösséget akar, legalább reménybelit. Párbeszédre alkalmas világot. Utalhat e szerep terheire, hogy újra és újra az emberi elszigeteltségről, a humánus létezésének zavarairól, a „berendezkedés” antinómiáiról, a megválthatatlan töredékességről, s az ellenükben születő modern mítoszokról kell szólnia.

RJT: – Radnóti valóban megkülönböztetett figyelemmel kutatja a kortárs művészetben a töredékesség természetét, azt, ahogyan a szétfoszló *személyiség* és sors valami *személyesség*ben mégis megőrizi és megérezkíti magát. A töredékek mögötti veszteség egyszersmind megfoghatóvá, érzékivé változik. Ezt firtatja Weöres Sándor költészetében, ezt Mészöly Sulusában, e töredékesség ambivalenciáját kutatva birkózik Esterházy *Bevezetés...*ével – al-

kalmi filmkritikusként is erre kíváncsi legfőképp. Nem véletlenül ejti foglyul éppen Fellini két filmje, a *Casanova* és *A nők városa*, az előbbiben a felfokozott stilizáció mögött továbbtűnő erosz hiányát látva, „az erotikus dramaturgia eszközeit, játszó személyek nélkül”; s az utóbbiban is egy felörlődő szerepet elemezve, amint „az asszonyfaló férfit fölfalják az asszonyok”. Úgy érzem azonban, hogy a *Casanova* tematikus elemzése elégtelen marad: a film ugyanis nem a modern erotika mitológiája, hanem a művészé, az értelmiségi szerep válságáé. E szűkös értelmezés miatt nem tud Radnóti mit kezdeni a film utolsó epizódjával, s tartja azt a film egészének ellentmondó művészi tévedésnek. A sokkalta gyöngébb *A nők városát* pedig – az ő saját szóhasználatával élve – túlinterepretilja: a Lukács-reflexek maradékalaként a műértés hatalmasodik el a mű minőségének szempontja fölött. Remek és mélyreható viszont Jeles András *Álombrigád*járól írt bírálata, amelyben pontosan rámutat Jeles filmjének ideológiai (nem politikai!) és esztétikai újdonságára.

VLM: – Noha kiderülhetett már, hogy a *Recrudescunt vulnera* nem annyira kritikai, mint inkább teoretikus, illetve publicisztikai gyűjtemény, s hogy a közreadott irodalmi bírálatok közt sok az egyébként pontos és szókimondó, egy-egy műfaj problémáira összpontosító, de mégiscsak alkalmi recenzió, gondolj a Moldova György szociográfiáinak szakmai leépüléséről, Csalog Zsolt factionjeiről, Görgey Gábor, Molnár Géza, Szalay Károly, Szász Imre félpornónak nevezett munkáiról, Dalos György iparosított humoráról szóló dolgozatokra, azért a kötet e vonulatáról se feledkezzünk meg. Mert amit Mészöly Miklós *Saulus*-áról, Petri György *Örökhétfő*-jéről, *Valahol megvan*-járól, Lengyel Péter *Macskakő*-jéről, Várad Szabolcs *Hátha nem úgy van*, Oravecz Imre 1972. szeptember és Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalom*-ba című munkájáról írt, az alighanem a magyar irodalomkritika legjavához tartozik. Tüzetesen átgondolt különvélemény mindegyik, más-más közelítési és elemzési módszerrel, de egybehangzó, eleven, nagy gravitációs terű fogalmakkal. Olyan olvasási minták Radnóti Sándor kritikái, amelyek életprobléma és formálási mód összefüggéseit értelmezik, amikor is az esztétikai-poétikai interpretáció, mintegy a mű belső sajátosságaira reflektálva, felveszi magába a szociologikum-pszichologikum szempontjait is. Ami azt jelenti, hogy Radnóti Sándor tárgyról mindig meghatározott időben és térben beszél, s efelől semmi kétséget sem hagy. Esterházy esetében például a popularitás kérdésétől indul, a népszerűséget, a sikert magyarázó sajátosságoktól, hogy a szöveg grammatikai terének feltárásával, töredékesség és kompozíció egybeszővődő világlátásának, az egybeszővés funkciójának vizsgálatával haladjon előre, minden ponton az ambivalenciákat, a próteuszi vonásokat regisztrálva. Vitatható, tehát izgalmas, elképesztően sok problémát felszabadító gondolatmenetben.

RJT: – A kötet terjedelmére nézve is, szellemi vállalkozásként is legnagyobb írása az Esterházy-tanulmány. Nem kisebb cél vezérli Radnóti, mint hogy följejtse az író világszemléletét. A divatosan kedélyes – ahogy ő nevezi: „nyájas, puha” – olvasatokkal szemben olyat igyekszik adni, amelyből kiderülhet, milyen ideológia működteti Esterházy sokféleképp értelmezett formajátékait. Kiváló részmegfigyelések tömkelegén, Esterházy-paradoxonok briliáns feloldásán át oda jut, hogy az életmű egysége éppen magában az ambivalenciában nyilvánul meg, hogy érvényes értékvilág „van és nincs, nincs és van”. Paradoxonokon át tehát egy alap-paradoxonig hatol. Eközben pedig igen határozottan elutasítja azt a nézetet, amelyet a legszínvonalasabb Balassa Péter képvisel, hogy tudniillik a játékban egyértelműen az igazságot kereső mélyebb tudás, a transzcendenssel való folyamatos párbeszéd lenne jelen. Régi vita elágazása ez kettőjük között, régi és – az olvasó számára – termékeny vitáé, más-más terepeken (gondoljunk csak Balassa udvarias korrekciójára Radnóti Pilinszky-könyve kapcsán). Hogy ezen a ponton miért kelt valóban hiányérzet Radnóti értelmezése, az a kötet Oravecz-tanulmányában válik egészen világossá. Radnóti konstatálja, hogy Oravecz Imre legutóbbi kötete, az 1972. szeptember az elmúlt évek magyar lírájának kimagasló teljesítménye. Pontosán felméri, hogyan következik az életmű előzményeiből ez az új műfajt, új versbeszédet hozó fordulat. Amikor azonban annak titkát keresi, vajon mi-

től emelkedik meg a kötet témájának, a szerelmi-szexuális nyomorúságnak a profanitása, hogy vajon hogyan kerül el a költő mind a sokkoló, mind az exhibicionista hatást, s hogy válik a látszólag „egykedvű megcsinálás” fenségessé – nos, akkor a végső válaszig nem jut el. Körültekintően kizárja, mi mindent *kerül el* Oravecz, hogy a nagy kockázatot rejtő költői feladatot teljesíthesse, majd stilizált elzárkózást emleget, amelyben a költő – ahogy korábbi köteteiben – most sem kíván beszélgetni velünk. A másikhoz, az elveszett asszonyhoz beszél, mondja Radnóti. Holott Oravecz emberhez méltó érzelmeket, méltóságot *teremt* magának a székenből, a megalázó helyzetek szublimációja révén, s a teremtés közben megszólított (pontosabban a monológot hallani hagyott) valaki ama régi asszonytól elvonatkozott. A minden egyes darabban jelenlévő, kimutatható teremtés-geisztus nélkül Oravecz metafizikája egészében nem tárul fel.

VLM: – Egyet kell veled értsek, de amit említettél, ne szegje kedvünket. Tekintsük diszkurzusra hívó ajánlatnak a *Recrudescunt vulnera*t, s becsljük lehetséges szerepének jelentősége szerint, mint magát igazolni tudó, a szellemi-irodalmi életet tájoló álláspontot, amivel érdemes és hasznos is szembesülni. (*Elhangzott 1991. április 22-én*)

A Jelenkor Kiadó megjelent könyvei:

Balassa Péter: Hiába:valóság (*Civilpróza*)

268 oldal, ára 86 Ft

Hegy Lóránd: Utak az avantgárdból (*tanulmányok*)

232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft

Mészöly Miklós: A pille magánya (*esszék*)

228 oldal, ára 86 Ft

Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás (*mintamondatok nulla*)

188 oldal, ára 48 Ft

Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis (*regény*)

228 oldal, ára 100 Ft

Földényi F. László: A túlsó parton (*esszék, tanulmányok*)

272 oldal, ára 98 Ft

Lengyel Balázs: Visszatérés (*esszék*)

244 oldal, ára 88 Ft

Pálinkás György: Hermína (*regény*)

116 oldal, ára 88 Ft

Petri György: Valami ismeretlen (*versek*)

48 oldal, ára 42 Ft

Makay Ida: Hamu, márvány (*válogatott versek*)

88 oldal, ára 48 Ft

Rakovszky Zsuzsa: Fehér-fekete (*versek*)

64 oldal, ára 52 Ft

Mircea Dinescu: A halál újságot olvas (*versek*)

72 oldal, ára 54 Ft

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát,
a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!